

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Filozofická fakulta

Historický ústav

Martina Vítková

**„K víře evangelické se přiznávám.“
Svět nekatolíků na jihozápadní Moravě a pro-
měny toleranční doby**

diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D.

České Budějovice 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že diplomovou práci jsem vypracovala samostatně a s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Horních Dubenkách dne 1. 8. 2008

.....

Anotace

Předkládaná diplomová práce s názvem „*K víře evangelické se přiznávám.*“ *Svět nekatolíků na jihozápadní Moravě a proměny toleranční doby* se zabývá otázkou tajného a později tolerovaného nekatolictví v 18. a v první polovině 19. století. Na základě literatury, edic a archivních pramenů se snaží zachytit náboženský vývoj ve sledované oblasti a proniknout do myšlení a světa samotných nekatolíků i osob stojících na druhé straně, například katolických duchovních nebo krajských vrchnostenských úředníků. V části věnující se období do vydání tolerančního patentu jsou nejzajímavější výslechy a následné procesy s osobami, u kterých byly objeveny zakázané knihy. Výslechy podhalují jak síť vztahů nekatolíků, jejich myšlení, názory a postoje, jejich sociální postavení, jejich mobilitu po regionu a částečně jejich „svět“, tak i postupy katolických duchovních a misionářů telčské jezuitské koleje. Druhá kapitola se snaží na základě formálních a neformálních vztahů v rodinném a vesnickém soužití zachytit změny, které s sebou přinesla toleranční doba. Odkrývá například určitou tichou toleranci a solidaritu v době předtoleranční a následnou náboženskou nesnášenlivost v době po vydání tolerančního patentu a mnohé další problémy.

Annotation

The graduation thesis "*I confess to evangelical belief.*" *The Non-Catholics World in the South-west Moravia and Transformations of Toleration Period* deals with a question of hidden (later tolerated) non-Catholicism in 18th and the first half of 19th century. It seeks to take a portrait of a confessional development in this area and it tries to enter non-Catholics thinking on the one hand and catholic priests or officials on the other hand. The sources for this research are literature, editions and archival sources. There are hearings and trials with people who received prohibited books - that is the most interesting question in the time before the Patent of the Toleration. The interrogations unveil partly a network of non-catholic relationship, their considerations, attitudes, social standing, mobility and their "world". They reflect catholic priests and missionaries (from Jesuit Seminary in Telč) working. The second part is focused on the changes in formal and informal relations in a rural scene in Toleration time. It denotes perhaps an inherent tolerance, solidarity persisting from the time of persecutions, but also a confessional intolerance in Toleration time, etc.

Obsah

Úvod, charakteristika pramenů a přehled současného bádání	6
Úvod	6
Charakteristika pramenů	7
Současné tendence v bádání	14
Předtoleranční doba	19
Náboženský vývoj	19
Četba zakázaných knih a procesy s jejími držiteli	26
Doba toleranční	44
Slavnostní přihlášky k evangelické církvi	44
Vznik sboru v Horních Dubenkách	60
Vnější označení a sebeoznačení nekatolíků, reflexe víry a konstrukce obrazu toho druhého	64
Víra z pohledu žen a dětí	73
Vliv náboženské tolerance na život lidí	79
Život evangelických pastorů	89
Závěr	94
Seznam pramenů a literatury	97

Kapitola I.

Úvod, charakteristika pramenů a přehled současného bádání

ÚVOD

V předložené diplomové práci bych se chtěla věnovat předtolerančnímu a tolerančnímu nekatolictví na jihovýchodní Moravě, konkrétněji na česko-moravském pomezí a oblasti v okolí Horních Dubenek, kde vznikl roku 1783 toleranční luterský sbor.

Bude mne zajímat několik okruhů témat. Nejprve bych chtěla zachytit dobu předtoleranční i s jejími specifiky, jako jsou například procesy s osobami vlastnicemi zakázanou literaturu. Budu se také ptát, jaké byly ve zkoumané oblasti rekatolizační snahy pozemkových vrchností, katolické církve a jaký měly význam a reálný dopad. Chtěla bych zjistit, jestli se podařilo části obyvatel zachovat si svou víru až do toleranční doby, tedy jestli lze vysledovat určitou kontinuitu mezi počátkem 17. a druhou polovinou 18. století. Konkrétně mě také zajímá, jestli se v této oblasti objevily odchody pro víru za hranice země, různé tresty pro víru nebo odchody na bohoslužby do Uher či do Saska. Dále se budu ptát, jakým způsobem byla oblast zásobována knihami a jak se na odhalování nekatolíků a kacířských knih podíleli místní katoličtí faráři.

Podrobněji bych se chtěla věnovat toleranční době s jejími specifiky. Chtěla bych se zaměřit na dobu přihlášek k povoleným konfesím a na základě výslechových protokolů rekonstruovat jejich průběh ve zvoleném regionu. Budou mne také zajímat proměny, které toleranční doba přinesla. Chtěla bych zachytit, jak byla toleranční doba vnímána osobami „z druhé strany“, tedy krajskými i vrchnostenskými úředníky a katolickými duchovními, jak byla katolická a nově povolená víra dotýčenými osobami vnímána a hodnocena. Bude mě zajímat, jak vnímaly víru ženy a děti, zda se jejich víra nějak lišila a byla něčím specifická, a jak náboženská tolerance proměnila život lidí. Budu se ptát, zda a jak se na příkladu proměn v rodině, v kmotrovství a vesnickém sousedství v souvislosti s vydáním tolerančního patentu proměnila či naopak neproměnila síť vztahů a jaké vznikaly konflikty a problémy. Svou pozornost zaměřím i na otázku smíšených sňatků a problémy s tím spojené. Chtěla bych se věnovat i sborovému soužití a životu prvních pastorů, kteří přišli do neznámého prostředí, do neznámých stereotypů, s kterými se museli konfrontovat a vypořádat.

Geografické vymezení oblasti je poměrně velmi komplikované. Jedná se o česko-moravské okrajové pomezí, do kterého zasahovalo několik panství a statků¹ (v některých případech se jednalo pouze o jejich části) a z pohledu církevní správy několik farností² a vikariátů.³ Jedná se o hraniční oblast, jejíž část spadala pod správu olomouckého biskupství, po roce 1777 brněnského biskupství, a část pod pražské arcibiskupství a později po roce 1784 pod biskupství v Českých Budějovicích.

Práce je psaná na základě studia odborné literatury, edic a archivních pramenů. Jedná se o analytickou studii, která se snaží využívat přístupy historické a sociální antropologie⁴ a mikrohistorie.⁵

CHARAKTERISTIKA PRAMENŮ

Prameny, které lze k danému tématu využít, můžeme rozdělit do několika skupin. Jedno z možných řešení je prameny rozčlenit podle vypovídací hodnoty.⁶ Takové prameny je nutné ještě rozdělit na primární, sekundární a terciální. Mezi primární patří zejména přihlášky k evangelickým církvím, v mém případě pro kraj Tábořský a Jihlavský. Může se jednat o indi-

¹ Podrobněji jsem se věnovala panstvím Brtnice, Telč, Studená a Dačice, statkům Kostelní Vydří a Řečice a částečně jsem se věnovala i vesnici Zahrádky patřící pod správu města Jindřichův Hradec.

² Blížeji jsem se zaměřila na farnost Počátky a okrajově (při zkoumání procesu s osobami zadrženými pro zakázané knihy z roku 1763) i na farnosti Český Rudolec, Studená, Telč, Pavlov, Kostelní Vydří a Volfířov.

³ Pozornost jsem věnovala vikariátu jindřichohradeckému, kam patřila počátecká farnost.

⁴ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002; Jan HORSKÝ, *Možnosti historicko-antropologické a kulturnědějinné interpretace českého tajného a tolerančního nekatolictví v 18. století*, in: Zdeněk R. NEŠPOR, *Čeští nekatolíci v 18. století, Ústí nad Labem 2007*, s. 412-444; Z. R. NEŠPOR – Jan HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, *Kuděj* 6, 2004, č. 1, s. 61-81; Z. R. NEŠPOR, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse*, *Český lid* 93, 2006, č. 1, s. 71-85.

⁵ Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie - nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?*, *Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 1, s. 2-5; Josef GRULICH, *Zkoumání „maličkostí“: Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie*, *Český časopis historický* 99, 2001, č. 3, s. 519-547.

⁶ Takové dělení pramenů nalezneme například ve sborníku *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Praha 1995, s. 5-6.

viduální přihlášky psané vlastní rukou a podepsané přestupujícím, případně za celou rodinu, nebo o souhrnné předběžné přihlášky za celé vesnice vedené konkrétní osobou. Dále k primárním pramenům patří různé petice z doby ještě před vydáním tolerančního patentu, zprávy o vlastním jednání u vrchnosti nebo až u císařského dvora. Primárními prameny jsou také vlastní žádosti o pastory, modlitebny, o zřízení školy a podobně. Mezi prameny sekundární se řadí písemnosti pocházející většinou od úředních osob, které s evangelíky přicházely do styku. U této skupiny pramenů je ale také nutné mít na paměti, že mohou být ovlivněny osobní či jinou zaujatostí. Jsou psány osobami zastupujícími světskou nebo církevní vrchnost a ve velké většině případů s evangelíky nesympatizujícími. Třetím typem jsou prameny terciální, pocházející od osob, které měly zprávy o evangelících zprostředkované nebo dodatečné. Jsou to například zápisy ve sborových kronikách nebo knihy čerpající ze vzpomínek pamětníků. S těmito prameny je třeba pracovat také velmi obezřetně a informace v nich uvedené je potřeba si ověřovat s prameny sekundárními a je-li to možné, i s prameny primárními.

Dále lze prameny rozdělit podle jejich původu nebo vzniku. Jedná se o prameny veřejné správy, církevní správy katolické a později evangelické a prameny povahy neúřední. Do skupiny úřední správy patří agendy Českého a Moravského zemského gubernia, krajských úřadů a vrchnostenské správy. Jazykově převládá jazyk německý, objevuje se i latina a velmi sporadicky čeština. Agenda gubernia je uložena v Národním archivu (dále NA) Praha a v Moravském zemském archivu (dále MZA) Brno. Některé prameny pocházející z guberniálních fondů vztahující se k době po vydání tolerančního patentu byly zapracovány do edice tolerančních přihlášek⁷ a je tedy možné s nimi pracovat bez ohledu na jazykovou zdatnost, protože všechny editované texty byly přeloženy do českého jazyka.⁸ Základní složkou těchto pramenů obsažených v edici jsou kromě různých úředních nařízení především vlastní přihlášky evangelíků. Součástí přihlášek je také původní korespondence mezi vrchnostenským úřadem a krajským úřadem a mezi krajským úřadem a guberniem, dále záznam o jednání při přihláškách před komisí a povinná zpráva pověřeného duchovního komisaře. Na přihlášky navazují jednání o zřizování modliteben i škol a povolávání pastorů a učitelů, a také přihlášky spojené s šestinedělním cvičením, povinným od roku 1783. Velmi zajímavé jsou nejen osobní výpovědi

⁷ *Přihlášky k evangelickým církvím*, kraj Tábor, Telč 2005; *Přihlášky k evangelickým církvím, kraj Jihlava*, Praha 1987.

⁸ Pro kraj Táborský se jedná o archivní materiály uložené v NA Praha, České gubernium-Publicum, sign. G1/1. Pro kraj Jihlavský se jedná o archivní materiály uložené v MZA Brno, Gubernium, sign. B 1 R 11 (konkrétně pro panství Telč sign. B1 R 11/101/7).

samotných evangelíků, ale také průvodní korespondence. Zvláště pro časné období po vydání tolerančního patentu se pro oblast Jihlavského kraje objevují velmi sugestivní a emocionálně zabarvené zprávy krajských a vrchnostenských úředníků i duchovního komisaře. Z těchto zpráv je možné vykreslit jejich náboženské, ekonomické a jiné názory, představy a záměry. Částečně se tak otvírá pomyslná brána do jejich myšlení, svědomí a do jejich kulturní identity.

Agenda krajských úřadů je uložena v oblastních archivech. V mém případě je fond Krajského úřadu v Jihlavě uložen v MZA Brno.⁹ Tento fond je bohužel neúplný a k danému tématu téměř nevyužitelný, neboť za okupace byl německými úředními činiteli určen pro sběr papíru. Zachovaly se pouze zlomky z let 1712-1859. Z pomocných knih jsou k dispozici pouze čtyři protokoly a dva indexy z první poloviny 19. století a 99 knih, které tvoří čtyři základní řady: císařské patenty, knihy normálií, cirkuláře zemské správy moravsko-slezské a cirkuláře jihlavského krajského úřadu z let 1830-1848.

(Velko)statkové fondy nejsou pro dané téma téměř využívány. Pro potřebu diplomové práce jsem se snažila nahlédnout do fondu velkostatku Telč, uloženého v MZA Brno.¹⁰ Cenné informace ohledně sociálního a majetkového zařazení evangelíků lze nalézt v pozemkových knihách, které byly však z tohoto fondu vyjmuty a tvoří samostatný fond.¹¹ Ve fondu Velkostatku Telč je dále možné nalézt různé písemnosti k historii evangelíků na panství,¹² které obsahují například texty tolerančního patentu v české a německé řeči, různé žádosti evangelických sborů o schválení postavení modlitebny, o pastora, o různé finanční úlevy. Jsou zde uloženy také smlouvy, kterými se sbory zavazovaly k finanční, naturální a hmotné podpoře evangelického pastora a jiné prameny. Nalezneme zde i písemnosti vztahující se k přestupům poddaných na evangelickou víru,¹³ k budování modliteben a hřbitovů i související s případnou plánkovou či projektovou dokumentací,¹⁴ různá nařízení, povolení a nebo také sumární tabely o počtu obyvatel a jejich víře.¹⁵

⁹ MZA Brno, Krajský úřad Jihlava 1717-1860, archivní pomůcka č. 797.

¹⁰ MZA Brno, Velkostatek Telč 1502-1950, značka fondu F 239, pomůcka č. 1405.

¹¹ TAMTÉŽ, Pozemkové knihy 1441-1897, Pozemková kniha Nová Ves (1576-1883), inv. č. 92, kniha 91; TAMTÉŽ, Pozemková kniha pro obec Horní Dubenky (1578-1880), inv. č. 33, kniha 12030; TAMTÉŽ, Pozemková kniha pro obec Jihlávka (1753-1880), inv. č. 46, kniha 12034.

¹² TAMTÉŽ, Velkostatek Telč, inv. č. 212, sign. B 3, kart. 1.

¹³ TAMTÉŽ, inv. č. 213, sign. B 4/1, kart. 1.

¹⁴ TAMTÉŽ, inv. č. 214, sign. B/4/2/5A, kart. 1.

¹⁵ TAMTÉŽ, inv. č. 709, sign. A-B 126/9, kart. 33.

Druhou skupinou jsou prameny vzniklé správou římskokatolické církve. Jedná se o písemnosti z farních úřadů, vikariátů a biskupství nebo arcibiskupství. Pro mou práci jsem prošla fond děkanského úřadu v Počátkách, který je uložen v SOkA Pelhřimov, fond Vikariátu Jindřichův Hradec uložený v SOkA Jindřichův Hradec a částečně jsem využila i písemnosti z Ordinariátu Brno uloženém v MZA Brno a Archivu pražského arcibiskupství z NA Praha. Z fondu Děkanského úřadu v Počátkách jsou pro dané téma nejpodstatnější protokoly z inkvičních výslechů tajných nekatolíků,¹⁶ přestupy k jiné víře, které jsou doprovázeny výslechovým protokolem,¹⁷ záležitosti jinověrců,¹⁸ kde jsou uloženy písemnosti ke smíšeným sňatkům, především reversy, zkoušky víry snoubenců různého vyznání,¹⁹ povolení ke sňatku²⁰ a také pamětní kniha,²¹ která obsahuje osobní údaje děkanů i dobové reálie. Z působnosti děkanského úřadu v Počátkách pochází také matriční agenda, která je uložena v SOA Třeboň.²²

Matriky děkanského úřadu v Počátkách jsou dochované v tomto časovém rozmezí: matrika narozených 1685-1906, matrika oddaných 1685-1919, matrika zemřelých 1685-1929. K danému tématu jsem využila matrik narozených a oddaných v časovém rozsahu 1750-1822.²³ Rok 1822 jsem zvolila za konečný bod z toho důvodu, že od tohoto roku již nebyla matrika vedena do té doby běžným způsobem, kdy každá vesnice byla oddělena, nýbrž byla vedena pro celou farnost dohromady a tím se ztížily podmínky pro vyhledávání potřebných údajů. Matriky děkanského úřadu Počátky byly od roku 1784 vedené v německém jazyce. Od této doby se nově objevilo dělení záznamu o náboženství na katolík a protestant. V matrice oddaných nalezneme den a měsíc svatby, někdy i dny konaných ohlášek, číslo domu, jméno ženicha, jeho náboženskou příslušnost, věk, stav, dále jméno nevěsty, její náboženskou příslušnost, věk, stav a nakonec jména svědků a jejich sociální postavení. Od roku 1788 se objevovalo i jméno a podpis oddávajícího. V případě evangelických svateb byl zápis do matriky učiněn evangelickým pastorem. V matrice narozených nalezneme den narození (ne vždy), den křtu, jméno pokřtěného, jména rodičů (někdy je uvedeno také jejich sociální postavení), jmé-

¹⁶ SOkA Pelhřimov, Děkanský úřad Počátky, inv. č. 9, kart. 1.

¹⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 10, kart. 1.

¹⁸ TAMTÉŽ, inv. č. 11, kart. 1.

¹⁹ TAMTÉŽ, inv. č. 9, kart. 1.

²⁰ TAMTÉŽ, inv. č. 18, kart. 3.

²¹ TAMTÉŽ, inv. č. 1, kniha č. 1.

²² SOA Třeboň, Sbírká matrik Jihočeského kraje 1587-1949 (1952).

²³ TAMTÉŽ, Matrika narozených Římskokatolického úřadu Počátky 1767-1793, 1793-1818; TAMTÉŽ, Matrika oddaných Římskokatolického úřadu v Počátkách 1765-1793, 1793-1822, 1823-1861.

na kmotrů a jejich sociální postavení. Později se objevoval i podpis duchovního, který křest vykonal.

Využívání písemností z fondů vikariátních úřadů pro studium nekatolictví není příliš časté. Nejnověji se otázkou využití vikariátních fondů ve svém článku zabýval Michal Řezníček.²⁴ Obsahu farních a vikariátních fondů na Pelhřimovsku se věnovala také Lenka Martínková, která upozornila na široké spektrum písemností, které tyto fondy obsahují.²⁵ Ve fondu Vikariátního úřadu Jindřichův Hradec jsem k mému tématu nenalezla žádné význačné prameny. Pro období rané tolerance se zde nenacházejí téměř žádné písemnosti. Písemnosti zde uložené se vztahují převážně až k druhé polovině 19. století.

Archiv brněnského biskupství je velmi zajímavý a bohatý. Nachází se zde mnoho různorodého materiálu využitelného pro bádání o nekatolictví. Nalezneme zde například cirkulář ohlašující náboženskou toleranci v Markrabství moravském, datovaný ke dni 27. října 1781,²⁶ nebo cirkuláře řešící problémy smíšených manželství,²⁷ písemnosti k přihláškám nekatolíků,²⁸ zprávy o stavu diecéze podávané papeži,²⁹ různé přehledy o počtu katolíků a evangelíků v diecézi,³⁰ informační tabulky o diecézním duchovenstvu, které obsahují informace o jejich zdraví, duchovních kvalitách, chování, službě, vzdělání a schopnostech,³¹ dále instrukce k provádění vizitací³² a zprávy z jednotlivých vizitací děkanství.³³

Písemnosti z působnosti pražského arcibiskupství jsou pro dané téma využívány již více a některé jsou také zpracovány. Významné jsou například zpovědní seznamy, tedy hlášení

²⁴ Michal ŘEZNÍČEK, *Možnosti využití fondů vikariátních úřadů v bádání o nekatolických doby předtoleranční a toleranční na příkladu fondu Vikariátní úřad Nymburk*, in: Z. R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007, s. 19-25.

²⁵ Lenka MARTÍNKOVÁ, *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku (Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století.)*, Archivní časopis 54, 2005, č. 2, s. 89-116.

²⁶ MZA Brno, Ordinariát Brno, inv. č. 106, sign. A/1, kart. 72, f. 1-2.

²⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 108, sign. A15/2, kart. 72.

²⁸ TAMTÉŽ, inv. č. 109, sign. A 15/3, kart. 72.

²⁹ TAMTÉŽ, inv. č. 1364, sign. E 1/2, kart. 403.

³⁰ TAMTÉŽ, inv. č. 1723, sign. F 22, kart. 430.

³¹ TAMTÉŽ, inv. č. 2257, sign. J 55/1, kart. 543, f. 636-822.

³² TAMTÉŽ, inv. č. 5003, sign V 4/1, kart. 664.

³³ TAMTÉŽ, inv. č. 5026, sign. V 4/24, kart. 698; generální vizitace Telč 1778-1828.

jednotlivých farností informující o počtu osob, které se zúčastnily povinné velikonoční zpovědi a přijímání.³⁴ Zde jsou zvlášť uváděny osoby nepřístupující a zvlášť „kacíři“, tedy vůdčí členové nekatolického společenství. Dalším materiálem jsou například zprávy o stavu diecézí,³⁵ zprávy misionářů z různých krajů, obracejících obyvatelstvo na katolickou víru³⁶ (podobné zprávy je též možné nalézt v archivech řádů, které se touto činností zabývaly), instrukce a předpisy o procesech proti tajným nekatolíkům,³⁷ korespondence týkající se stíhání nekatolíkům,³⁸ výsledky nekatolíkům,³⁹ různé relace vikářů o nekatolících,⁴⁰ hlášení o přestupech⁴¹ a jiné. Do diplomové práce jsem použila výsledky osob z okolí Horních Dubenek podezřelých z hereze a vlastnicích zakázané knihy, prováděné počáteckým děkanem Tadeášem Johanem Geislerem roku 1763.⁴² Jedná se celkem o 34 fólií, které obsahují jak samotné výsledky v českém jazyce, tak také doprovodné děkanovo hlášení v latině. Počet otázek se pohyboval mezi 20 a 33, nejvíce otázek se objevilo u dubeneckého rychtáře. Z protokolů se dozvídáme jednak údaje o samotném vyslýchaném (jeho věk, rodinný a sociální stav), ale také druhotně dobové realie (končící sedmiletou válku, působení a chování jezuitů) a odkrývá se nám i osobnost počáteckého děkana. Dále jsem využila zprávy o stavu far vikariátu Jindřichův Hradec z roku 1700,⁴³ kde jsou zajímavé odpovědi na otázky zjišťující počet nekatolíkům.

Třetí skupinou pramenů jsou prameny pocházející z církevní správy evangelických církví (do roku 1918 luterské a reformované). V toleranční době se jednalo pouze o první kroky k vytvoření církevní správy, proto sborové archivy nejsou příliš bohaté na písemnosti tohoto období. Sborový archiv Českobratrské církve evangelické v Horních Dubenkách je taktéž na písemnosti z doby toleranční velmi chudý. Nachází se zde pouze devět fólií písemností vztahujících se k osobě prvního pastora Ondřeje Lazanyho, ale jedná se pouze o různé

³⁴ J. V. ŠIMÁK (ed.), *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671-1752*, díl II. sv. 1 Bechyňsko, Praha 1928.

³⁵ Pro vikariát Jindřichův Hradec a konkrétně pro Děkaný úřad Počátky NA Praha, APA, inv. č. 1345, sign. B 13/5, f. 9-105.

³⁶ TAMTÉŽ, inv. č. 5151, sign. H 2/4, kart. 4291-4292.

³⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 1640, sign. B 30/6.

³⁸ TAMTÉŽ, inv. č. 1641-1669, sign. B 30-32.

³⁹ TAMTÉŽ, inv. č. 5152-5156, sign. H2/6-9, H3/1.

⁴⁰ TAMTÉŽ, inv. č. 5161, sign. H 4/1, kart. 4305.

⁴¹ TAMTÉŽ, inv. č. 5165, sign. H 5/1, kart. 4310.

⁴² TAMTÉŽ, inv. č. 1412, kart.

⁴³ TAMTÉŽ, inv. č. 1345, sign. B 13/5.

povolovací listiny.⁴⁴ Dále je možné ještě využít sepsaných spisů různých pamětníků,⁴⁵ které časově spadají do pozdní toleranční doby. Poměrně bohatý je archiv na písemnosti z druhé poloviny 19. století a pro období následující. Jedná se například o různé spory s katolickými knězi a učiteli,⁴⁶ různé plány, deník porodní báby⁴⁷ a jiné. K danému tématu lze také využít celkové přehledy vznikajících vyšších správních jednotek, superintendencí (od roku 1784), spravovaných Synodní radou Českobratrské církve evangelické v Praze.

Poslední skupinu tvoří prameny neúřední povahy, například kroniky (sborové, farní, obecní, soukromé), paměti, záznamy rozhovorů s původními pamětníky atd. Pro potřeby diplomové práce jsem využila dvou pamětí. První jsou paměti prvního reformovaného pastora v Moravci u Pelhřimova psané retrospektivně v letech 1825 až 1827, které edičně zpracoval Ferdinand Hrejsa.⁴⁸ Druhá kniha nejsou paměti v právním smyslu slova. Jedná se o památník věnovaný faráři Pavlu Ferdinandu Lanštyákovvi, který zpracoval do památníku historii sboru a také velmi cenné výpovědi pamětníků a některé archivní prameny.⁴⁹ Dále se mi podařilo získat zajímavé prameny z Ústredne knižnice slovenskej akademie vied. Jedná se o dopisy luterských pastorů, které psali svému nadřízenému superintendentovi do Prešpurku (Bratislavy). Dopisy jsou součástí fondu Lyceálnej knižnice,⁵⁰ která vznikla pro potřeby evangelického lycea v Bratislavě roku 1724. V mém případě se jedná o dopisy prvního luterského pastora ve Velké Lhotě Daniela Boczka a prvního pastora v Horních Dubenkách Ondřeje Lazanyiho. Dopisy jsou unikátní z toho důvodu, že zachycují ranou toleranční dobu z pohledu osoby, která se musela aklimatizovat v novém prostředí a musela se vypořádat s nesnázemi, které toleranční doba přinesla. Zejména dopisy Daniela Boczka popisují dobovou situaci, ale také osobní život a problémy související s životem v novém „cizím“ prostředí. Dopisy jsou psány v latině a styl odpovídá dopisové formě.

⁴⁴ Sborový archiv Českobratrské církve evangelické (dále SA ČCE) v Horních Dubenkách, inv. č. L-III-C-1, kart. 4.

⁴⁵ TAMTÉŽ, inv. č. L-II-D/4, kart. 14.

⁴⁶ TAMTÉŽ, inv. č. L-III-D/9, kart. 15.

⁴⁷ TAMTÉŽ, inv. č. L-II-H, kart. 23.

⁴⁸ F. HREJSA (ed.), *Jan Salatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931.

⁴⁹ *Památník věnovaný duchovnímu pastýři Pavlu F. Lanštyákovvi v upomínku na věrnou službu v letech 1884-1929*, Horní Dubenky 1929.

⁵⁰ Ústředná knižnica slovenskej akademie vied -Lyceálna knižnica Bratislava, fascikly 351, 554/1, 555, 595/1-3 596/1,3, 597/1-2.

SOUČASNÉ TENDENCE V BĀDÁNĪ

V současné době stojí v čele bĀdání o náboženských dějinách 18. a 19. století zaměřených na studium nekatolictví historik mladé generace Zdeněk R. Nešpor, který je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu Akademie věd České republiky a odborným asistentem Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Věnuje se dějinám a sociologii náboženství, ekonomické sociologii a migracím, sociální antropologii a religionistice. K problematice náboženských dějin publikoval již dvě výrazné monografie,⁵¹ řadu odborných článků⁵² a editoval několik sborníků.⁵³

Knih *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století* se přímo tématicky nevztahuje k mé diplomové práci, ale objevily se v ní nové názory, které rozvířily hladinu bĀdání o religiozitě 18. a 19. století, a proto je nutné této knize věnovat pozornost. Nešpor zde podrobil kritice badatelské výsledky Evy Melmukové⁵⁴ a zejména zpochybnil

⁵¹ Z. R. NEŠPOR, *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2004; TÝŽ, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006.

⁵² Například TÝŽ, *Vzduch k Bohu dychtící. Rozprava o (300) nepísňových lidových náboženských rukopisech z 18.–19. století*, Český lid 94, 2007, 3, s. 225-256; *Česká sociologie náboženství v letech 1948-89*, Sociologický časopis/Czech Sociological Review 43, 2007, 4, s. 675-698; *Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století*, Český časopis historický 105, 2007, 2, s. 351-392; *Výchova kněží a jejich působení na přelomu 18. a 19. století*, Lidé města/Urban People 19, 2006, 2, s. 9-44; *Bible českých exulantů a tajných nekatolíků v 18. století*, Religio, Revue pro religionistiku 13, 2005, 2, s. 231-258; *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*, Český časopis historický 103, 2005, 1, s. 41-86; *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18.-19. století*, Religio, Revue pro religionistiku 10, 2002, 2, s. 175-196; *Českého Siona spisba bojovná aneb protestantské polemiky Toleranční doby*, Kuděj, Časopis pro kulturní dějiny 8, 2006, 2, s. 54-78.

⁵³ TÝŽ (ed.), *Mezi náboženstvím a politikou: lidová kultura raného novověku*, Praha 2005; TÝŽ (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007.

⁵⁴ Eva Melmuková vystudovala Komenského evangelickou bohosloveckou fakultu (dnešní Evangelická teologická fakulta UK), etnografii na Filosofické fakultě UK a mimořádně také archivnictví. V oboru své farářské kvalifikace však nesměla působit, a proto se věnovala regionální historii jižní části Českomoravské vrchoviny a etnografii zaměřené na lidovou architekturu. Je spoluautorkou průvodce *Evangelické jižní Čechy a jižní Morava* (1992), spolueditorkou publikace *Evangelíci v rané*

možnou návaznost tolerančního evangelictví na předbělohorské období české reformace. Mezi oběma badateli se rozpoutala vášnivá odborná a později i osobní diskuse, jíž lze částečně sledovat například v příspěvcích otištěných na stránkách časopisu *Studia Comeniana et historica*.⁵⁵ Zde se spornými body stala zejména otázka kontinuity, vyhlášení, popřípadě nevyhlášení tolerančního patentu a formování raně tolerančních sborů. K otázce kontinuity se Zdeněk R. Nešpor vyjádřil velmi skepticky a uvedl k tomu několik důvodů. Zaprvé kriticky zhodnotil toleranční přihlášky, které podle něho nelze pokládat za autentické výpovědi, jelikož „komise provádějící (individuální) toleranční přihlášky je totiž jednoznačně modifikovala k obrazu svému, v intencích dobové „vysoké“ teologie a její recepce lidového náboženství, stejně jako tomu bylo jinde/dříve v případě inkvizičních procesů.“⁵⁶ Zadruhé zpochybnil zdánlivě jednotné náboženské smýšlení nekatolíků 18. století, kteří podle jeho názoru „věroučně stáli úplně jinde než jejich utrakvističtí či bratrští předkové“.⁵⁷ Kriticky se také postavil k tvrzení E. Melmukové, že „záměrem josefínské exekutivy vůbec nebyla publikace tolerančního patentu“ a zpochybnil také tvrzení, že v některých částech země nebyl patent záměrně vyhlášen.⁵⁸ Nešpor uvedl, že zcela neohlášen byl patent pouze na Domažlicku.⁵⁹ Jako doklad však neuvedl žádný konkrétní pramen, ale pouze odkaz na dílo Jana Herbena.⁶⁰ Třetí spornou otázkou se stalo formování sborů, respektive volba „nové“ konfese. Nešpor nepřipouští tvrzení Melmukové o zprávě, která měla nekatolíky informovat, aby zvolili konfesi reformovanou, která je bližší české reformační tradici.⁶¹ Naopak uvedl, že se sbory rozhodovaly samostatně až po kontaktech s luterskými kazateli.⁶²

toleranční době v Čechách a na Moravě (1995) a edice tolerančních přihlášek a autorkou knihy *Patent zvaný toleranční* (1999) a několika odborných článků a studií. jejím hlavním badatelským zájmem jsou dějiny druhé poloviny 18. století.

⁵⁵ Z. R. NEŠPOR, *Skryté semeno nevzklíčilo aneb polemika s radikálními tezemi o kontinuitě české reformace*, *Studia Comeniana et historica* 35, 2005, s. 239-252; E. MELMUKOVÁ, *Toleranční patent Josefa II. z roku 1781 a jeho publikace v Čechách a na Moravě*, TAMTÉŽ, s. 252-260.

⁵⁶ Z. R. NEŠPOR, *Skryté semeno*, s. 242-243.

⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 243.

⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 244.

⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 246.

⁶⁰ Jan HERBEN, *Otázka náboženská v našem probuzení*, Praha 1927.

⁶¹ Z. R. NEŠPOR, *Skryté semeno*, s. 247.

⁶² TAMTÉŽ.

Totožné názory nalezneme i v poslední Nešporově samostatné knize *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. V rozsáhlé práci, vycházející z jeho disertace, se snažil na základě bohaté literatury a především již známých vydaných pramenů zachytit proměny náboženských dějin 18. a 19. století. V seznamu použitých pramenů se objevují i odkazy na archiválie literární povahy, na fondy farních, děkanských, vikariátních úřadů a pražského arcibiskupství a jiné písemnosti, ale bohužel v textu nejsou hojněji využity a rozebrány. Tématicky je kniha rozdělena do čtyř kapitol. První kapitola je věnována *Zbožnosti „starého režimu“*, 1732-1781, kde se Nešpor zabývá institucionalizací náboženství a lidové zbožnosti, katolickou teologií 18. století, tajným nekatolictvím a barokní zbožností. Obsahem druhé kapitoly jsou úvahy o religiozitě toleranční doby (1781-1848), kde se objevily témata osvícenství, „*proměny intelektuálních a lidových diskursů*“, lidové zbožnosti a povolených vyznání a východočeského tolerančního sektářství. Třetí kapitola zachycuje období let 1848-1861 a řeší otázky proměny religiozity, společnosti, lidové kultury a zániku východočeského sektářství. Poslední kapitola je věnována závěrečnému shrnutí a otázkám spojeným s proměnami „*zbožnosti na prahu moderní doby*“.

Zdeněk Nešpor přišel ve svých pracích s kritikou dosavadního bádání o religiozitě 18. a 19. století a především s kritikou protestantské historiografie v čele s Evou Melmukovou. Jak jsem ale měla možnost poznat některé práce z jeho bohaté publikační činnosti, nezdá se mi, že by dostatečně využíval pramenů. Svá tvrzení dokládá z velké části odkazy na starší literaturu, i na tu, kterou podrobil velké kritice a zpochybnil její badatelskou úroveň, a popřípadě na edice pramenů vztahující se k východním Čechám a k oblasti, kde se objevovalo toleranční sektářství. Melmukové naopak nelze upřít znalost velkého množství pramenů různého charakteru a původu. Jejich interpretace je však částečně ovlivněna osobním zaujetím, kladem naopak zůstává, že se Melmuková snaží hledat stále nové a nezpracované prameny. Melmuková a Nešpor se rozcházejí v několika názorech na religiozitu druhé poloviny 18. století a jejich odborné spory se odrazily i do roviny sporů osobních. Každý z nich se snaží svá tvrzení obhájit, ale diskutovat a polemizovat je možné v případě konfrontace doložených pramenů proti doloženému prameni.

Podle mého názoru je problémem mezi oběma autory v pojetí pojmu kontinuita. Není přitom jasné, co si každý pod tímto pojmem představuje. Na jedné straně lze souhlasit s Nešporem, že věroučně se nekatolíci druhé poloviny 18. století lišili od učení utrakvistů a českých bratří, ale na druhou stranu se musíme ptát proč? Protože legální vývoj byl přerušen a nastal vývoj individuální, omezený teritoriálně. Víra, která nebyla pod „odborným“ vedením duchovních, se nemohla zachovat nepozměněna. Namísto toho vznikl otevřený prostor pro lido-

vou náboženskou imaginaci, pro výklad Písma na základě četby literatury a kontaktu se zahraničím. Nelze přímo navázat na něco, co se nemohlo několik generací legálně rozvíjet. Zároveň by ale také nebylo zapotřebí tolerance, kdyby předtím neproběhla reformace. Popírání určité historické nebo v tomto případě rodinné náboženské tradice na základě zpochybnění tolerančních přihlášek se mi nezdá jako dostatečně průkazný důkaz. Podle pramenů ze mnou sledovaného regionu, odpovídající zhruba Jihlavskému kraji v době josefinské, se nedomnívám, že by výpovědi byly záměrně zmanipulovány komisí, jak se Nešpor domnívá. Jak se ještě pokusím ukázat níže, osoby zapojené do soupisu nekatolíků měly dostatečnou možnost se k průběhu přihlášek vyjádřit jinou písemnou formou. A také toho hojně využily. Nenacházím žádný reálný důvod, proč by komise měla mít zájem na tom pozměňovat výpovědi v otázce rodinné návaznosti či náboženské paměti. Své názory komisaři dostatečně vyjádřili v doprovodné korespondenci. Osobně se také domnívám, že v současné době není ještě toto období natolik badatelsky zpracované, aby bylo možné vydávat syntetizující práce. Podle mého názoru je obzvláště předtoleranční nekatolictví natolik teritoriálně různorodé, že ho nelze zobecňovat. Každý region měl svůj odlišný náboženský vývoj a v tomto případě musíme počítat s tím, že například co je charakteristické pro východní Čechy, nemusí odpovídat situaci na jihozápadní Moravě. Zatímco oblast východních Čech je poměrně hojně badatelsky zpracovaná, oblast jihozápadní Moravy stojí bohužel v ústraní historického výzkumu. Přitom právě tato oblast je díky své geografické poloze v některých ohledech velmi specifická a velmi zajímavá. Myslím si, že problém religiozity 18. a první poloviny 19. století je nutné zkoumat na základě regionálních sond. Dokud takto nebude prozkoumáno celé území, není možné psát shrnující práce.

Nejnověji byly výzkumy na poli tajného či tolerovaného nekatolictví předneseny na mezinárodní vědecké konferenci v Poděbradech (21. – 23. června 2006) a shrnuty do sborníku *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*.⁶³ Příspěvky jsou v něm rozděleny do pěti okruhů témat. První okruh příspěvků se zabývá možnostmi studia nekatolictví v 18. století, druhý věnuje pozornost lokálním a regionálním rozdílům, třetí reflektuje pohledy z druhé strany, čtvrtý se snaží zohlednit zahraniční souvislosti a pátý se věnuje konfesionální identitě a náboženskému sebepojetí nekatolíků. V prvním okruhu jsou podle mého názoru nejzajímavější příspěvky Michala Řezníčka a Lenky Martínkové, které se

⁶³ Z. R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007.

snaží o přiblížení dosud málo využívaných archivních fondů a pramenů.⁶⁴ V okruhu věnovaném pohledům z druhé strany a konfesionálním hranicím mne zaujal příspěvek Jany Opeltové a Věry Slavíkové, které přiblížily život katolického duchovního v nábožensky rozdělené obci.⁶⁵ Zajímavý příspěvek napsala Eva Kowalská, která se věnovala identitě českých protestantů po roce 1781.⁶⁶

Kapitola II.

Předtoleranční doba

V této kapitole bych se chtěla věnovat náboženské situaci na jihozápadní Moravě a na jihovýchodě Čech se zvláštním zaměřením na oblast, kde vznikl toleranční luterský sbor se sídlem

⁶⁴ M. ŘEZNÍČEK, *Možnosti využití*, in: Z. R. NEŠPOR, *Čeští nekatolíci*, s.19-25; L. MARTÍNKOVÁ, *Agenda pravitatis haereticorum z jihovýchodních Čech jako pramen pro studium tajného nekatolictví v 18. století*, TAMTÉŽ, 32-50.

⁶⁵ Jana OPPELTOVÁ – Věra SLAVÍKOVÁ, *Postavení a role katolického faráře v malém světě nábožensky rozdělené obce. Farnost Horní Sloupnice a její duchovní správci*, in: TAMTÉŽ, s. 267-285.

⁶⁶ Eva KOWALSKÁ, *Problémy s konfesijnou idntitou českých protestantov po roku 1781*, in: TAMTÉŽ, s. 352- 363.

v Horních Dubenkách. Oporou mého výkladu se stane vydaná literatura a edičně zpřístupněné prameny.

Chtěla bych se věnovat několika otázkám. Nejprve nastíním, jaká byla dobová náboženská situace i s jejími geografickými specifiky. Dále bych se chtěla zabývat tématem odchodů ze země pro víru, tedy buď nuceným nebo dobrovolným exilem. Budu se také ptát, zda se v oblasti objevovaly tresty pro víru a jestli lze nalézt různé výsledky a věznění kvůli podezření z hereze. Dále se budu se ptát, zda katoličtí duchovní zaujímali k nekatolictví pasivní postoj nebo se aktivně podíleli na odhalování a trestání nekatolíků. Svou pozornost bych chtěla zaměřit i na samotné nekatolíky a věnovala bych se jejich tajným shromážděním a náboženskému životu. Podrobněji bych se také chtěla zabývat otázkou četby zakázaných knih a s tím souvisejícími procesy s osobami, u kterých byla zakázaná literatura objevena.

NÁBOŽENSKÝ VÝVOJ

Pokud jde o teritoriální vymezení, nepatřily vesnice v sousedství Horních Dubenek pod jediné panství. Nová Ves, Horní Dubenky a Jihlávka patřily ve zkoumaném období k panství Telč a do Jihlavského kraje.⁶⁷ Farou však Nová Ves spadala pod Batelov, naopak Horní Dubenky s Jihlávkou spadaly pod správu fary v Počátkách, která byla původně součástí Veselského vikariátu, avšak roku 1672 byla připojena k nově vzniklému vikariátu Jindřichohradeckému.

Ohlédneme-li se za reformačním proudem v této oblasti, nalezneme již v 14. století silný vliv valdenských. Amedeo Molnár uvádí, že téměř celá obec Velký Bednárec na statcích Oldřicha III. z Hradce byla v první polovině 14. století valdenská. Výjimkou byli rychtář, lazebník a obecní pastýř, kteří zůstali katolíky.⁶⁸ V památníku věnovaném Pavlu Ferdinandu Lanšťákovi,⁶⁹ evangelickému faráři v Horních Dubenkách v letech 1884–1929, je uvedeno, že se

⁶⁷ V 16. století vlastnil telčské panství rod pánů z Hradce. V roce 1604 zdělila panství Lucie Otýlie Slavatová z Hradce, provdaná za Viléma Slavatu z Chlumu a Košumberka, který roku 1637 přenechal panství svému synovi Jáchymu Oldřichu Slavatovi. V letech 1645-1673 vlastnil panství Ferdinand Vilém Slavata, mezi léty 1673-1689 jeho mladší bratr Jiří Jáchym a nakonec v letech 1689-1691 další bratr Leopold Vilém Slavata. Po jeho smrti přešlo panství na hraběte Františka Antonína z Liechtensteina-Kastelkornu. Ten přenechal panství v roce 1761 Johaně z Thürheimu. Roku 1796 zdělil panství hrabě Leopold Podstatský-Liechtenstein, který byl vlastníkem do roku 1813; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Brno 1938, s. 16-18.

⁶⁸ Amedeo MOLNÁR, *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*, Praha 1991, s. 134.

⁶⁹ *Památník věnovaný duchovnímu pastýři Pavlu F. Lanšťákovi*, Horní Dubenky 1929, s. 62.

valdenští scházeli u nějakého Valtina. Bohužel není uveden odkaz na zdroj této informace. Molnár uvádí jejich učitele Alberta a Gotfrieda, kteří je měli navštěvovat asi třikrát za rok. Přijímali též zpověď a poskytovali poslední útechu umírajícím. Byli ve spojení s Prahou, Znojemem a Bavorskem a k tomuto účelu jim valdenská pospolitost pořídila vůz.⁷⁰ Valdenští se objevovali i v okolních vesnicích a dokonce i přímo v Jindřichově Hradci.⁷¹ Působením valdenských se připravila půda pro přijetí myšlenek mistra Jana Husa a později Jednoty bratrské. Šíření reformačních myšlenek se snažili zabránit jak majitelé panství, páni z Hradce, tak i členové z premonstrátského kláštera v Nové Říši, založeného podle tradice roku 1211.

Vystoupením Marina Luthera a šířením jeho myšlenek do Čech a na Moravu opět přibýval počet nekatolického obyvatelstva. Luterství se na Moravě šířilo především mezi německým obyvatelstvem.⁷² Roku 1589 bylo luteránské smýšlení vytykáno faráři v Telči. Nekatolíci se údajně objevovali i mezi vrchnostenskými úředníky pánů z Hradce.⁷³

Nejvýznamnějším krokem pánů z Hradce v rámci boje proti šíření reformačních myšlenek mezi obyvatelstvo na panství bylo založení jezuitské koleje v Jindřichově Hradci Adamem II. z Hradce 20. ledna 1594.⁷⁴ Rektoru koleje hradecký pán odevzdal patronátní právo nad farami a kostely na dominiu včetně kostelů v Telči, Mrákotíně, Pavlově a Želetavě. Jeho syn Jáchym Oldřich z Hradce dokonce roku 1599 vypověděl nekatolické pastory z panství.⁷⁵ Na kroky proti nekatolickému obyvatelstvu a šíření jejich víry navázal i Vilém Slavata. V roce 1616 nařídil jezuitům v Jindřichově Hradci, aby mládež obojího pohlaví přijímala svátost oltářní

⁷⁰ A. MOLNÁR, *Valdenští*, s. 134.

⁷¹ Blíže o Valdenských v této oblasti, TAMTÉŽ, s. 134-135.

⁷² Příkladem toho je například Jihlava, která od druhé poloviny 16. století byla luterská. Evangelické byly i farnosti v jejím okolí. Roku 1575 si jihlavští povolali svého prvního duchovního doktora Jana Heidenreicha, profesora bohosloví ve Frankfurtu nad Odrou. Stanovili mu plat 250 zlatých a 30 měřic obilí, dostal byt a palivo. Jeho povolávací list je z 16. dubna 1575. Do Jihlavy přišel v pátek před svatodušními svátky, vytvořil nový církevní řád a působil zde 11 let; Ferdinand HREJSA, *Dějiny křesťanství v Československu IV*, Praha 1948, s. 324.

⁷³ Jan Tiray uvádí, že na jednoho úředníka z Telče si roku 1591 stěžoval nově dosazený farář Jiří Kostelecký, že od něj nedostal povinné dávky; Jan TIRAY, *Místopis Moravy, Telecký okres*, Brno 1913, s. 77.

⁷⁴ Tomáš V. BÍLEK, *Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém*, Praha 1893, s. 63.

⁷⁵ J. TIRAY, *Místopis*, s. 77.

jen pod jednou a dokonce aby nikdo na jeho panství, kdo si stále držel svou nekatolickou víru, nemohl být oddán a ve městě nesměl získat městské právo.⁷⁶

V období po bitvě na Bílé hoře se ani této oblasti nevyhnulo zvýšené pronásledování nekatolíků a rekatolizace. Byly založeny nové jezuitské koleje, roku 1624 v Jihlavě a z iniciativy Františky Slavatové z Meggau roku 1651 i v Telči.⁷⁷ Do jaké míry bylo působení jezuitů úspěšné, ukazují zápisy koleje v Telči. Jan Tiray s odkazem na tyto záznamy uvádí, že roku 1661 bylo na katolickou víru obráceno osm luteránů, roku 1663 dokonce 51 luteránů a šest českých bratří a o rok později 40 rodin. Během osmnácti let bylo tedy celkem obráceno na 500 heretiků.⁷⁸ Členové jezuitské koleje v Jindřichově Hradci působili ve farnosti Počátky, kde se Václavu Raušerovi podařilo obrátit zpět na katolickou víru 915 duší.⁷⁹ Svou pozornost věnoval Raušer i dětem, kterým dával veršovaný katechismus hodící se i ke zpěvu. Tím jim nenásilně a přitažlivě vštěpoval základy katolické víry.

Samozřejmě i v těchto krajích probíhalo pátrání po kacířských knihách. O této skutečnosti se dochovala pověst z okolí Horních Dubenek. Na pozemek Josefa Talpy u hráze rybníka měly být podle ústní tradice na vozech sváženy knihy a následně páleny. Jedna plechem pobitá Bible nechtěla hořet a když do ní palič strčil, měla se vymrštit a udeřit ho do tváře.⁸⁰ Za pozornost stojí, že podobné pověsti se objevují i jinde, například v Humpolci.⁸¹

Útočištěm nekatolíků se staly zdejší hluboké lesy. Nejčastěji se setkávali u studánky pod vrcholem Javořice, kam přicházeli evangelíci z Horních Dubenek i z blízkého a vzdálenějšího okolí. Ústní tradice dokládá, že při jednom shromáždění právě v tu chvíli, kdy byla vysluhována Večeře Páně, bylo shromáždění odhaleno a kněz hodil kalich do blízké studánky. Odtud má údajně pocházet dnešní název Studánka Páně.⁸² Důležité na pověsti je, že zaznamenává přítomnost kněze. Od toho je možné usuzovat, že přišel-li do oblasti predikant, scházeli se nekatolíci k bohoslužbám s vysluhováním Večeře Páně ve větším počtu. Jinak byla běžná

⁷⁶ T. V. BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1982, s. 107.

⁷⁷ TÝŽ, *Statky*, s. 112,119.

⁷⁸ J. TIRAY, *Místopis*, s. 79.

⁷⁹ T. V. BÍLEK, *Reformace katolická*, s.108.

⁸⁰ *Památník*, s. 64.

⁸¹ Rudolf MAHOVSKÝ, *K 150 výročí tolerančního chrámu páně v Humpolci*, Praha 1935, s. 109.

⁸² *Památník*, s. 65. V dnešní době se zde na paměť tohoto prozrazení každoročně poslední neděli v srpnu schází evangelíci ze sboru v Horních Dubenkách a i evangelíci z ostatních sborů v blízkém okolí.

menší setkání scházející se po domácnostech a často také v mlýnech, které byly stranou od vesnic. Jedním takovým byl mlýn Drdák Lukáše Chadima. Domácí pobožnosti byly zakázány pod pokutou 100 zlatých nebo půl roku vězení.⁸³ Lukáš Chadim byl pro podezření z hereze od 7. října 1736 asi do konce roku vězněn v Telči a pobyt ve vězení si musel hradit sám. Různé doklady jsou i o schůzkách v Zahrádkách u Josefa Brchaně. Podle Antonína Rezka byly však také odhaleny, a to katolickým farářem ze Studené Vavřincem Zwachem.⁸⁴ Vavřinec Zwach se velmi aktivně účastnil pátrání po nekatolících ve své farnosti. O výsledcích svého působení zasílal relace na vikariátní úřad do Pelhřimova.⁸⁵

Díky záznamům katolických kněží, kteří evidovali kolik osob se zúčastnilo povinné velikonocní zpovědi, si můžeme udělat obrázek o „čistotě víry“ například v počátečné farnosti. Ve zveřejněné řadě těchto zpovědních seznamů z let 1671-1751⁸⁶ je jasně vidět, že v počátečné farnosti byl počet nekajících až do roku 1678 poměrně vysoký. Od roku 1671 pomalu narůstal a vzestupná tendence trvala šest let, kdy počet vzrostl až na třicet osob. Následuje čtyřletá pauza bez jediného záznamu nekajících se, a až od roku 1685 se tyto záznamy opět objevují. Nebyla to ale již tak vysoká čísla jako z počátku sledovaného období a trvala pouze do roku 1708.⁸⁷ Od té doby jsou již v seznamu pouze počty kajících. Dalo by se tedy říci, že farnost byla očištěna od kacírů a nastal klid. Je možné, že by lidé změnili pohled na svou víru? Nebo zaujali pasivní postoj, vykonali zpověď, přijali svátost oltářní a se svým svědomím se nějak vypořádali? Nebo katolický farář nechtěl na svoji farnost zbytečně upozorňovat a neuváděl skutečný stav? Pokud se zaměříme na konkrétní jména, tak nejčastějším jménem uváděným pro vesnici Horní Dubenky bylo Jakub Drápal. Jeho jméno se v seznamu objevuje pravidelně od roku 1697 až do roku 1700, kdy je u jména latinská poznámka „*tertio anno profugus*“.⁸⁸ Za povšimnutí stojí, že jsou v seznamu uvedeni i dva Drápalovi pacholci, a to v letech 1672 a 1673, kdy ale žádný člen rodiny Drápalů uveden není. Dvakrát je v seznamu

⁸³ Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Stručně o pobělohorských exulantech*, Praha 2005, s. 14, 15.

⁸⁴ Antonín REZEK, *Dějiny prstonárodního hnutí náboženského v Čechách*, Praha 1887, s. 141.

⁸⁵ L. MARTÍNKOVÁ, *Dějiny pelhřimovského děkanství v letech 1620-1790*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 12, 2001, s. 43.

⁸⁶ V seznamu je na prvním místě uveden počet osob přistoupivších ke zpovědi, na druhém počet těch, kteří nepřistoupili, tedy se nekálí, a na závěr počet kacírů. Nalezneme zde i konkrétní jména. Počet jmen se shoduje s počtem nekajících. U každého jména je uvedeno, odkud tedy z jaké vesnice dotyčný pochází a výjimečně čím se živí a jaké má postavení.

⁸⁷ J. V. ŠIMÁK (ed.), *Zpovědní seznamy*, s. 118-123.

⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 46.

zapsáno jméno Kalášek. Roku 1674 se jednalo o Marianu Kaláškovou a o dva roky později o Víta Kaláška spolu s Antonínem Vobrem. Záznamy v této vesnici končí rokem 1706, tedy zhruba ve stejné době jako v celé farnosti. V sousední vesnici Jihlávka se odlišuje zápis k roku 1672 a 1673, kdy se v seznamu jmen objevil urozený pan Zikmund Cetlic z rytířského stavu.⁸⁹ Jedná se o jedinou osobu pocházející z vyšší sociální vrstvy. Komparací informací, respektive jmen, ze zpovědních seznamů a tolerančních přihlášek prosvítá lehce na povrch kontinuita mezi druhou polovinou 17. století a dobou toleranční. Část obyvatel si tedy svou víru ponechala, předávala ji z generace na generaci a v době, kdy se k ní mohla přihlásit, toho využila.

Nyní bych se věnovala konkrétním otázkám, které jsem uvedla v úvodu této kapitoly. K otázce odchodu ze země pro víru existují pro zkoumanou oblast určité doklady. V Lanštyákově památníku je zachycena výpověď Kateřiny Makovičkové (1811-1872) z Horní Vsi č. 47.⁹⁰ Od svého otce slyšela, že když mu bylo dvacet let, byl spolu se svým kamarádem Semorádem povolán k vojsku a spolu odešli do Německa. Po příchodu do jedné vesnice bylo vojsko rozmístěno po hospodářstvích a kamarádi se domluvili, že jeden nebo druhý přijde na návštěvu. Semorád přišel ke stavení, kde byl Jakub Makovička ubytován. Protože byl ale dům uzavřen, volal na svého kamaráda jeho příjmením. Volání uslyšel hospodář, který se také jmenoval Makovička. Večer přišel za Jakubem a dovedl ho do pokoje, kde seděl „*prastarý dědoušek*“, který se ho ptal, odkud pochází. Když odpověděl, že od Počátek, odvětil mu stařec, že i on s celou rodinou pochází odtud. Vyprávěl, že jako malý chlapec se musel s rodiči vystěhovat kvůli víře a že pocházeli z mlýna od Počátek. Při odchodu zakopali v komoře knížky s nadějí, že se ještě vrátí, a s Biblí a *Labyrintem světa* se vydali na cestu. Do Bible zaznamenávali svou cestu. Stařec dále podle výpovědi tvrdil, že měl ještě dva strýce, z nichž jeden byl na mlýně v Horní Vsi. Nakonec prý zjistili, že jsou příbuzní a pochází z jednoho rodu. Propočteme-li uvedené časové údaje, zjistíme, že rodina musela odejít někdy v první polovině 18. století. V této době vládl v českých zemích Karel VI., do jehož vlády spadá třetí fáze pobělohorské rekatolizace českých zemí. Informace se zdá být pravděpodobná, protože je možné, že dcera si pamatovala otcovo vyprávění. Otázkou však je, od koho získal informaci Ferdinand Lanštyák, který na sbor do Horních Dubenek nastoupil až v roce 1884, tedy dvanáct let po smrti dcery Kateřiny rozené Makovičkové. Pravděpodobně se jednalo o její potomky. Jiří Melmuk uvádí,

⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 43

⁹⁰ *Památník*, s. 126-127.

že z Horních Dubenek odešla do Myjavy část rodiny Jakoubků.⁹¹ Podle Ferdinanda Lanštljaka odešel z Počátek v první polovině 18. století Zachariáš Jelínek, syn měšťanských rodičů vychovaný ve víře českých bratří. Nejprve odešel do Drážďan a poté do Ochranova. Působil mezi Čechy v cizině, cestoval v zájmu Jednoty do Anglie a od roku 1753 byl kazatelem v českém sboru v Rixdorfu u Berlína.⁹²

S exilem částečně souvisí cesty do zahraničí. Z vesnice Zahrádky je znám příběh jistého Řavy,⁹³ který každoročně před velikonočními svátky odcházel ze vsi a účastnil se evangelických bohoslužeb v Myjavě. Obyčejně se vracel až týden po svátcích. Jeho odchody nezůstaly bez povšimnutí. V *Památniku* je zachyceno doznání Josefa Řavy (* 1827), který na smrtelném loži vyznal, že jako konfirmand (tedy někdy kolem patnáctého roku života) slýchal, že mělo přijít šest ozbrojených vojáků ze Studené, aby Řavu donutili k vyhnání. Řava pochopitelně odmítal a protože mu žádné kacířství nemohli dokázat než jen to, že se před svátky vzdaluje od domova, došlo až k hrubému násilí. Řava byl ubit a na místě pohřben. Ve sborníku *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě* je uvedena jiná paměť, v níž se navíc uvádí, že vojáci Řavovi objevili v batohu Bibli a kancionál.⁹⁴ Pozemek, kde byl Řava pohřben, přešel později do vlastnictví Františka Kolmana, který si z dětství pamatoval Řavův hrob označený vztyčeným kamenem se třemi vytesanými křížky. Pastvina však byla zorána a kamen byl odvalen.⁹⁵ Skutečnost, že evangelíci ze Zahrádek Myjavu navštěvovali ještě v sedmdesátých letech 18. století, dosvědčuje i Edita Štěříková.⁹⁶

Již jsem se zmiňovala o tajných schůzkách evangelíků u Brchaňů v Zahrádkách, které byly podle Antonína Rezka vyzrazeny farářem ze Studené. Ferdinand Lanštlják uvádí doslovný

⁹¹ Jiří MELMUK, *Předtoleranční evangelictví jižní Vysočiny 1621-1782*, Telč 1976, s. 78.

⁹² *Památník*, s. 128.

⁹³ TAMTÉŽ, s. 114-116.

⁹⁴ *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, s. 314.

⁹⁵ Na stejném pozemku se v roce 1893 stavěl hřbitov. Lidé si přáli nalézt a důstojně pochovat Řavovy tělesné pozůstatky. Sám majitel pozemku, zmíněný František Kolman, se podle paměti pokoušel hrob objevit, avšak marně. Až když přišli ostatní pamětníci, dali informace dohromady, podařilo se na Zelený čtvrtek 22. března 1894 objevit kosti. Bylo to shodou okolností v den, kdy Ferdinand Lanštlják přišel k nemocnému. Při posvěcení hřbitova byly tělesné pozůstatky slavnostně pohřbeny. Roku 1898 byl nalezen původní kámen se třemi vytesanými křížky a to vyvolalo zbudování kamenného pomníku, v jehož středu je památný kámen umístěn; *Památník*, s. 115-116.

⁹⁶ E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Stručně o pobělohorských exulantech*, s. 121.

překlad opisu z radního manuálu města Jindřichův Hradec,⁹⁷ kde se nachází zpráva z roku 1776. Ze zápisu z 10. ledna se dozvídáme, že toho dne „*se odbývala konference v příčině podezřelých „Husitů“ dvou Brchaňů*“. Primátor města informoval komisi o postoji městského radního Jana Freye, který se postavil na stranu obviněných „*husitů*“ a zasazoval se o jejich propuštění. Z jednání byl sepsán protokol, který byl Freyovi zaslán s žádostí o vysvětlení jeho chování. Frey neodpověděl písemnou formou, ale dostavil se osobně k jednání, během něhož nevybíravým způsobem primátorovi vyčínil. Týž den ještě Jan Frey dojel k bechyňskému soudu, aby vymohl propuštění uvězněných Brchaňů. 11. ledna 1776 obdržel jindřichohradec-
ký magistrát přípis krajského úřadu nařizující okamžité propuštění „*dvou husitů*“. Nestane-li se tak, bude „*primátorovi a úřadujícímu purkmistrovi každému uvalena exekuce čtyř mužů*“. Když se přišel Jan Frey purkmistra Ignáce Hilgartnera zeptat, zda budou Brchaňové propuštěni, dozvěděl se, že z rozkazu krajského hejtmana je k propuštění nutná kauce a rukojmí. Reakce Freye byla taková, že kauci už složil a on sám bude tím rukojmím. Celá záležitost byla vyřízena na základě nařízení z 25. února 1775. Podle ní vše převzala duchovní správa ve Studené, kde měli být oba kacíři poučeni. Jan Frey byl zbaven rukojemství a složená kauce mu byla vrácena. Dále už se v památku o Janu Freyovi nepíše. Zajímavé by bylo zjistit, jestli byl za svůj odvážný čin nějak potrestán. Byl městským radním, riskoval své postavení. Vážil dalekou cestu do Bechyně ke krajskému soudu, zaručil se za oba obviněné a nebylo mu líto zaplatit peněžitou kauci. Těžko říci, co ho k tomuto kroku vedlo, zda skryté sympatie, lidská solidarita či vzdálené přibuzenství.

I v této oblasti probíhalo pátrání po nekatolických knihách. Tomuto tématu se budu podrobněji věnovat v následující kapitole.

ČETBA ZAKÁZANÝCH KNIH A PROCESY S JEJÍMI DRŽITELI

S předtoleranční dobou jsou úzce spjaty procesy s osobami, které vlastnily zakázanou literaturu, četly jí a případně ji i rozšiřovaly. Otázka četby zapovězených knih u nekatolíků v předtoleranční době je v posledních letech stále aktuální. Na toto téma bylo napsáno již několik článků a studií.⁹⁸ Díky dochovaným výslechům, zprávám a relacím o průběhu pátrání po po-

⁹⁷ *Památník*, s. 112-113.

⁹⁸ Například: Marie-Elizabeth DUCREUX, *Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století*, AUC HUCP 32, 1992, 1-2, s. 51-80; TÁŽ, *Knihy a kacířství, způsob četby a knižní politik v Čechách 18. století*, Literární archiv Památníku národního písemnictví 27, 1994, s. 61-

dezřelých knihách si můžeme udělat představu o četbě nekatolíků v době před vydáním tolerančního patentu. Knihy a jejich četba byly pro obyvatele českých zemí velmi důležitou součástí jejich náboženského přesvědčení. Dokládá to citace v článku Marie-Elizabeth Ducreux: „V pravdě je u obyvatel království českého taková horlivost v četbě knih, že to nutí k obdivu“,⁹⁹ nebo například výrok správce statku Kostelní Vydří Josefa Tadeáše Pfábela v době tolerančních přihlášek v Jihlavském kraji: „Velice mnoho dají na knihy, mnozí mají pět, šest i sedm a mnoho na to vynakládají, třeba poslední zrna, takže už doma nemají ani na chleba.“¹⁰⁰

Nepostradatelnou součástí domácích knihovniček byly bible. V posledních dvaceti letech před vydáním tolerančního patentu jsou pro oblast jižního a severního českomoravského pomezí doloženy bible bratrská-šestidílná,¹⁰¹ Melantrichova,¹⁰² hallská,¹⁰³ drážďanská a bible vydaná v Brysku roku 1715.¹⁰⁴ Druhou nejpoužívanější a nejoblíbenější skupinou knih byly pro předtoleranční nekatolíky kancionály neboli dnešním jazykem zpěvníky. Mezi nejoblíbenější patřily ty, které obsahovaly i modlitby a základy katechismu. Používal se Bratrský kancionál,¹⁰⁵ Kancionál Klimenta Bosáka z roku 1607,¹⁰⁶ amsterodamský z roku 1659, Tranociův z roku 1737¹⁰⁷ a Kleychův¹⁰⁸ z roku 1757.¹⁰⁹ Do další skupiny, která se těšila podobné oblibě jako zpěvníky, patřily modlitby. Bylo jich velmi mnoho a různých druhů. Nejvíce byly

87; Zdeněk R. NEŠPOR, *Bible českých exulantů a tajných nekatolíků v 18. století*, Religio, Revue pro religionistiku 13, 2005, 2, s. 231-258; Petr ŠORM, *Četba a literatura v životě opočenských nekatolíků na přelomu první a druhé třetiny 18. století*, Český lid 94, 2007, 3, 257-282.

⁹⁹ M. DUCREUX, *Knihy a kacířství*, s. 61.

¹⁰⁰ *Přihlášky k evangelickým církvím*, kraj Jihlava, s. 126.

¹⁰¹ *Bible kralická šestidílná*, Kralice 1579-1594; Knihopis č. K 1107.

¹⁰² *Bible Melantrichova. Biblí česká*, Praha 1556-1557, 2. vydání; Knihopis č. K 1102.

¹⁰³ *Bible hallská*, Halle 1722, 1. vydání; Knihopis č. K 1114.

¹⁰⁴ *Evangelíci*, s. 293.

¹⁰⁵ *Bratrský kancionál. Písně chval Božích*, Šamotuly 1561; Knihopis č. K 2860, exemplář v Národní knihovně v Praze 54 B 35.

¹⁰⁶ Klement BOSÁK, *Písně Klementa Bosáka*, Staré Město Pražské, před r. 1586; Knihopis č. K 3982, pro rok 1607 K 3713.

¹⁰⁷ Jiří TŘANOVSKÝ, *Duchovní písně*, Levoč 1638; Knihopis č. K 6303.

¹⁰⁸ Václav KLEYCH, *Evangelický kancionál*, Žitava 1717; Knihopis č. K 3972.

¹⁰⁹ *Evangelíci*, s. 294; pro srovnání seznam zabavených knih na opočensku od 17. září 1732 do 31. března 1733, který uvádí P. ŠORM, *Četba*, s. 279-282.

používány křesťanské a náboženské modlitby vydané poprvé Danielem Adamem z Veleslavína v Praze roku 1600, modlitby Kašpara Motěšovského,¹¹⁰ *Perlička dítek Božích, totiž modlitby nábožné na 12 perel, 12 článků víry křesťanské složené* z roku 1693 od Sixta Palmy Močidlanského,¹¹¹ dvoudílný *Pokojík* Havla Žalanského,¹¹² faráře u sv. Jiljí, Arndtova *Zahrádka rajská, Habermannovy Modlitby*,¹¹³ původně předbělohorské, později tištěné v Levoči 1715 a tzv. *Školka* neboli *Dvanáctero duchovních přemýšlování* Filipa Kegelia.¹¹⁴ Žádané byly také postily. Na Husovu postilu¹¹⁵ navazovala postila Starých Bratří, Philadelfa Zámrszkého,¹¹⁶ Kašpara Motěšického, Johanna Spangenberg¹¹⁷ a mnohé další.¹¹⁸

Knihy se nejčastěji dědily z generace na generaci, jak potvrzují mnohá vyjádření jako například: „*Knihy po zemřelém muži zanechané proto podržela, protože jí to poručil v poslední vůli, aby tyto knihy zachovala dětem*“,¹¹⁹ ale přikupovaly se i nové.¹²⁰ Prodejci neboli kolportéři byli lidé, kteří měli možnost pohybovat se bez pasu z panství na panství. Nejčastěji to byli krajánci, plátýnkáři, sekerníci, koňští handlíři, vysloužilí vojáci, žebráci¹²¹ nebo prodejci skla, jak dokazuje záznam z výsledku: „*Modlitby dostal od Glasra, který nosil na*

¹¹⁰ Kašpar MOTĚŠOVSKÝ, *Ruční knížka, v níž se zdržují nejvýbornější modlitby, prosby a žádosti, nepronikavější lkání a vzdychání a nejrozkošnější písničky*, ? 1694; Knihopis č. K 5956.

¹¹¹ Sixt PALMA MOČIDLANSKÝ, *Perlička dítek Božích, totiž modlitby nábožné na 12 perel, 12 článků víry křesťanské složené*, ? 1693, Knihopis č. K 6778.

¹¹² Havel ŽALANSKÝ, *O pokoji a válečném nepokoji o původu a účincích války i pokoje a o jiných věcech k oběmu tomu příslušejících*, Praha 1611; Knihopis č. K 7142.

¹¹³ Jan HABERMANN, *Jana Habermanna Chebského Modlitby křesťanské a náboženské*, Praha 1608; Knihopis č. K 2821.

¹¹⁴ Filip KEGELIUS, *Dvanáctero duchovních přemýšlování*, Žilina 1686; Knihopis č. K 3899; *Evangelíci*, s. 295.

¹¹⁵ Jan HUS, *Postila Svaté paměti M. Jana Husy*, Norimberk 1563; Knihopis č. K 3261.

¹¹⁶ Martin Philadephus ZÁMRSKÝ, *Postila česká na evangelia nedělní a sváteční přes celý rok*, Jezdíkovic u Opavy 1592, Knihopis č. K 7158.

¹¹⁷ Johann SPANGENBERG, *Postila česká*, Praha 1553; Knihopis č. K 5576.

¹¹⁸ *Evangelíci*, s. 294.

¹¹⁹ Jiří MELMUK, *Předtoleranční evangelictví*, s. 240. Zpráv a záznamů o tom, že rodiče předávali knihy svým dětem, je pro tento region poměrně mnoho. Ať už se jedná o výsledky v době předtoleranční nebo při komisi v době přihlašování k povoleným konfesím.

¹²⁰ To samé platí i pro nákupy nových knih.

¹²¹ *Evangelíci*, s. 296.

*prodej sklo, odkud byl, to neví*¹²² Nekatolíci si velmi často knihy půjčovali mezi sebou nebo je pomáhali šířit dál mezi své příbuzné a známé. Zajímavý příběh popisuje ve své studii Lenka Martínková.¹²³ V roce 1779 byl obviněn za přechovávání a půjčování nekatolických knih Josef Brchaň ze Zahrádek u Jindřichova Hradce, jemuž měla dodávat knihy jeho švagrová Marie Anna Brchaňová. Mezi obviněnými byl i Brchaňův syn, který měl být viděn, že s podezřelou osobou, která měla knihvazačské náčiní, knihy roznášel. Lenka Martínková dále uvádí, že ve spisech pocházejících z činnosti kriminálního soudu v Pelhřimově se často píše o tom, že knihy byly dodávány v nesvázané podobě. Jednou osobou, o které bylo známo, že nekatolíkem knihy za peněžitou odměnu vázala, byl knihařský mistr Rupp z Pelhřimova.¹²⁴

Podobné záznamy bychom našli i ve výslechových protokolech pořizovaných duchovní správou. Například Jiří Procházka z Panských Dubenek při výslechu vedeném děkanem v Počátkách roku 1763 na otázku, kolik dostal knih a od koho, odpověděl: „*Těch knih jsou tři, přinesla je mně nejstarší dcera Mařena v jednom košíčku šátkem svázaný*.“¹²⁵ Řečená dcera Mařena byla nejstarší dcera mlynáře Jana Chadima řečeného Křena z Horních Dubenek. Na následující otázku „*K jakému cíli a konci vám ten nyní již zemřelý mlynář Křen tyto knihy odeslal?*“ Jiří Procházka odpověděl: „*I tu jednu modlitební mně mlynář Křen od cesty daroval, že jsem jemu v čas nemoci do apotheky telečský pro léky šel, ty dvě druhý pravil, abych jich zachoval a s nimi činil, co chci, že jeho děti jsou maličký a že by beztoho ty knihy jen k ztracení přišly. Myslel on ovšem, kdyby ho Pán Bůh pozdravil, aby já jemu zase je navrátit*.“¹²⁶ Některé výpovědi vyvolávají úsměv, protože byly očividně nepravdivé a měly za úkol uspokojit vyslychajícího, aby již z výslechem nepokračoval. Mlynář Bartoloměj Lahodný ze vsi Šach, zeť výše zmíněného Josefa Brchaně ze Zahrádek, když už nevěděl, jak komisi telečské vrchnostenské kanceláře roku 1779 přesvědčit, aby mu stále nepokládala otázku ohledně kacířských knih, pravil: „*Já ji vypůjčil od tatíka Josefa Brchaně v Zahrádkách, abych se naučil čísti*.“¹²⁷ A povedlo se mu to. Po této odpovědi se již žádná otázka ve výslechovém protokolu neobjevuje, i když je více než jasné, že odpověď byla klamná.

¹²² Regest výslechu při procesu odhalování kacířských knih ve Velké Lhotě a okolí v roce 1763, J. MELMUK, *Předtoleranční evangelictví*, s. 228.

¹²³ Lenka MARTÍNKOVÁ, *Dějiny pelhřimovského děkanství*, s. 42-43.

¹²⁴ TAMTÉŽ, s. 43, poznámka č. 211.

¹²⁵ NA Praha, APA, inv. č. 3046, kart. 1412.

¹²⁶ TAMTÉŽ.

¹²⁷ SOKA Pelhřimov, AM Pelhřimov, inv. č. 1108, č. spisu 1422.

Některé knihy, které byly žádané a oblíbené a nebylo je možné již obstarat, se opisovaly. Pro zkoumanou oblast měl podle ústní tradice písmák Pavlík opisovat knihy v obci Sumrakov ve stodole čp. 27.¹²⁸ Z kolportérství zakázaných knih a z jejich rozšíření mezi lid měla nejen církve velké obavy. Jak uvádí Marie-Elizabeth Ducreux, duchovenstvo si uvědomovalo, že „čtba vystavuje čtenáře nebezpečí, že změní názor i víru[...]. Síla psaného slova nutí čtenáře poslechnout, přejít na druhou stranu a stát se tím, co text v sobě nese.“¹²⁹ Podle různých patentů, reskriptů a vyhlášek Karla VI. a Marie Terezie měl tyto “svůdce“, kolportéry zakázaných knih, stihnout trest smrti.¹³⁰ Podle ustanovení tridentského koncilu, pro Čechy platné od Pražské synody roku 1605, se držba, čtba, předčítání a poslech zakázané knihy trestalo vyobcováním z církve. Dotyčný musel vyčkat na rozhodnutí biskupského soudu, který mohl faráři povolit po ústním i písemném slibu hříšníka, že se napříště vyvaruje všech minulých chyb, znovupřijetí do obce věřících.¹³¹

Od roku 1720 se zvyšovalo a zotřovalo pronásledování kacířství spojené se systematickým vyhledáváním zakázaných knih. Důsledkem toho vzrůstala potřeba určitého českého soupisu nepovolených knih, podle kterého by bylo možné se řídit. Roku 1729 vyšel v Hradci Králové *Clavis Haeresim claudens et aperies* od jesuity Antonína Koniáše.¹³² Uváděl zde popis knih a podrobnou citaci biblických pasáží a náboženských písní, které bylo nutno opravit nebo škrtnout. Pokud nebylo možné v knize chybné místo najít a rozeznat, doporučoval přenesení formule podobné exorcismu nebo divinaci, která by měla knihu na dotyčném místě rozevřít.¹³³ *Index bohemicorum librorum prohibitorum* z roku 1766 uvádí následující instrukci, jak postupovat: „*Místa k polepšení ve Starém Zákoně. Ve vydání Veleoslavína Samuele Adama 1613 v bibli s dvojnásobnými liniemi a s počtem textů znamenáné, vytrhnouti se má přípis, nebo dedikaci rytířům a pražanům defensorům nad akademií a konsistoří pod obojí, jakož i druhá předmluva ke čtenáři, tj.: celý list 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8. až do předmluvy svatého Jarolíma: bratr Ambrož, která vždycky zůstati má, v ostatních vydáních nahlídnouti se má předmluva k čtenáři a pokudž tato slova v ní se nachází o knihách Makabejských: též i jak první dvojce sepsané, kteréž ted' za našeho věku teprve nalezený: Mají se vymazati, bývají pak*

¹²⁸ *Evangelíci*, s. 296.

¹²⁹ M. DUCREUX, *Knihy*, s. 65.

¹³⁰ TAMTÉŽ, s. 62.

¹³¹ TAMTÉŽ.

¹³² TAMTÉŽ, s. 69.

¹³³ TAMTÉŽ.

obyčejně ta slova v Melantrichovém vydání listu tři při konci stránky první léta 1556, 1561, 1570, 1577. Před předmluvou svatého Jerolíma bývají na dvou listech. Napomenutí spasitelná, grunt všech písem svatých aneb summa kratičce sebraná. Ty dva listy mají se vytrhnouti, bez újmy předmluvy svatého Jerolíma. Najdeš je ve vydání léta 1549, 1556, 1561, 1570, 1577, 1613.¹³⁴ Opravené knihy mohli faráři nebo misionáři, pokud uznali za vhodné, lidem vrátet.¹³⁵ A lidé o to také prosili: „Ten kancionál zdál se mi býti velmi dobrý a taky bych ho rád zase zpátky dostal, když by byl očištěn“, prosil Jiří Procházka z Panských Dubenek při výsledku 15. dubna 1763.¹³⁶

Roku 1762 nařídila Marie Terezie provést v českých zemích šetření s cílem zjistit míru nekatolických přežitků.¹³⁷ S tím také souviselo zvýšené pátrání po kacířských knihách. Do této doby spadá i několik procesů na česko-moravském pomezí a blízkém okolí. Téhož roku proběhl proces s tajnými nekatolíky v Brtnici. Vše začalo 15. března 1762 výsledkem na brtnické faře.¹³⁸ V červnu téhož roku byly učiněny další výsledky, počet obviněných se zvýšil a seznam zabavených knih zaplnil čtyři stránky protokolu. Rozsudek byl ještě mírný. Exkomunikovány byly pouze tři osoby a hrdelní trest nebyl vyřčen. Na brtnický proces časově navazuje pátrání po nekatolických knihách v Horních Dubenkách a okolí. 12. dubna 1763 byla počáteckým děkanem Johannem Geislerem, který v počátecké farnosti působil od roku 1763 do roku 1772,¹³⁹ vyslýchána Marie Křenová původem z Jihlávky. Z dochovaného protokolu se dozvídáme, že výsledkům na počáteckém děkanství předcházelo vyslýchání v telčské vrchnostenské kanceláři za přítomnosti misionáře: „Když pan P. Misinarius mne v Telči do arestu ráčil dáti, žádal ode mne vědět, kdo by mého zemřelého manžela byl někdy byl ten nejlepší kamarád. Já jsem pravila, že Jiřík Procházka z Horních Dubenek,¹⁴⁰ že ten až do skonání mé-

¹³⁴ *Evangelíci*, s. 294.

¹³⁵ M. DUCREUX, *Knihy*, s. 69.

¹³⁶ NA Praha, APA, inv. č. 3046, kart. 1412.

¹³⁷ M. DUCREUX, *Knihy*, s. 77, poznámka č. 31.

¹³⁸ Vyslýchání byli Vavřinec Pokorný, Tomáš Smolík, Dorota Smolková, Pavel Smolík, Vavřinec Chlupáček, Jakub Kolář, Matouš Chlupáček, Veronika Pavlíčková, Václav Pokorný, Matěj Čudka, František Smolík, Martin Řídký, Justina Pisaurková, František Kružík, Matouš Kabelka, Jan Vlha, Mariana Chlupáčková a Alžběta Solková; J. MELMUK, *Předtoleranční evangelictví*, s. 211.

¹³⁹ Zemřel 1. srpna 1772; SOKA Pelhřimov, DÚ Počátky, Pamětní kniha 1620-1922, inv.č. 1, kniha č. 1.

¹⁴⁰ Zřejmě se jedná o omyl, sám Jiří Procházka při výsledku uvedl, že je z Panských Dubenek; NA Praha, APA, inv. č. 3046, kart. 1422.

ho manžela u něho zůstal, tomu ale Jiříkovi jsem skrze mého nynějšího manžela dala vzkázat, že já arestem stížena, jináč sobě pomoci nemohu, nežli musím v pravdě vyznat, že on byl mého bejvalého manžela nejlepší kamarád a že ho prosím, má-li nějaký knihy po mém zemřelém muži, aby je ihned panu P. Misionarovi přinesl, na to když jmenovaný P. Misionarius pro toho Jiřího poslal, aby knihy, které má, ihned sebou přinesl, on Jiřík také to učinil a já jsem ty knihy poznala, že jsou ty, který měl někdy můj manžel.“¹⁴¹

Misionář věděl o v té době již zemřelém mlynáři Janu Chadimovi řečeném Křenovi, manželovi vyslýchané Marie, a o jeho otci Lukáši Chadimovi, kteří byli již dříve za držení nekatolických knih stíháni a museli z nařízení pražské arcibiskupské konzistoře učinit před svědky vyznání víry a odřici se všech bludů. Proto pátrání začalo právě u Marie Křenové. Jak je ale z výslechu patrné, neměla o činnosti svého manžela přehled. „O tom já nic nevím, oni všechno nyní na nebožtíka odkazují, když mluvíti víc nemůže.“ Výpovědi se stále opakovaly a nic nevyovídaly, a proto děkan výslech raději ukončil.

Ze 14. dubna 1763 jsou zachovány výslechy Matouše Chadima a Adama Pechy z Jihlávky. Matouš Chadim byl bratr zemřelého mlynáře Jana Chadima. V tom také viděl příčinu, že přišel do podezření ze strany kacířských knih: „Já nic jiného nevím, než jen proto, že jsem já nebožtíka mlynáře Křena vlastní bratr, který jakož i zemřelý otec můj Lukáš vždycky byl duchovním pánem strany takových knih v podezření. Já ale za časů mého zemřelého oce jsem byl ještě malej chlapec, velmi málo jsem a skoro jsem nic čísti uměl, teprv po smrti otce jsem se čísti učil. Jakožto všichni, kteří mě znají o tom svědčiti mohou. K tomu také byl jsem větším dílem vždycky churavej. Z té příčiny mě dali na krejčovský řemeslo.“¹⁴² Stejně jako Marie Křenová potvrdil, že byl zavolán na vrchnostenskou kancelář do Telče, a navíc přiznal, že s ním nebylo zacházeno nejlépe. „Milostivá vrchnost na počínání pana P. Misionariuse Moravského mě do Telče zavolala, abych knihy o mém bratru vydal nařídila, já kterou jsem měl, tu jsem dal. Dost jsou mě karabáčem bili, kdybych byl pod kůží je byl měl, byl bych je rád dal, ale když žádnou víceje jsem neměl, nemohl jsem ji dáti.“¹⁴³ Dle výpovědi dostal knihu Martina Wolfa od bratra za krejčovskou práci, kterou mu vykonal, a pokládal ji za velmi dobrou, protože v ní byly „pěkný modlitby“. Dokonce uvádí, že ji s sebou nosil i do kostela: „Modlíval i zpíval jsem z ní často jak doma, tak v kostele, já jsem se s ní neskrýval.“¹⁴⁴ Děkan ho však za

¹⁴¹ TAMTÉŽ; odpověď na otázku č. 12.

¹⁴² TAMTÉŽ; odpověď na otázku č. 5.

¹⁴³ TAMTÉŽ; odpověď na otázku č. 7.

¹⁴⁴ TAMTÉŽ; odpověď na otázku č. 9.

to pokáral: „Zdaliž jsem já minulého roku 1762 před koledou veřejně na kázání neohlásil, aby když do vesnice přijedu, všechny knihy mě se poukázaly, že jich všechny podepíšu. Proč jste mě tu knížku také k podpisu nepředložil, když jste ji měl za dobrou?“¹⁴⁵ Matouš odpověděl, že v ten čas nebyl doma a poté, že na to zapomněl a nevěnoval tomu pozornost, protože knihu pokládal za dobrou.

Druhým vyslychaným téhož dne byl 56letý krejčí Adam Pecha. Podobně jako předcházející Matouš Chadim se do podezření dostal na základě přátelství se zemřelým Janem Chadimem. Taktéž byl vyslychán v Telči a panu misionáři tam odevzdal dvě knihy, z nichž jedna mu byla vrácena. Zabavenou knihu Filipa Kegelia *Dvanáctero přemýšlování duchovních*¹⁴⁶ dostal od mlynáře Chadima za krejčovskou práci. Pokoušel se Jana Chadima ospravedlnit, že byl v podezření kvůli svému otci, ale knihy se podle něho nikdy u něj nenašly. Také se omlouval, že knihy nedonesl k podepsání a kál se, že již to napříště napraví.

Poslední výslechy jsou datovány k 15. dubnu 1763. Jedná se o výslech Jiřího Procházky neboli Pazdery a Josefa Drápala, hornodubenského rychtáře. Jak již bylo uvedeno, Jiřího Procházku vrchnostenská kancelář povolala na základě výpovědi Marie Chadimové – Křenové. Jiří Procházka potvrdil, že dostal od mlynáře Chadima celkem tři knihy, které mu v košíku přinesla nejstarší mlynářova dcera za to, že mu v době jeho nemoci došel pro léky do Telče. Na otázku, zda v nich četl, odpověděl: „Četl jsem v těch modlitebních malých knížkách, ale v tý Bibli poněvadž je malý a drobný písmo, v tej jsem nečetl, aniž ji kdo viděl.“¹⁴⁷ Děkan se ho dále ptal ještě podrobněji, zda četl v té modlitební knize také luterský katechismus pro mládež. „Četl jsem ho a jen to v něm se mi nelíbilo, že tam stojí, že pod obojí způsobou se má přijímati, tělo a krev Páně.“ Tato odpověď byla vyhovující, avšak následující otázka již byla věroučná: „V tom katechismu také se vynachází, že podstata chleba vína se neproměňuje v tělo a krev Páně, ale že tělo a krev Páně se spolčuje s chlebem a vínem a tak se podává k jedení.“¹⁴⁸ Na tuto otázku raději Jiří Procházka odpověděl, že tomu nerozuměl, ale že si uvědomuje, že se to tvrzení nesrovnává s učením křesťanské katolické církve. Další otázka byla opět prověřovací, protože se děkan zeptal, zda byl biřmován a co si o této svátosti myslí. Zde se ukázalo, že Jiří byl znalý věci, protože na rozdíl od většiny dotazovaných, která na tuto otázku odpověděla, že tato svátost je dobrá a vede ke spasení, on odpověděl: „Ona posiluje

¹⁴⁵ TAMTÉŽ; otázka č. 10.

¹⁴⁶ F. KEGELIUS, *Dvanáctero duchovních přemýšlování*, Žilina 1686; Knihopis č. K 3899.

¹⁴⁷ TAMTÉŽ; odpověď na otázku č. 11.

¹⁴⁸ TAMTÉŽ; otázka č. 13.

člověka ve víře, zvláště v čas ukrutenství, že nemůžem od nevěřících tak snadně zavedeni býti.“¹⁴⁹ V následujících odpovědích Jiří Procházka přiznal, že věděl o nařízení, které postihovalo vyloučením z církve ty, jež přechovávají, čtou nebo předčítají zakázané knihy. Také si dával za vinu, že knihy neodevzdal duchovnímu ke schválení a k podpisu. „*To jsem ovšem slyšel a i takové knihy podepsané viděl, že jak já jsem tu knihu k podepsání nedal, v tom se vinen dávám, že jsem pochybil[...]. Avšak ale tyto knihy jsem za kacířské nepokládal, jenom tolikrát, v kterém je ten katechismus, jest tu jsem v tom, že podobojím přijímati chybnou soudil [...]* pro ty krásný modlitby, které v ní se vynacházejí, též i písně jsem ji zachoval.“¹⁵⁰ Výslech končí otázkami, zda do budoucna chce další knihy odevzdat k podpisu, a jestli je připraven pokorně přijmout trest od nejvyšší duchovní vrchnosti. Na to vyslýchaný odpověděl kladně: „*Chci rád všeho učiniti a rád bych v tento velikonoční čas Svatou zpověď vykonal, pan P. Misionaris Moravský však pravil, abych nešel k zpovědi, až duchovní vrchnost to rozsoudí.*“¹⁵¹

Poslední protokol výslechu rychtáře z Horních Dubenek se poněkud liší od ostatních. Je zde citelný rozdíl v přístupu duchovního. S Josefem Drápalem jednal počátecký děkan jako s osobou váženou a vzdělanou. Lze to poznat ve formulaci otázek: „*Že jste tu knihu od člověka podezřelého měl, zdaliž jste vy (jakožto dost chytrý muž) dosti slušně pochybovati nemohl, zdaliž ta kniha není chybná, bludná? Proč aspoň v soukromí tu knihu jste mě neproukázal? Kdežto vždycky s vámi tak laskavě zacházím?*“¹⁵² Rovněž Josef Drápal byl povolán k výslechu do Telče: „*Moje vrchnost telečská na požádání pana P. Misionaria Moravského z příležitosti, že jsem já nebožtíka Jana Chadima, mlynáře na Křenovským mlejně, krevní přítel a sic dobřej kamarád byl, mně povolala a v přítomnosti pana P. Misionariusa dotazovala, zdaliž jsem znal nebožtíka mlynáře Křena, zdaliž žádnou od něho knihu nemám? Já jsem se toho ulekl a já jsem zamlčel. Dali mě do arestu, v kterém jsem ani půl dne nebyl, neb jsem vzkázati dal panu vrchnímu a panu P. Misionarovi, že já tu knihu, kterou mám, ihned odvedu, na což jsem hned z arestu byl propuštěn a domů odeslán, abych tu knihu odvedl, což i se stalo.*“¹⁵³ Dále se dovídáme, že s ním poslali drába a že Drápal odvedl dobrovolně ještě jednu knihu. Celkem tedy misionáři odevzdal knihy dvě, a to Knihu Marka Philadelfa *Postila česká na evangelia neděl-*

¹⁴⁹ TAMTÉŽ; odpověď na otázku č. 24.

¹⁵⁰ TAMTÉŽ; odpovědi na otázky č. 18, 19, 20.

¹⁵¹ TAMTÉŽ; odpověď na otázku č. 32.

¹⁵² TAMTÉŽ; část otázky č. 20.

¹⁵³ TAMTÉŽ; odpověď na otázku č. 5.

ni a sváteční přes celý rok¹⁵⁴ a blíže neurčenou knihu Martina Wolfia.¹⁵⁵ Postilu měl od Jana Chadima, protože prý na ni přidal jeden dukát.

V textu také nalezneme narážky na dobové události, jako například na končící sedmiletou válku, kvůli které byl Josef Drápal jako hornodubenský rychtář velmi časově zaneprázdněn, že mu podle jeho vlastních slov nezbyval čas na čtení ani na nedělní bohoslužby. „Čas mně nepostačil, všední den já hospodařím, v neděli a sváteční den jest častěji vrchnostlivé poručení, ustavičné zaměstnání, zvlášť v tento válečný čas.“¹⁵⁶ Na otázku, co tedy četl, odpověděl Josef Drápal konkrétně, že četl výklad na den Narození Páně, na den Navštívení Panny Marie a také na den sv. Ondřeje a dodal, že se mu vše zdálo dobré, „aniž by nějaký blud“ zaznamenal. Následovala otázka, kterou děkan zjišťoval, zda se v knize nedočel o nepotřebnosti zpovědi. Rychtářova odpověď byla rázná a přesvědčivá: „To jsem já v ní nečetl, kdybych já to byl četl, byl bych raději tu knihu spálil.“¹⁵⁷ Je pravděpodobné, že odpověď nebyla upřímná, vždyť Josef Drápal patřil mezi čelní představitele předtolerančních nekatolíků a v době náboženské svobody se přihlásil se svou rodinou již v prvním kole slavnostních přihlášek. Poskytl také přístřeší prvnímu pastorovi Ondřeji Lazanyimu a novému sboru dal pozemek na kostel a hřbitov. Byl si však vědom důležitosti a vážnosti své rychtářské funkce a zřejmě proto se snažil rozhodnými odpověďmi počáteckého děkana přesvědčit. Na svou obhajobu uvedl, že protože ta kniha byla od vždy podezřelého mlynáře Chadima, obával se, aby též neupadl v podezření, ale zároveň nechtěl přijít o dukát, který na tu knihu půjčil. Rovněž „netroufal jsem se také tu knihu spáliti, jakž mě často na mysl přišlo, neb myslel jsem sobě, kdyby ji někdo bud' u mlynáře Křena neb u mě byl spatřil a mě po čase vyzradil, budou ji chtít viděti a nebudou mít žádné víry, že jsem ji spálil.“¹⁵⁸ Duchovní mu však namítal, že by bývalo vše v pořádku, kdyby mu knihu odevzdal minulý rok, když byl ve vsi a dokonce i u něj doma a podepisoval knihy. Také se ho ptal, jestli četl knihu, kterou mu roku 1760 on sám dal do ruky, aby ji půjčoval po vesnici a šířil mezi lid. Josef Drápal odpověděl, že ji samozřejmě četl, ale přečte si ji pozorněji ještě jednou. Výslech skončil otázkou, zda byl biřmován, kdy a kde a jestli uznává svou vinu.

¹⁵⁴ M. Philadephus ZÁMRSKÝ, *Postila česká na evangelia nedělní a sváteční přes celý rok*, Jezdíkovice u Opavy 1592, Knihopis č. K 7158.

¹⁵⁵ Pro srovnání P. ŠORM, *Četba*, s. 279-282; M. DUCREUX, *Knihy*, s. 73-74.

¹⁵⁶ NA Praha, APA, inv. č. 3046, kart.1422; odpověď na otázku č. 15. V té době již byl podepsán mír v Hubertusburgu (15. února 1763) a válka byla ukončena.

¹⁵⁷ TAMTÉŽ, odpověď na otázku č. 18.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, odpověď na otázku č. 20.

Z výslechů, které vykonal Johann Geisler mezi 12. až 15. dubnem roku 1763 v kanceláři počáteckého děkanství, se dozvídáme mnoho zajímavých informací. Nejen že je zde zachycen věk, stav, povolání a rodinné zakotvení vyslychajícího, ale jakoby druhotně se dozvídáme, že vyšetřování začalo na popud jménem neznámého misionáře, který začal prověřovat blízké osoby okolo v té době již zemřelého mlynáře Jana Chadima řečeného Křen. Zjistíme, že byli pozváni na vrchnostenskou kancelář do Telče, kde byly různými způsoby nuceni vyznat, jestli nemají nějaké knihy od výše zmíněného mlynáře. Průběh vyšetřování v Telči popsal misionář, v textech jmenovaný jako „*Misionarius Moravský*“, počáteckému děkanu, který začal také jednat a sepsal s obviněnými výslechový protokol, který se v mnohém shodoval s vzorovým výslechem, jenž roku 1733 rozesílala pražská arcibiskupská kancelář, a poslal ho pražskému arcibiskupovi.¹⁵⁹

Nepřímo také vysvítají na povrch misijní snahy děkana Johanna Geislera. Víme o kázáních, ve kterých varoval věřící před kacířskými knihami a upozorňoval je, že každý, kdo takové knihy vlastní, čte a prodává, bude exkomunikován a vyšetřován kriminálním soudem. Víme, že se snažil mezi lid šířit „dobré“ katolické knihy a že v celé farnosti podle nařízení kontroloval knihy a opatřoval je svým podpisem. Velmi cenné jsou informace o konkrétních osobách podezřelých z přechovávání nekatolických knih. Dozvídáme se o jejich přátelských a rodinných sítích vztahů, odkrývá se nám částečně jejich myšlenkový a duchovní svět. Je možné zjistit, jak si opatřovali knihy, co v nich četli a dokonce, že je nosili s sebou do kostela na mši. Zároveň jsme zjistili, že byli velmi dobře seznámeni s předpisy a nařízeními, které se týkaly kolportované literatury. Bohužel se již ale nedozvídáme, zda bylo s podezřelými vedeno nějaké další trestní jednání. Archiv krajského úřadu Jihlava, pod který spadala agenda hrdelního soudu, se zachoval jen zčásti. Další informace se mi nepodařilo nalézt ani ve velko-
statkovém fondu panství Telč.

V této souvislosti je zajímavé uvést, že v zápisu o stavu počáteckého děkanství z roku 1770 je uvedeno, že se zde žádání „*akatolíci*“ nenacházejí,¹⁶⁰ avšak i z pozdějších let 1780-1781 existují záznamy o dalších vykonaných výsleších osob, u kterých byly nalezeny zakázané knihy. Z Horních Dubenek byly v protokolu uvedeny tři osoby (Josef Drápal, Marjána Drápalová a Matouš Volavka zvaný Chadim) a z Jihlávky bylo poznamenáno šest osob (Adam Pecha, Lukáš Pecha, František Bělohrad, Tomáš Smejkal, Vít Jáma, Pavel Maňhal a Kateřina Adamová). Disciplinační proces byl velmi důsledný a podrobný. Misionáři jezuit-

¹⁵⁹ Pro srovnání M. DUCREUX, *Knihy*, s. 63.

¹⁶⁰ NA Praha, APA, inv. č. 1345, sign. B13/5, f. 105.

ských kolejí znali sítě vztahů „tajných“ nekatolíků a jimi se také řídili. Většinu osob měli pod kontrolou; svědčí o tom i to, že devět osob z posledního uvedeného protokolu se po tolerančním patentu přihlásilo k augšpurské konfesi.

Po provedeném šetření v Horních Dubenkách a v Jihlávce následovalo o tři měsíce později, tedy v červenci roku 1763, šetření v nedalekém Šachu. Jiří Melmuk ve své disertační práci¹⁶¹ zpřístupnil registry celého procesu. Proto je možné udělat si konkrétnější představu a obě kauzy porovnat. Spisy tohoto případu pochází z období od 23. července 1763 do 16. října 1764, kdy byly vyneseny tresty. Jedná se o zkoušky víry prováděné duchovní osobou, konsistoriální hlášení, výslechy, návrhy trestů, shrnutí soudu a hrdelní rozsudky. První zmíněné spisy se nedochovaly, jelikož byly odeslány zpět do Olomouce. Ale zprávy pro konzistoř z nich částečně vycházejí, takže je možné udělat si představu o jejich obsahu. K vyšetřování došlo, když bylo vyzraženo tajné shromáždění v kostele sv. Ducha ve Velké Lhotě konané v době svatodušních svátků. Tajnému shromáždění předcházela účast obyvatel ze Šachu, Radlic, Velké Lhoty a Volfřova na pouti v Klášteře u Nové Bystřice. Této akce využili nekatolíci k tomu, aby se bez zavdání příčiny k podezření sešli s predikantem. Jiří Štěrba z Radlic ho přivedl s sebou domů. Štěrba také přinesl na tajné shromáždění spojené s vysluhováním Večeře Páně kalich a od kostelníka Pavla Jámy opatřil klíč od kostela. Prvním vyslychajícím byl proto Pavel Jáma. Nejnáročnější bylo vyšetřování ve vrchnostenských kancelářích v Telči nebo Dačicích, podle toho, kam kdo příslušel. Zde docházelo k fyzickým útokům, které jsme zaznamenali i u hornodubenských a jihlávských obviněných. Karabáčování vyslychaných psychicky nezvládl třicetiletý tkadlec z Vydří Tomáš Příbyl, který se přiznal dříve, než vůbec přišel na řadu. Na základě jeho výpovědi byl znovu vyslychán Pavel Jáma. Tentokrát již vlnu mlácení nevydržel, přiznal se a na následky zranění 13. prosince 1763 ve věku 68 let zemřel. Korespondence mezi jihlavským krajským hejtmanem a znojenským a brněnským krajským hejtmanem dokazuje, že pro velký počet vyšetřovaných a obviněných osob museli být někteří vyšetřovaní posláni do předběžných vazeb do Znojma (celkem 32 osob v době od 18. srpna do 18. září 1763) a do Mikulova (12 osob).

O průběhu vyšetřování se dozvídáme díky hlášením, která duchovní zasílali na biskupství.¹⁶² Stručně v nich informovali o každém vyslychaném. Zápisy odkrývají náboženské myšlení vyslychaných, jejich postoje a názory a jejich způsob čtení a šíření knih. Dozvídáme se, že určitá skupina lidí byla již před šesti lety (roku 1757) vyšetřována a musela skládat vy-

¹⁶¹ J. MELMUK, *Předtoleranční evangelictví*, s. 213-264.

¹⁶² Jednalo se o farnosti Český Rudolec, Studená, Telč, Pavlov, Kostelní Vydří a Volfřov.

znání víry. Rovněž jsou zde doklady o nelidském zacházení a mlácení při výsleších¹⁶³ i o návštěvách predikanta. Například u Matěje Wranka je poznamenáno: „*Skládal sice vyznání, ale hned zase upadl do bludu a 15 let v něm setrval. Zastával špatné učení, že matka Boží je obyčejná žena, její přímluva nemá cenu, ctění obrazů je bezcenné, posmíval se svatým za komínem, očištěc není, ani modlitby za mrtvé nemají cenu, stejně tak dobré skutky, papež je antikrist a není určen na místo Kristovo, ze zjištěných důvodů se nařizují procesí a posty, kněží jsou hltaví vlci a mnohé podobné urážky mluvil veřejně, takže kvůli němu vzniklo veřejné pohoršení a mnozí upadli kvůli němu do bludu a tím prokázal, že není hoden pravých věřících.*“¹⁶⁴ Tomáš Šimandl „*měl několik luterských knih a schovával je, jako rychtář mátl lid a mluvil proti matce boží a lidským nálezkům.*“¹⁶⁵

V záznamech z procesu z let 1763 až 1764 nalezneme cenné informace o způsobu čtení zakázaných knih, které vypovídají o vnitřním a vnějším světě osob podezřelých pro víru. Z výpovědí je zřejmé, že lidé knihy četli nahlas v rodinách nebo při různých setkáních a schůzkách, kterých se účastnily i děti.¹⁶⁶ Knihy, o které přicházeli při domovních prohlídkách, si nově opatrovali různými metodami, například si koupili nové nebo si půjčovali je mezi se-

¹⁶³ Mezi vyslychanými se našli i tací, kteří ze strachu z opětovného mlácení se před výslechem skrývali nebo utíkají: „*Za Pokojík [Pokojík Havla Žalanského, faráře u sv. Jiljí, vydaný v Praze r. 1611] dostal 55 ran, že čtyři neděle nemohl sedět ani chodit. Bili ho proto, že chtěli vědět o více knihách, ale on jiné nemá. Ze strachu ranami se skrýval v pustinách a lesích, hledal tam slámu a prodával v pivovarech a tím se živil*“; J. MELMUK, *Předtoleranční evangelictví*, s. 243, 230.

¹⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 214.

¹⁶⁵ TAMTÉŽ.

¹⁶⁶ Záznam z farářské zprávy o Janu Plucarovi Horních Němčic a Pavlu Plachém a Voršile Koubové ze Šachu z roku 1763: „*Z téhož důvodu je zadržen, že měl husitské a luterské knihy, jiným je dával číst, s podezřelými lidmi se scházival, zpíval s nimi kacířské písně a kacířské čtení dělal a přiznává se, že tak věřít*“; „*Nejen že měl kacířské knihy, ale je četl, své ženě předčítal a podle svého vlastního přiznání upadl do tohoto bludu v kostelíku sv. Trojice, přijímal podobojí od predikanta*“; „*Vyznání víry, které složila před šesti léty opustila, měla luterské knihy před šesti léty, přesto měla asi 15 nových zakázaných a dávala je číst svému muži a svým třem starším dětem, až se tím nakazily, připouštěla jen dvě svátosti, neuznávala očištěc, modlitby za mrtvé Večeře Páně pod obojí je nutná ke spasení, dělala zakázaná shromáždění a vyučovala Pavla, Kateřinu a Justinu v tomto duchu a zavedení těchto dětí je nutno jí přičíst k tíži jí a otčímů*“; TAMTÉŽ, s. 215.

bou, přepisovali je či je různě vyměňovali.¹⁶⁷ Z některých záznamů vysvítají na povrch myšlenkové pochody osob, jejich náboženská přesvědčení a jejich názory, s kterými vstupovali do náboženské konfrontace s katolickým obyvatelstvem. Pochybovaly o očistci, o odpustcích, nevěřily na sváté a neuctívaly obrazy a sochy.¹⁶⁸ Důležité jsou také záznamy dokazující účast predikantů v kraji, protože potvrzují, že i odlehlé oblasti byly ve spojení s ordinovanými osobami.¹⁶⁹

Velmi zajímavé je konfrontovat zápisy s výpověďmi při hrdelním soudu v Jihlavě, který probíhal od dubna do října roku 1764.¹⁷⁰ Většina obviněných uvedená tvrzení popírala a tvrdi-

¹⁶⁷ Záznam o Jiřím Štěřbovi z Radlic a Janu Plucarovi z Horních Němčic z roku 1763: „Více neštěstí dělal, před šesti léty dělal vyznání v Dačicích, knihy schoval, některé si nechal, jiné přikoupil, takže byl nalezeno 16 knih a také kacířsky vchoval svoje děti proti samospasitelné církvi a také Tomášem Přibylem a Pavlem Jámou bylo dosvědčeno, že byl u luterské Večeře Páně, kostelníkovi poslal pro klíče a sám přinesl kalich a doprovázel predikanta, jak to sám doznal na kanceláři, že přijímal z rukou predikanta a všechny ceremonie“; „Ty knihy měl dva roky u sebe, kancionál měl od Lojkové ze Strmilova výměnou za misionářskou knihu, kterou mu dal jezuita, postilu vyhandloval se zemřelým předkem za plátno na košili“; „Nic se z toho nenaučil proti katolické církvi a jenom z modliteb se modlil“; TAMTÉŽ, 216, 222-223.

¹⁶⁸ Záznam o Jakubu Smetanovi ze Šachu a Matěji Vrankovi z Pavlova z roku 1763: „Měl kacířské knihy, četl je, pochyboval o očistci, nechtěl přiznat, že byl u Večeře Páně podobojí a musel býti s jinými pěti konfrontován a teprve po přijatých ranách se přiznal k vině“; „Přiznal, že zpíval tu píseň, kterou ve Lhotě zpívala jeho matka na sv. Trojici. Přiznává, že řekl, že už přišel antikrist, že katolický duchovní není na místě božím, přiznává se, že když šel do Opatova a tam slyšel od duchovního, že z malého růžence budou dány odpustky na 20 000 let, tak to nevěřil a prodavači odpustků to také řekl, že svět tak dlouho trvat nebude“; „Přiznává se, že řekl, že když se duchovní postaví na kazatelnu, pak jeho řeči v souvislosti s odpustky jsou v pohoršení na místě svatém, ale neví ve které kapitole buď Nového Zákona nebo Starého Zákona to stojí psáno. Přiznává se, že se stýkal s Janem Krejčím, který měl bibli a Husovu postilu. Tam u Krejčího se to naučil a tak je v bludu 15 let“; „Přiznává, že také řekl před lidmi: Vyhod'te ty staré předky za komínem ven, nebo nám nejsou nic užitečný, jsou to jen obrazy“; „Přiznává také, že řekl: Sakramente, susedé, je to zlé, sakramentský papež je nechá mlátit ve Lhotě od hlavy až k patě“; TAMTÉŽ, 216, 220-221.

¹⁶⁹ Záznam o Janu Bártovi ze Šachu z roku 1763: „Dobrovolně přiznal při jednom examínu, že před osmi lety [tj. 1756] v kostele sv. Ducha přijímal Večeři Páně z rukou predikanta a popsál při tom osoby, které tam byly“; TAMTÉŽ, s. 217.

¹⁷⁰ Jednalo se o osmi členný tribunál, kde předsedou byl baron von Tauber, soudními rady byli baron z Wiedenau, baron von Kreisel, baron z Hansperku, hrabě Schrättenbach, pan von Flamm, pan von

la, že svá předchozí přiznání učinila z důvodu násilí na nich konaných.¹⁷¹ Všichni svých činů litovali, tvrdili, že o ničem nevěděli, dělali, že nic a nikoho neznají a někteří se odvolávali na řádné katolické rodinné příslušníky, s kterými chodili na katechismus.¹⁷² Výpovědi se velmi

Grumm a pan Prokop, sekretářem tribunálu byl Seidel a guberniálním koncipistou byl František Loss a Jan Richter; TAMTÉŽ, s. 197.

¹⁷¹ Výpověď Tomáše Šimandla z Lipnice a Jana Plucara z Horních Němčic A Voršily Koubové ze Šachu: „*Nic zlého si z knížek nevzal, zapřel knihy jen proto, že se bál ran, misionář mu dával hrozně facky, měl je [knihy] jenom čtyři neděle, že jsou škodlivé, to nevěděl, ví, že se dopustil hříchu, když jako rychtář přísahal, že bude vyhlazovat kacírství, přesto v nich nic zlého nenašel, neměl žádné pochybnosti, co víra katolická k věření předkládá*“; „*Co se týče Večeře páně, nic o tom neslyšel, přiznává svou chybu a slibuje se polepšit*“; „*Vůbec nevěděl, že jsou to kacírské knihy, nikam je nedával, a proto je hned nepředal, protože měl strach z mlácení jako ti druzí*“; „*Nikdy neslyšel o luterské Večeři Páně, o jiných knihách nevěděl, ani si to neuvědomil, že je to tak veliký hřích, chce se polepšit*“; „*Jestli jinak vypovídala na katolické faře ve Volfřově, tak to řekla ze strachu a stejně už si nemůže vzpomenout, jak to tenkrát povídala, věří na dobré skutky, také na očistec, každý křesťan může držet přikázání boží, bez pokání nemůže být spasení, co vykládala na faře, na to si nevzpomíná*“; „*Slibuje se polepšit, poněvadž i nejtěžší hříšníci mohou nalézt před Bohem milost. Nikdy nebyla u luterské Večeře Páně, její muž sice pro hrozně rány učinil přiznání a je ještě dodnes zcela nemocen*“; TAMTÉŽ, s. 222, 223, 235-236.

¹⁷² Výpověď Pavla Plachého a Jakuba Smetany ze Šachu: „*Je katolický křesťan, kdo byl pokřtěn katolicky a jak církve přikazuje, tak tomu věří. Nerozuměl tomu bludu, do kterého padl, pět let v něm zůstal, k tomu ho nesvedl žádný člověk, ale skrze knihy dostal se k tomu*“; „*V telčské kanceláři v bolestech při mlácení dostal přes 100 ran a přiznal, že s ostatními byl u luterského kalichu a to bylo nesprávné, také nic predikantovi nedal a nic neplatil. To řekl z velké bolesti, že mu dal 28 stříbrných grošů. Nyní říká, že žádného predikanta neviděl, vše bylo řečeno z velké bolesti*“; „*Vždy chodil s dětmi na kázání i katechismus, protože u něho v domě se konalo katechismové cvičení*“; „*Vždy chodil na kázání a katechismus. Věděl, že je hřích mít luterské knihy. Neměl shromáždění s nikým a nikomu nic nepůjčoval. Žena je katolička a děti také a byly u zpovědi, v katolické víře nemají pochybnosti. On byl sice tehdy, když tam byla pouť jednou za rok, to na telčské kanceláři přiznal, když tam dostal 95 ran a tak to vypověděl z velké bolesti. Ty rány mu poručil dát pan direktor podle misionáře. Nikdy však nebyl ani on ani sousedé u luterského komunie, ale řekli to, když byli mláceni. Predikanta nezná, aniž ho kdy viděl, také neví, zda v kostelíku bývá nějaké shromáždění. Nic o tom nevěděl a také o tom neslyšel. S ostatními se nesmluvil na oklamání, nikdo mu to nemůže dokázat ani přímo říci do obličeje. Když vypověděl jinak tak to bylo kvůli ranám, že to nemohl snést. Chce v katolické víře žít a umřít*“; TAMTÉŽ, s. 228-229, 231-232.

podobají a v některých ustálených formulacích se téměř shodují a dávají podnět k domněnce, že jsou smluvené a předem dohodnuté.

Tresty vynesené hrdelním soudem v Jihlavě 16. října 1764 byly poměrně kruté. Především pro osoby soudem označené za vůdce. Ty dostaly rok žaláře na Špilberku, ženy rok v železech a poutech v Olomouci.¹⁷³ Ostatní byli potrestáni půlroční (6 mužů) a čtvrt roční (jeden muž) prací na Špilberku, půlroční (7 osob), čtvrt roční (1 žena), šestitýdenní (7 osob) prací v okovech a železech na panském. Pět osob bylo zproštěno obžaloby a osvobozeno na cti. Po trestech vynesených jihlavským hrdelním soudem následovaly ještě tresty církevní, i když jihlavský soud konzistoři doporučoval, aby od církevních trestů upustila, když dotyční donesou knihy do čtyř týdnů svým farářům. Tresty stanovil olomoucký rektor Václav Kraus. Například Uršule Kubové byl vyměřen následující trest: „*Tvrdá rekorekce 14 dní v osamocení o chlebě a vodě, tři dny v týdnu pak k tomu ustanovení demonstrovati polepšení života, bludnou víru svému duchovnímu jasně manifestovati ve zřeknutí se pravém a pravé víry uchopení kajícími skutky a tak vzácné rozhřešení zpět přijmouti a ve farnosti se modliti a tak stát ve vyznání víry a tak řečené rozhřešení ve jmenované farnosti po dobu šesti měsíců vykonávati.*“¹⁷⁴

Co se z procesu dovídáme? Ve farářských relacích, v záznamech výpovědí a zápisech je zachyceno mnoho zajímavých informací. Nejprve je potřeba zmínit, že se jednalo o poměrně velký proces. Vyšetřováno bylo přes šedesát osob a někde se jednalo o téměř celé vesnice, jak potvrdil farář z volfířovské fary: „*Einne solche Menge deren Ketzern und Ketzerai Verdächtige Leute bishero verborgen gewesen sein, das die ganze 4 Communitäten Schach, Radlitz, Brandlin und Lhota gänzlich angestecket zu sein, befunden worden.*“¹⁷⁵ Proto také bylo pro výstrahu přistoupeno k tvrdým trestům. Zarážející je rovněž množství zabavených knih. Seznam obsahuje 70 různých druhů knih, přičemž je v tom obsaženo i množství neroztříděných titulů, a u každé je poznačeno množství odebraných výtisků. Celkem tedy bylo při procesu

¹⁷³ Jednalo se o osm mužů (Matěj Wranek, Tomáš Příbyl, Řehoř Kočvárek, 70letý! Jan Doležal, Jakub Satrapa, Jiří Štěrba, Josef Příbyl, Jiří Kovář-Lojka) a tři ženy (Rosina Doležalová, Voršila Koubová, Kateřina Kovářová); J. MELMUK, *Předtoleranční evangelictví*, s. 260, 261.

¹⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 261.

¹⁷⁵ Zachyceno v usnesení soudu; TAMTÉŽ, s. 259. Čtyři zmíněné vesnice byly i později v toleranční době hlavními oblastmi s vysokým počtem přihlášených k augšpurské konfesi s vlastním sborem ve Velké Lhotě.

z let 1763-1764 zabaveno 296 knih. V průměru tedy vychází 4-5 knih na osobu.¹⁷⁶ U některých osob bylo však objeveno knih mnohem více, jako například u Jiřího Štěrbý, u kterého misionář našel celkem 23 knih.

Zároveň se také dovídáme o ceně knih, která se pohybovala od 9 krejcarů do 5 zlatých. V porovnání s cenami ve východních Čechách, kde se knihy prodávaly od 36 krejcarů do 6 zlatých 30 krejcarů,¹⁷⁷ se tedy daly knihy na česko-moravském pomezí pořídit levněji. Zajímavé jsou i informace, kde si vyšetřovaní knihy opatřovali, jakým způsobem je četli a šířili dál. Z výsledků vyplývá, že knihy nabývaly různými způsoby. Velmi často odpovídali, že je mají po rodičích nebo jiných příbuzných. Nové knihy v oblasti šířil dle výpovědí jakýsi sklenář. Ve výpovědích ale též nalezneme, že knihy pocházely ze vzdálenějších oblastí, jako například z Tábora.¹⁷⁸ Z odpovědí také plyne, že si lidé knihy půjčovali mezi sebou. Nalezneme i zprávy o tom, že knihy se v rodinách předčítaly, a to také za účasti dětí.¹⁷⁹ Pozoruhodný je i příběh Josefa Příbyla staršího ze Šachu, který měl podle několika výpovědí „*svádět okolí k bludu*“: „*Řeč o papeži mluvil zemřelý Příbyl ze Šachu, ten mi ten mi řekl o očistci, o matce Boží řekl starý Příbyl, že Kristus ji pojmenoval jako ženu v Galileji, není tudíž matka Boží[...].že papež je antikrist, že procesí potřebuje peníze, nemá cenu rozsvěcovat svíčky v kostele, o očistci nevěří, jen ví, že duše jde buď do pekla nebo do nebe, když apoštolské sbory posílaly sbírku do Jeruzaléma, tak to nebylo spojeno s odpustky, ale s pomocí lidem. To všechno jsem mluvil, jak jsem to slyšel od zemřelého Příbyla a jak on to četl z husitské bible a postily.*“¹⁸⁰ Tuto výpověď učinil Matěj Wranek z poměrně vzdálené vsi Pavlov. Je tedy zřejmé, že Josef Příbyl chodil i do vzdálenějších míst, kde se setkával s lidmi názorově blízkými jeho přesvědčení. Skrze četbu a odpovědi při výslechu lze podkrýt myšlenkový a duchovní svět osob, které o víře přemýšlely a nesrovnávaly se dobovým teologickým diskursem. Pokud se zaměříme i na otázky kladené vyslychajícím, dozvíme se i o způsobu chování a jednání

¹⁷⁶ V úvodu jsem uváděla citaci správce statku Kostelní Vydří Josefa Tadeáše Pfábela v době tolerančních přihlášek v Jihlavském kraji, která se tedy v konfrontaci se zjištěnými informacemi zdá být hodnověrná: „*Velice mnoho dají na knihy, mnozí mají pět, šest i sedm a mnoho na to vynakládají, třeba poslední zrna, takže už doma nemají ani na chleba.*“

¹⁷⁷ *Evangelíci*, s. 296.

¹⁷⁸ Zápis z výslechu Jana Bárty mladšího; J. MELMUK, *Předtoleranční evangelictví*, s. 221.

¹⁷⁹ Viz zápis výslechu Voršily Koubové nebo Jiřího Štěrbý: „*Žena s dětmi také četly v knihách a padly do bludu, ale jenom z modlitebních knížek, které pokládaly za dobré a děti se z nich modlily*“; TAMTÉŽ, s. 230.

¹⁸⁰ Zápis z výslechu Matěje Wranka z Pavlova; TAMTÉŽ, s. 220-221.

určitého jedince ve svém okolí a překvapivě se dozvíme, že lidé své náboženské názory netajili, ba naopak o nich veřejně mluvili a vedli o nich diskuse.

Pro danou oblast je zachycena ještě jedna ústní výpověď o hledání zakázaných knih, kterou popsal Ferdinand Lanštljak. Jistý Jakub Řava vyprávěl o svém pradědečkovi Matěji Kolmanovi, který skrýval svou Bibli v truhlíku tkalcovského stavu, kde měl cívky. Truhlík měl totiž dvě dna. Jakub Řava dále uvedl, že „žádnému příšlému exekutorovi nenapadlo, že by Písmo svaté v tomto truhlíku mohlo být uschováno, proto při opětné prohlídce domu hledanou Bibli slídiči nalézt nemohli, ač věděli o tom, že se zde čte“.¹⁸¹ Matěj Kolman by podle výpovědi odvezen k vyšetřování do Prahy, kde byl vězněn až do vydání tolerančního patentu. A byl to právě on, kdo jako první přinesl zprávu o změnách náboženských poměrech do této odlehle oblasti.¹⁸² Byl dobře informován o tom, proč jeho věznění ztratilo důvod.

Zprávy o knihách a četbě jsou zachyceny i ve výpovědích při slavnostních přihláškách¹⁸³ a v hlášeních o jejich průběhu. Například z listu ze dne 4. dubna 1782, který posílala kancelář města Jindřichův Hradec krajskému úřadu v Táboře, se dovídáme, že kolportérstvím knih byla známa Mariana Prokešová, narozená ve Světlé na telčském panství.¹⁸⁴ Tuto její činnost měly potvrzovat výpovědi uvedené v příloze zprávy, jež se bohužel nedochovaly.

Závěrem bych ještě v krátkosti chtěla upozornit na dva zajímavé jevy, které se v souvislosti se zkoumanými procesy objevily. Jedním z nich je síť příbuzenských vztahů. Při studiu materiálů a archivních pramenů k pátrání po nekatolických knihách jsem postřehla, jak velkou roli hráli v případě právě příbuzenské vazby. Z pramenů vyplývá, že rodinní příslušníci udržovali mezi sebou úzké kontakty, i když byli třeba od sebe hodně vzdáleni, a ovlivňovali se navzájem názory, které vyčetli z knih. Využívali také cest k příbuzným, aby navázali nové kontakty a získali další zdroje informací v jiném regionu. Síť příbuzenských vztahů tedy lidem podezřeným z hereze rozšiřovala pole působnosti a pomáhala jim udržovat kontakty na osoby se stejnými nebo podobnými náboženskými názory.

Druhým bodem je otázka „tajného nekatolictví“, tedy otázka jestli byli nekatolíci nebo lidé s odlišnými náboženskými představami tak tajní, jak se o nich často píše. Podle mého názoru se pojem „tajní nekatolíci“ používá pro předtoleranční období jako určité ustálené

¹⁸¹ *Památník*, s. 118.

¹⁸² E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 104.

¹⁸³ Například výpověď Jakuba Koláře z Horních Dubenek; *Přihlášky*, země Morava, kraj II Jihlava, Praha 1987, s. 48, nebo Jiřího Soukupa z Nové Vsi; TAMTÉŽ, s. 43.

¹⁸⁴ *Přihlášky*, kraj Tábor, s. 17.

slovní spojení. Nekatolíci byli tajní v rámci církevním. Jejich víra byla zakázaná a byla odlišná od většinové víry katolické. V tomto pohledu byla tedy tato víra tajná. Ale v pohledu vesnického a jiného soužití tajná být nemohla. Jak vyplynulo z výpovědí, tak někteří nekatolíci otevřeně mluvili o otázkách víry ve svém okolí, odrazovali od katolické víry své sousedy a tlumočili to, co se dočetli v knihách. Zcela nepovšimnuto nemohlo být ani vyšetřování. Dokládají to například výslechy z Horních Dubenek, kdy všichni vyslýchaní věděli o mlynáři Křenovi, že byl vždy „ze strany kacírských knih podezřelej“. Je tedy nasnadě, že okolí velmi dobře vědělo o osobách jiného náboženského smýšlení, ale nijak to neřešilo, protože všichni byli oficiálně vedeni jako příslušníci jediné povolené církve. Zarážející je ovšem skutečnost, že tato tolerance a solidarita skončila s tolerančním patentem a povolením jiných církví.

Kapitola II.

Doba toleranční

V předchozí kapitole jsem se zmiňovala o tom, jakým způsobem se informace o tolerančním patentu dostala do Zahrádek. V této podkapitole bych se chtěla zaměřit na reakce, které vydání patentu vyvolalo u samotných evangelíků, u katolických kněží a vrchnostenských či městských úředníků, kteří přišli s přihlašujícími se do styku. Dalším tématem kapitoly se stane samotné přihlašování, tedy otázka, jakým způsobem probíhalo a jak byly snahy evangelíků

zakončeny. Dále bych se v této kapitole chtěla věnovat otázkám vnějšího označení a sebeoznačení nekatolíků a otázkám spojených s reflexí víry. Bude mne také zajímat problematika konstrukce obrazu toho druhého, otázka proměny života lidí v době náboženské tolerance a život evangelických pastorů.

SLAVNOSTNÍ PŘIHLÁŠKY K EVANGELICKÉ CÍRKVI

Nová informace o změněných náboženských poměrech zaktivizovala členy předtolerančního evangelictví, kteří začali podnikat potřebné k osamostatnění. Nejinicativnější byli bratři Josef a Pavel Brchaňovi. Odhodlali se k zajímavému činu. Rozhodli se v Recí za Bratislavou, tehdejším Prešpurkem, opatřit české znění tolerančního patentu.¹⁸⁵ Opustili své rodiny a na přelomu podzimu a zimy roku 1781 se vydali na cestu. Jejich trasu popsala Eva Melmuková.¹⁸⁶ Putovali od pramenů řeky Jihlavy po směru toku na Batelov, Jihlavu, Třebíč a poté na jih přes Dolní Rakousy do Bratislavy. V Recí obstarali několik výtisků patentu a stejnou cestou se vraceli zpět. Cestou informovali evangelíky na třebíčsku, brtnicku, hornodubensku a velkohlotecku, pro které také obstarali výtisk tolerančního patentu.¹⁸⁷ Vše stihli do Vánoc. Začátkem roku 1782 začali evangelíci ze Zahrádek pořizovat předběžné přihlášky. Narazili však na překážky, které jim činil správce římskokatolické farnosti Vavřinec Zwach ve Studené, kam Zahrádky patřily. Zcela v rozporu s nařízením žádal, aby se evangelíci hlásili u něho, jak vyplývá ze stížnosti, kterou evangelíci ze Zahrádek přednesli u své vrchnosti, města Jindřichův Hradec.¹⁸⁸ Ze zprávy města Jindřichův Hradec adresované krajskému úřadu v Táboře ze dne 22. ledna 1782 se dovídáme, že 21. ledna 1782 přišli poddaní z obce Zahrádek Matěj Kolman, Jan Kolman Vojtěch Svoboda, Josef Hřava v čele s Josefem Brchaněm k městskému úředníku Matěji Claudiovi a požadovali sepsání stížnosti na faráře ze Studené, „*kteřej v jejich před sebe vzatej evang. víře překážku činí a žádá, aby kterýkoliv od církevní víry odpadli, se u něj hlásiti mají*“.¹⁸⁹ Zároveň každý za sebe a celou svou rodinu nebo za celý dům podal přihlášku.

¹⁸⁵ O vydání tolerančního patentu rozhodl ve státní radě Josef II. 13. října 1781. Konečný text patentu byl připraven státní radou 20. října 1781. Zákonné platnosti nabyl i český text tolerančního patentu pořízený moravským zemským guberniem 27. října 1781 a české zemské gubernium ho přijalo o tři dny později, tedy 30. října 1781; E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 31, 104.

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 104.

¹⁸⁷ Tento výtisk se dochoval v archivu sboru v Horních Vilémovicích; *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 1.

¹⁸⁸ *Přihlášky*, kraj Tábor, s.16.

¹⁸⁹ TAMTÉŽ.

Sám Josef Brchaň vznesl ještě žádost, „*aby veřejnej ten Patent neb Cirkulář (kterej v Moravě jest a my jej taky četli) vydaný byl. Tak by se tejšto víře jich více hlásilo*“. Radní města Jindřichův Hradec si s tímto problémem nevěděli rady, a proto požádali o radu krajský úřad, jak se v těchto případech chovat. Josefa Brchaně podle svých slov dobře znali, protože ve své zprávě uváděli, že se jedná o stejného Josefa Brchaně, který byl v minulém roce se svým otcem a ještě jedním sousedem vyslýchán u městského kriminálního soudu v Pelhřimově. Na krajském úřadu v Táboře byli postupem zahrádeckých také překvapeni. Zaslali zprávu českému guberniu s dotazem, zda mají pobuřování zahrádeckých přejít mlčením.¹⁹⁰ Je patrné, že úřady byly postupem zahrádeckých zaskočeny a vědomí, že mají srozumitelný text patentu „v ruce“, je znepokojovalo. Určitá změna možná i díky žádosti Josefa Brchaně nastala. Již během února se alespoň na panství, kde se evangelíci začali přihlašovat, začal být rozeslán český překlad tolerančního patentu.¹⁹¹

Od 25. března 1782 se v Jindřichově Hradci konaly slavnostní přihlášky k povoleným konfesím. Funkcí duchovního komisaře byl pověřen Vincenz Josef Rubricius, farář z Nové Cerekve. Město Jindřichův Hradec zastupovali městští radní Ignác Hilgartner a Johan Gregor Růžička.¹⁹² Bohužel se pro toto panství a i pro celý Bechyňský kraj zachovaly jen velmi kusé zprávy. Pro obec Zahrádky se dochovala pouze jedna zpráva města adresovaná krajskému úřadu v Táboře, ze které alespoň trochu můžeme odvodit, jaká byla situace.¹⁹³ Celkem se přihlásilo 21 dospělých, dvanáct mužů a devět žen, a dvanáct dětí. K výsledku se měli všichni dostavit do Jindřichova Hradce, avšak pro větší vzdálenost Zahrádek od Jindřichova Hradce se situace komplikovala. Někteří se navzdory všemu upomínání odmítali do Jindřichova Hradce dostavit. Až na třetí výzvu reagoval Josef Brchaň se svými syny Pavlem a Vojtěchem. Všichni se hlásili k evangelickému náboženství a téměř všichni uvedli augšpurskou konfesi. Pouze starý Josef Brchaň trval na konfesi helvétské, která mu zřejmě byla bližší. Duchovní komisař Vincenz Rubricius některé z přihlášených označil za husity, kteří o augšpurské konfesi ví velmi málo. Pouze šest osob z 21 se mu zdálo částečně znalých ve víře, ke které se hlásily. Duchovenský komisař se snažil na vyslýchané zapůsobit. Vykládal jim základy katolické víry v naději, že se někteří vrátí. Avšak, podle již zmiňované zprávy krajskému úřadu,

¹⁹⁰TAMTÉŽ, s. 17.

¹⁹¹E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 105.

¹⁹²*Přihlášky*, kraj Tábor, s. 17.

¹⁹³Zpráva panství krajskému úřadu v Táboře z 4. dubna 1782; TAMTÉŽ.

byly veškeré jeho snahy marné.¹⁹⁴ Komisi, a nejen ji, znepokojovalo, že Pavel Brchaň má výtisk tolerančního patentu. Proto ho několikrát vyzývala, aby jí ho doručil. Brchaň dlouho nereagoval a posléze poslal po jedné ženě místo požadovaného výtisku patentu výtisk cirkuláře biskupa Leopolda Haye.¹⁹⁵ Na závěr slavnostních přihlášek musela komise 2. dubna 1782 do Zahrádek, aby vyslechla dvě ženy po porodu, které se nemohly do Jindřichova Hradce osobně dostavit. Při té příležitosti chtěli od Pavla Brchaně konečně získat výtisk tolerančního patentu. Poslali proto za ním konšela ze Zahrádek, ale Pavel Brchaň nadále odmítal patent vydat.¹⁹⁶ Počet přihlášených se ještě zvyšoval a ke 30. prosinci 1782 bylo v Zahrádkách přihlášeno celkem 43 osob, 16 žen a 27 mužů.

V Jihlavském kraji se akce dostala do pohybu v pátek 1. února 1782. V té době přišli na krajský úřad v Jihlavě k hejtmanu Balthasaru Clementu von Bossovi dva zástupci evangelíků z okolí Horních Dubenek: Bartoloměj Třeček z Nové Vsi a Tomáš Novák z Jihlávky. Z jeho zprávy Moravskému zemskému guberniu z 1. února 1782¹⁹⁷ se dovídáme, že se hlásili k evangelické víře a žádali o svolení postavit si modlitebnu. Rovněž hejtmanovi předali knížku, o které řekli, že „jsou v ní krásné a mocné modlitby“.¹⁹⁸ Dále je ze zprávy viditelné, že mezi evangelíky panovaly obavy, protože dotyční uvedli, že slyšeli, „že všichni, kdo odpadnou od katolictví, budou dáni do želez“.¹⁹⁹ Hejtman je podle své výpovědi uklidnil, že trestání budou pouze v případě, pokud by se provinili proti „nejvyšším zákonům“, a přečetl jim bližší nespecifikované „nejvyšší nařízení“.²⁰⁰ Současně je zřejmé, že ho jejich neznalost evangelického náboženství velmi pobouřila, a proto se je snažil přesvědčit, aby se neodvraceli od kato-

¹⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 18.

¹⁹⁵ Zpráva panství krajskému úřadu v Táboře z 4. dubna 1782: „Když žádala komise o tento patent, aby jí ho doručil, předal Pavel Brchaň prostřednictvím jedné ženy místo toho český výtisk cirkuláře Leopolda Haye „Okolní psaní Jana Leopolda von Haye de Ao 1782“, jež předkládáme“; TAMTÉŽ, s. 17.

¹⁹⁶ TAMTÉŽ.

¹⁹⁷ *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 3.

¹⁹⁸ TAMTÉŽ.

¹⁹⁹ TAMTÉŽ.

²⁰⁰ Vzhledem k tomu, že dotyční přišli na krajský úřad 1. února 1782, mohl jim hejtman přečíst pouze české znění tolerančního patentu. Protože kromě tolerančního patentu byl totiž vydán pouze *dvorský dekret* z 24. října 1781, který nařizoval katolickým kněžím, jak se mají chovat k jinověrcům; Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 205.

lické víry.²⁰¹ Ihned v neděli 3. února 1782 vykonal v Nové Vsi batelovský farář „*křesťanské cvičení*“ se mší svatou, aby zabránil šíření náboženského bludu. Ve své zprávě jihlavskému děkanu z počátku února roku 1782 hrdě oznámil, že po mši ho vyhledal rychtář a s ním ještě dvanáct rodin, aby „*je přijal pod svou duchovní péčí*“ a aby je vyškrtl ze seznamu nekatolíků, protože „*oni v samospasitelné víře chtějíce žít i umřít*“.²⁰² Batelovský farář tedy nenechal nic náhodě a ihned reagoval na vzniklou situaci. Avšak většina z obrácených se během následujícího půl roku opět objevila mezi přihlášenými. 13. února 1782 byl duchovenským komisařem pro jihlavský kraj ustanoven jihlavský děkan a farář Michael Loss. Od 20. února začala v Jihlavském kraji působit komise, ke které se měli evangelíci chodit přihlašovat. Z rozhodnutí gubernia se měla každá komise konat na jednotlivých panstvích.

První přihlášky v Jihlavském kraji se konaly na panství Brtnice.²⁰³ Průběh přihlášek na brtnickém panství je ojedinělý, jelikož ani krajští úředníci, ani správci panství nevěděli, jak mají vlastně postupovat. Proto se zde setkáváme autentickými reakcemi úředníků na nové náboženské poměry. Ještě před tím, než byl ustanoven duchovní komisař a než se rozeběhlo první kolo přihlášek, se ze zprávy jihlavského krajského hejtmána Balthasaa Clementa von Boss z 9. února 1782 dozvídáme, co si myslel o dané situaci. Hlásící se evangelíci z brtnického panství pokládal za „*husity*“ a uvažoval, že až bude ustaven duchovní komisař, který „*s nimi provede šetření*“, uvidí se, zda bude moci být přihláška přijata nebo odmítnuta.²⁰⁴ Na tomto příkladě je vidět velmi svérázné vysvětlení císařských nařízení a také osobní zaujetí

²⁰¹ „*Nemohu při této příležitosti skrýt, že ti lidé nevěděli krom toho nic, v čem vlastně pozůstává evangelické náboženství. Převládá v nich zlý a neodůvodněný blud, jímž i dobře smýšlející jsou vedeni k odpadnutí, aniž by znali příčinu. Dal jsem si velkou práci je přesvědčit, takže se domnívám, že ode mne odešli s kajícím srdcem*“; *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 3.

²⁰² Výpisek ze zprávy batelovského faráře byl přiložen ke zprávě hejtmána von Bosse Moravskému zemskému guberniu z 5. února 1782, ve které si von Boss připisuje zásluhu na úspěšném obrácení osmi až devíti rodin v Nové Vsi; *TAMTÉŽ*, s. 3, 4.

²⁰³ Brtnice se nachází nedaleko Jihlavy směrem na Třebíč. V písemných pramenech je Brtnice poprvé zmiňována v roce 1234, kdy ji král Václav I. daroval cisterciáckému klášteru v Předklášteří u Tišnova. Roku 1411 se Brtnice stala majetkem významného rodu pánů Brtnických z Valdštejna. Jim patřila až do pobělohorských konfiskací. Roku 1622 daroval císař Brtnici vojevůdci Rombaldu de Collalto; Alois Josef PÁTEK, *Vlastivěda moravská. Jihlavský okres*, Brno 1901, s.130,135-139. Rodu Collalto Brtnice patřila až do roku 1945.

²⁰⁴ Zpráva krajského úřadu Moravskému zemskému guberniu z 9. února 1782, *Přihlášky*, kraj Jihlava, s.129.

krajského hejtmana v tolerančních postupech. Zemské gubernium se snažilo celou záležitost korigovat a dohlížet, aby byla dodržována všechna nařízení. Proto ihned na hejtmanovu zprávu reagovalo a upřesňovalo, že duchovní komisař má evangelíky pouze vyslechnout a ne vyslýchat a že je nutné se řídit nařízením z 25. ledna 1782.²⁰⁵

13. února 1782 byl duchovním komisařem ustanoven Michael Loss, jihlavský děkan a farář. S brtnickými přihlášeji se poprvé setkal v pátek 22. února 1782, kdy se v doprovodu krajského hejtmana a dvou jeho zástupců dostavil na vrchnostenskou kancelář a usedl do čela komise. V dochovaných protokolech o průběhu přihlášek nenalezneme typické krátké záznamy odpovědí na známé čtyři otázky (Jaké jste víry?, Co o této víře víte?, Proč odstupujete od římskokatolické církve?, Chcete se vrátit zpět?), nýbrž stručné hodnocení každé osoby, které je proloženo jednotlivými výpověďmi. V těchto záznamech se lehce vykresluje Lossova osobnost a vystupují jeho postoje. Děkan nijak nezakrýval citelný odstup od přihlašujících se a někdy i mírné rozhořčení nad nimi. Z protokolů vyznívá, že Michael Loss nic nezanedbal a nepodcenil. Každé osobě se zvlášť věnoval a snažil se na ni zapůsobit. K jeho velkému zármutku se mu však nikoho přesvědčit nepovedlo, ale určitě mnohé uvedl v pochybnost. Když se přihlašoval třináctiletý Franc Knotek, nevlastní syn Šebestiána Pavlíčka z Komárovic, poznamenal si o něm Loss toto: „*On nemá žádné světlo, ani tu nejmenší známost ve víře evangelické, jeho rodičové ho přemluvili po vánočních svátcích teprve po publikování tolerančního patentu. Jeho věk je příčina, že se podle svých rodičů řídí, ačkoli on žádnou známost nemá, proto přece z bezbožnosti rodičů on chce při víře evangelické zůstat*“.²⁰⁶

Rodina Šebestiána Pavlíčka byla velmi početná a Michael Loss si na ní dal zaležet. Zápis u Šebestiánovy sestry Terezy Knotkové je také rozsáhlejší. Mimo jiné zde duchovní komisař poznamenal: „*Ona s jejími rodiči, bratrem a sestrami není ani evangelické, calvinské ani řecké víry, nýbrž bludařské. Otec neb otčím Šebestián Pavlíček je podvodník jeho ženy a dětí*

²⁰⁵ Zpráva Moravského zemského gubernia krajskému úřadu v Jihlavě z 20. února 1782, TAMTÉŽ; V nařízení z 25. ledna 1782 se píše, že hromadné přihlášky nejsou platné, že nekatolíci se mají přihlásit jednotlivě a mají být v přítomnosti od biskupství povoleného duchovního stručně a výstižně dotázáni na své náboženství, na články své vlastní víry a na pochybnosti. O tom má být podáno hlášení, které je poddanému přečteno a podepsáno vlastním znamením ruky. Dále je zde uvedeno, že pokud by se někdo hlásil k jiné konfesi než které jsou povoleny, má se mu zdůraznit, co je povoleno, a v případě, že se nepřihlásí k jedné z povolených konfesí, je nutno ho považovat za katolíka; Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 207.

²⁰⁶ „*Protokol, kterej v případnosti bloudící víře na panství brtnickém předsebe vzatej byl dne 22. února 1782*“; *Přihlášky*, s. 129.

v *té víře*“.²⁰⁷ Poslední uvedená věta se v zápisech objevuje vícekrát a to vždy na konci s určitým akcentem. Z některých záznamů nepřímo vyznívá, že Michael Loss dotyčné zkoušel nebo přezkušoval z věrouky. Jako například u Jana Pokorného ze Střížova: „*Na učiněnou otázku odpovídá: Přiznává se k víře evangelické, není ale dostatečnej na ty jemu dané otázky všechno odpovídati. Chce ale v té víře vyučen býti, poněvadž má proti předešlým lepší známost. O důkazech víry evangelické nechce nic věděti, nýbrž zůstává při jeho zatvrzelosti*“.²⁰⁸ Někdy lze pozorovat spontánní reakce, kdy děkan již nezvládl své roztrpčení a do textu vepsal například, že dotyčný je „*hloupý člověk*“.²⁰⁹ Později ale raději své hodnocení přeškrtl. Takto reagoval na výpověď Matouše Chlupáčka.²¹⁰ Ze záznamu výpovědi lehce vyznívá, že odpověď, která Losse rozhněvala, tedy že není třeba se modlit za mrtvé, byla pouze reakcí na jeho otázku. Děkan se tedy nedotazoval pouze na předem dané otázky, ale byl zvědavý a přihlašované nepřímými otázkami zkoušel z článků katolické víry. Zápis Martina Fialy ze Střížova je dokonce celý psán tak, že z něho vyznívá, co si Loss o dotyčném myslel: „*Má víru, kterou má jeho otec, skrze svou hloupost ale neví, co věří a chce při jeho zoufalství zůstat jako zatvrzelý*“.²¹¹

Z některých výpovědí měl Loss pocit, že to evangelíci berou na lehkou váhu a svým výpovědím se vysmívají. Jak je například vidět u zápisu Apoleny Chlupáčkové ze Střížova: „*přijala víru evangelickou, z které i jinší víry sobě největší špás dala a veřejně prokázala, že na nic nevěří*“.²¹² To bylo závažné obvinění. Podobná poznámka je i u Kateřiny Kuštové ze Střížova: „*Chce se teprve učiti a usmívá se ke svému vlastnímu přiznání*“.²¹³ Komise zasedala dva dny a zakončila svou práci 23. února 1782.

Zajímavé jsou také zprávy zasílané Michaelem Lossem na brněnské biskupství. V dopise ze 13. března 1782 informoval biskupství o tom, s jakými lidmi přišel do styku. Na úvod uve-

²⁰⁷ TAMTÉŽ, s. 130.

²⁰⁸ TAMTEŽ.

²⁰⁹ TAMTÉŽ, s. 133.

²¹⁰ „*Já jsem se již také odloučil od víry katolické a to již před mnoha lety. Však jsem se ale nesměl veřejně vyjvit. Jak ale ten nový patent stran víry ohlášen byl, tera jsem se veřejně přiznal k víře evangelické, při které také zůstávám a jinaké neudělám. Co se dotejče modlení za mrtvé, to není nic platné, proto se taky za ně nemodlím. V čem evangelická víra zůstává, to nevím. [Je hloupý člověk.] Žena zde není, poněvadž má malé dítě, však ale je té víry co já*“; TAMTÉŽ, s. 133.

²¹¹ TAMTÉŽ, s. 132.

²¹² TAMTÉŽ, s. 131.

²¹³ TAMTÉŽ, s. 132.

dl, že všech 23 rodin, které z brtnické farnosti vyslechl, bylo dobře vycvičeno v katolické víře, ale v učení „*sekty, kterou slepě vyznávají, se u nich spojuje velká nevědomost se zarputilou tvrdošijností*“.²¹⁴ Dále s „*pokornou přízemností*“ vyznával, že jsou-li takoví „*sektáři*“ i v ostatních částech kraje, není naděje, aby „*bylo možné navrátit k pravověrné víře třeba jen jedinou osobu*“.²¹⁵ Na závěr konstatoval, že i přes veškeré vyvinuté úsilí se mu nepodařilo nikoho přesvědčit: „*Tvrdošijně odpírali důvodům katolického náboženství, jeden dokonce ujistil, že raději hrdlo ztratí, než přijme katolickou víru[...] Žádným způsobem se nechtěli vrátit ke katolické víře. Ženy vyznávaly víru manželů, děti víru rodičů, slepě a velice tvrdošijně jakkoli se zdáli být dosti dobře znalé v učení pravověrné víry. Na důvody pro získání těch rozumnějších z nich velmi umíněně odpovídaly, že od evangelické víry nikdy neustoupí*“.²¹⁶ Jistě se mu taková zpráva nepsala lehce, když věty o svých nesmírných snahách nemohl doložit ani jediným příkladem úspěchu. Proto není divu, že v následující zprávě již v úvodní větě hlásil, že „*jeden z odpadlíků se obrátil na svého řádného pana faráře a slíbil zůstat v pravověrné víře*“.²¹⁷ Poté již ale musel znovu hlásit nelichotivé zprávy o nárůstu „*odpadlíků*“.

Jak již bylo uvedeno výše, v komisi zasedal jihlavský krajský hejtman Balthasar Clement von Boss se svými dvěma zástupci. Takovéto složení komise bylo v rozporu s nařízením z 25. ledna 1782. Krajský úřad měl pouze zprostředkovat zprávy z vrchnostenské kanceláře zemskému guberniu a žádnou výraznější roli v konání slavnostních přihlášek neměl. Ale jak je vidět na brtnickém příkladě, osobní zaujatost situací byla u krajského hejtmana natolik silná, že překračoval své kompetence. Když už se později nemohl účastnit přihlášek osobně, protože byl guberniem důrazně pokárán, posílal ke komisi alespoň své zástupce. Ze zachovaných hejtmanových obsáhlých zpráv guberniu, v nichž hodnotil průběh brtnických přihlášek, můžeme odkrýt hejtmanův osobní zájem a zaujetí danou věcí.²¹⁸ V prvním hlášení hejtman nic nezakrýval a vše psal „*s nejlepším vědomím i svědomím*“.²¹⁹ Úvod zprávy byl standardní, kdy hejtman uvedl kolik bylo vyslechnuto osob a konstatoval, že nikdo neznal, v čem spočívá jeho nová víra, a že manželky a děti pouze převzaly víru svých manželů a otců. Dále podotýkal, že všichni až do vydání tolerančního patentu byli „*pravými křesťany*“ a dobře znali zákla-

²¹⁴ Průvodní dopis biskupství z 13. března 1782; TAMTÉŽ, s. 138.

²¹⁵ TAMTÉŽ.

²¹⁶ TAMTÉŽ.

²¹⁷ Duchovenská zpráva biskupovi z 19. dubna 1782; TAMTÉŽ, s. 140, 141.

²¹⁸ Zpráva krajského úřadu v Jihlavě Moravskému zemskému guberniu z 24. února 1782; TAMTÉŽ, s. 136.

²¹⁹ TAMTÉŽ.

dy římskokatolické víry, takže jim duchovní komisař nemusel nic osvětlovat. Následující věty ale již nepozbývaly známky zaujatosti: „*Otcové rodin jsou pravými svůdci svých žen, dětí a čeledě, jejich neznalost v nově zvoleném náboženství je tak veliká, že by měli být nazváni frajgajstry a rouhači Boha [Freigeister und Vrachter Gottes]. A když uvážíme všechny okolnosti jejich chování, nejsou v základu nic jiného než husité [...], vysmívali se svým vlastním prohlášením a celé jejich drzé chování neukazuje nic jiného, než skutečné pohrdání Bohem*“.²²⁰ Je zajímavé, že krajský hejtman použil stejných formulací jako před ním duchovní komisař v protokolech ze slavnostních přihlášek. Pravděpodobně mezi nimi panovala názorová shoda.

Velmi zajímavé a působivé je hejtmanovo hodnocení samotných nekatolíků a důsledků jejich „*bludného*“ učení. Vyznal, že „*srdce tohoto lidu je jednotlivými bludnými představami a zlobou tak zaujato, že je téměř nemožné je přivést na správnou cestu. Musím přiznat, že srdce každého člověka, neřku-li pravého římskokatolického křesťana, je otřeseno při pohledu na zavedenou mládež, vyučenou základům pravého náboženství, kterou tak nešťastně zavedli tělesní otcové, že v důsledku požadované svobody chování upadne na těle i duchu*“.²²¹ Z textu vyznívá Bossova upřímná lítost nad vzniklým stavem. Domýšlel možné důsledky a trápilo ho, že takový stav nastal. Nehodlal se ale jen tak smířit s tím, že lidem, kteří kazí „*pravé křesťany*“ a dokonce i mládež, by mělo být vyhověno. Proto pokračoval ve své zprávě: „*Nikdy nemohu tyto lidi pokládat za příslušníky jednoho ze tří tolerovaných náboženství, neboť jejich neznalost ukazuje, že tvoří nějakou snad nikde neexistující sektu [...]. Jsem toho názoru, aby tito lidé nebyli u své takto utvářené sekty trpěni, ale protože zejména mládež má dostatečné vyučení v samospasitelném náboženství, byli pokládáni za křesťany. V důsledku toho, kde to nepůjde po dobrém, aby byli násilím předáni k vyučování katolickému duchovenstvu [...]. Jejich zlobu a prostopášnost nelze zdušit jinak než citelným trestem*“.²²² Je až zarážející s jakým odhodláním a zaujetím se krajský hejtman vyjadřoval k náboženským poměrům.

Z Moravského zemského gubernia přišla 2. března 1782 kritická zpráva vůči hejtmanovým postupům.²²³ Výhrady gubernia lze shrnout do šesti bodů. Předně byl krajský hejtman důrazně napomenut, že přihlášek se nemá účastnit ani on, ani žádný jeho zástupce. Přítomni měli být pouze duchovní komisař, písař a zástupce panství. Dále mu bylo připomínáno, že krajský úřad má na starost pouze záležitosti modliteben a příchod pastorů, proto podle guber-

²²⁰ TAMTÉŽ.

²²¹ TAMTÉŽ, s. 136.

²²² TAMTÉŽ, s. 136,137.

²²³ TAMTÉŽ, s. 137

nia veškerá osobní zainteresovanost krajského hejtmana v přihláškách nekatolíků není na místě. Také mu byl vytýkán styl, jakým informoval gubernium o průběhu přihlášek. Nemělo se jednat o žádné „poučování“, ale žádán byl pouze oficiální záznam. Z průběhem přihlášek, bylo gubernium opět velmi nespokojeno. V žádném případě se nemělo jednat o výsledch. Duchovní komisař měl „*mile poučit a zapsat výsledek, ne přesvědčovat nebo hrozit jako nepopulárním kacířům*“.²²⁴ Jihlavský krajský hejtman von Boss na výtky ze strany gubernia ihned reagoval²²⁵ a „poníženě“ psal, že nic zlého nechtěl konat a odvolával se i na evangelíky, kteří by mohli dosvědčit, že se choval slušně. Také slíbil, že se již přihlášek nebude účastnit a že odvolá i své zástupce.

Brnické přihlášky jsou zcela unikátní. Můžeme na nich pozorovat začátky naplňování tolerančních nařízení a s tím spojené rozpaky v postupech hlavních aktérů: duchovního komisaře, krajských úředníků a zemského gubernia. Zemské gubernium, protože bylo blíže vedení císařské kanceláře, působilo jako kontrola a katalyzátor všech nepatřičných postupů. U krajských úředníků, v tomto případě především u samotného krajského hejtmana, je vidět vztah k víře i k regionu. To samé platí i pro duchovního komisaře, který nebyl vybrán z neutrální oblasti, ale naopak přímo z regionu. Snad proto Michael Loss plnil své poslání šířitele katolické víry více než zodpovědně. S evangelíky se pouštěl do diskusí a snažil se jim mylné názory a přesvědčení vysvětlit a vyvrátit. Byl přesvědčen o neomylnosti svého vyznání a jeho jedinečnosti. Nestal se pasivním zapisovatelem přihlášek nekatolíků, nýbrž se aktivně věnoval každému, který chtěl „odpadnout“. Zajímavý je také vztah krajského hejtmana k duchovnímu komisaři. Je možné, že Balthasar Clement von Boss byl pravidelným posluchačem Lossových kázání a jejich životy se střetávali při návštěvách bohoslužeb. To je však jen nepodložená úvaha. Nicméně pravdou je, že při probíhajících přihláškách nekatolíků si byli názorově velice blízko. Průběh přihlášek na brnickém panství částečně ovlivnil postup hlavních aktérů při přihláškách na následujícím telčském panství. Proto se již v Telči nesetkáme s tak otevřeným komentářem situace. Vše je již více řešeno úřednický a s menší citovou zainteresovaností.

Spolu se zástupcem jihlavského krajského úřadu Johannem Nepomukem von Olnhausem dorazil Michael Loss na telčské panství 25. února 1782. Toto první kolo slavnostních přihlášek na telčském panství trvalo až do 6. března 1782. V komisi byli kromě duchovního komisaře a krajského zástupce přítomni vrchní ředitel telčského panství Martin Ignatz Chrontzer a písař, jehož jméno se v edici neobjevuje. Ze složení komise je zřejmé, že krajský

²²⁴ TAMTÉŽ.

²²⁵ Zpráva krajského úřadu guberniu z 11. března 1782; TAMTÉŽ, s. 137.

hejtman von Boss chtěl mít o situaci přehled, proto stále v rozporu s nařízením posílal k přihláškám svého zástupce. Komise zasedala denně osm hodin.²²⁶ Průběh přihlášek na telčském panství se změnil v okamžiku, kdy před komisi předstoupili obyvatelé z Nové Vsi. Odpovědi na otázky byly najednou stále více stereotypní a velmi strohé. Důvod lze hledat v tom, že obyvatelé z Nové Vsi už určitou zkušenost s úřady a s postupy katolických duchovních měli.

Na telčském panství se již setkáváme s obvyklými zápisy odpovědí na čtyři otázky pokládané duchovním komisařem. V první otázce se duchovní komisař příchozích dotazoval na víru, ke které se hlásili, a dobu, od které ji vyznávají. Druhá otázka zjišťovala, jaké mají evangelíci znalosti o víře, ke které se hlásí. V odpovědi na třetí otázku měli uvést, proč odstoupí od katolické víry a jaké výhrady proti ní mají. Poslední otázka hledala eventuální možnost navrácení se ke katolictví. Zaměřím-li se na odpovědi lidí z vesnic na telčském panství, lze je charakterizovat jako velmi strohé. Na první otázku odpovídali všichni stejně, že jsou evangelíci. Ojedinele se vyskytly odpovědi typu „*jsme ty pravý, spravedlivý víry*“ a nebo kuriózně „*samospasitelný evangelický víry*“. U žen se někdy objevila odpověď, že jsou evangeličky od doby, co jsou vdané. V čem se ve svých odpovědích navzájem lišili, byla doba, od kdy evangelíky jsou. Někteří neuvedli nic, převážná většina uváděla že od mládí, někteří uvedli i počet roků, ale velmi často odpovídali, že jsou evangelíky až od patentu. Někteří také dodávali, že před tím byli evangelíky skrytě, jako například Jakub Janů z Radlic na panství Dačice: „*Jsem evangelík devět let tajně a od patentu otevřeně*“, nebo 76letý Tomáš Šimandl z Lipnice: „*Mé knížky mi byly odebrány a musel jsem pak být katolík, ale zůstal jsem přece vždy tajně evangelík*“.²²⁷ Odpověď, že je někdo evangelíkem až od patentu, mohla být záchranná, protože přiznal-li se někdo, že byl evangelíkem od mládí nebo dokonce od narození, přihlásil se tím vlastně k trestnému činu. Ale pokud uvedl, že je evangelíkem až od patentu, proti ničemu se vlastně neprovinil.²²⁸

Druhá otázka vyvolávala u evangelíků rozpaky. Nevěděli pořádně, jak svoji víru popsat. Proto byly nejčastější odpovědi, že nic neví nebo ví jen velmi málo. Někteří uvedli alespoň dvě svátosti, křest a Večeři Páně pod obojí, a nebo, „*že se něco při Otčenáši přidati musí*“.

²²⁶ Duchovenská zpráva ze 7. dubna 1782; TAMTÉŽ, s. 25.

²²⁷ TAMTÉŽ, s. 52, 78.

²²⁸ Ve vesnici Šach se vyskytl zajímavý případ. Josef Příbyl uvedl, že je evangelíkem od patentu. Komise si však k němu poznačila, že „*od maličkosti v té víře byl a také skrze ni již před léty trestán byl*“. To dosvědčuje, že skutečně někteří se touto formulací kryli, aby se nedostali do problémů; TAMTÉŽ, s. 9.

Výjimkami byly osoby, které se přiznávaly, že něco o evangelické víře ví, jako například Josef Drápal z Horních Dubenek, který se vyznal, že byl v evangelické víře vycvičen.²²⁹ Ale co nikdy nechybělo, byla poznámka, že se všichni budou učit. V některých případech komise do protokolu poznamenala, že dotyčný nebo dotyčná je však v katolické víře náležitě vycvičen nebo vycvičena.

Třetí otázka byla sama osobě velmi zavádějící, což se odráželo i v odpovědích, respektive v jejich absenci. Všichni tuto otázku přeskakovali a nenechávali se zavléci do pro ně riskantních diskusí. Výjimkou byl například Matěj Stránský z Nové Vsi, který velmi sebejistě odpověděl, že „*katolickou víru a články se vynaučil, ale jen proto, aby tudy svět podvedl*“.²³⁰ Proč se lidé odpovědi na tuto otázku vyhýbali, si vysvětluji tím, že se předně obávali, aby nezavdali příčinu k neuznání přihlášky nebo aby se neprovinili proti normě. Rovněž shledávám souvislost s otázkou druhou. Když nevěděli a nebo nechtěli uvést, v čem spočívá jejich víra, nemohli odpovědět, v čem je tedy víra katolická jiná a není jim blízká.

Odpověď na poslední otázku bývala opět velmi stručná. Ve všech případech je poznamenáno, že „*tak zůstanou*“ a „*jináč neudělají*“. Některé odpovědi byly důraznější a přidávaly výpovědi na vážnosti. Příkladem může být Jan Kadlečka z Nové Vsi, syna Víta Kadlečka, který odvětil, že „*v té víře chce zůstat a umřít*“, a odpovědi Bárty Volavky a Matouše Smejkal z Jihlávky, kteří by si podle svých slov jinak nechali raději i hlavu setnout. V ojedinělých případech se objevila v edici poznámka, že zápis nebo protokol byl vlastnoručně podepsán.

V průběhu konání komise se vyskytly případy, že na domluvy komisaře se někteří vrátili zpět ke katolické víře. V Nové Vsi se vyskytl zajímavý případ. Mariana Třečková, dcera Bárty Třečka, poddaného, který přišel 1. února 1782 ke krajskému hejtmanovi, předstoupila před komisi jako poslední z rodiny. Předcházel jí její otec, matka a dvě setry. Ihned odpověděla, že „*evangeličkou na nějaký čas byla*“, ale nyní toho velmi lituje a chce „*od nyníška připadat zase k samospasitelný katolický víře*“.²³¹ Celkem z Nové Vsi přestoupilo dvacet dva lidí. Mezi nimi i Vít Veselý, manžel přihlášené Mariany Veselé, u kterého je nutné sledovat další vývoj událostí.

Při výpovědích osob z Horních Dubenek vznikla u komise nejistota při přihlášce patnáctiletého Ondřeje Ernesta Konečného, který byl u Josefa Drápala v provinciálním zaopatření

²²⁹ Josef Drápal byl aktivním předtolerančním evangelíkem, jak již bylo poznamenáno v předchozí kapitole.

²³⁰ TAMTÉŽ, s. 6.

²³¹ TAMTÉŽ, s. 7.

„jako vojenský dítě“. Duchovní komisař odmítl jeho přihlášku přijmout z toho důvodu, že jeho otec byl katolík a on byl určitě ovlivněn až Josefem Drápalem. Ovšem překvapivé je, že nakonec v seznamu přihlášených, kterou komise vypracovala pro krajský úřad, uveden byl. Další nejasnost se objevila v Nové Vsi, kdy před komisi předstoupil Pavel Růžička, řádně se přihlásil, avšak v seznamu přihlášených zapsán není. Jeho jméno se neobjevuje ani v seznamu revertentů. Jeho přihláška se tedy buď ztratila nebo se na něj z neznámého důvodu zapomnělo. Pro lepší orientaci a přehled je nutné ještě zmínit, že často z jedné rodiny přišel manžel se syny a dcerami a manželku přihlásil bez její přítomnosti. Údajně se nemohla dostavit buď pro nemoc nebo pokročilé stádium těhotenství a nebo byla v šestinedělí. I když vezmeme v úvahu tuto zprostředkovanou přihlášku, není konečný seznam přihlášených totožný se záznamy komise. Otázkou tedy zůstává, jakým způsobem byli ostatní přihlášení.

Po skončení prvního kola slavnostních přihlášek na telčském panství podal zástupce kraje Johann Nepomuk von Olnhausen zprávu o průběhu komise.²³² Na prvním místě zmínil, že evangelíci, které nazval „*bludaři*“, nevěděli o své víře téměř nic a uvedl domněnku, že většina byla k chybné víře přivedena těmi, kteří byli „*bludaři*“ od mládí. Tím je obvinil ze šíření chybné víry a naznačoval nutnost jejich potrestání. Ze zprávy se také dozvídáme, že další dodatečná pátá otázka zjišťovala, kým byli ze správné cesty svedeni. Tato otázka však nebyla pokládána pravidelně, protože podle Olnhausena na ni nechtěl nikdo odpovídat. Současně uvedl, že všichni byli v katolické víře dobře vycvičeni, což bylo myšleno jako dobrá vizitka pro katolické faráře, „*kteří splnili svůj úkol a všemu je věrně vyučili*“. Ze slov lze poznat, že ho stav na panství trápil a nejraději by se přičinil o změnu. Nebyl mu lhostejný osud mladých lidí, které chtěl zachránit od „*záhuby a odpadlictví k bludu*“.

Jihlavský krajský hejtman Balthasar Clement von Boss okamžitě informoval ve své zprávě o situaci na telčském panství Moravské zemské gubernium.²³³ Dozvídáme se z ní, že hospodářská situace na panství nebyla příliš lichotivá. Lidé tehdejší rok (1782) „*tak upadli, že jim z povolení vysokého úřadu musely být půjčeny peníze na šest měsíců ze zásoby kontribučních peněz*“. Neměli ani co zasít, proto jim bylo poskytnuto obilí na zasetí i k obživě. Von Boss vyslovil obavu, že pokud by přišel pastor a učitel, které by museli tyto lidé finančně zajistit, a mimo to ještě odvádět katolickému duchovnímu desátek, ocitli by se na pokraji bídy a rok od roku by tak upadali „*až by připadli na obtíž veřejnosti*“. Na druhé straně uvažoval, že kdyby jim nebylo umožněno mít vlastního pastora a učitele, „*začnou pobíhat sem a tam a zavlčou*

²³² Zpráva panství krajskému úřadu v Jihlavě ze 7. března 1782; TAMTÉŽ, s. 24.

²³³ Zpráva krajského úřadu guberniu ze dne 8. března 1782; TAMTÉŽ, s. 25.

peníze a chleba a zanedbají svá hospodářství“. Von Boss se odvolával na téměř čtyřicetiletou zkušenost s nekatolíky. Byl si vědom, že tito lidé byli potrestáni při robotní rebelii roku 1775 pro svou „*zlobu a prostopášnost*“, ale pro tentokrát nebyl nakloněn tomu, aby byli pro náboženství trestáni. Ani duchovní komisař Michael Loss nepsal na gubernium nic pochvalného. I on si velice stěžoval na hlubokou nevědomost evangelíků o své víře. Mrzelo ho, že jeho domluvy, předčítání z Bible a energie vložená do odvrácení lidí od špatné cesty, se mýjely účinkem.²³⁴

Celkový počet přihlášených v období od 25. února do 6. března 1782 činil na telčském panství 728 osob.²³⁵ Například v Nové Vsi se přihlásilo 39 osob. Jednalo se hlavně o celé rodiny, jichž bylo šest. Výjimkou byl podruh Jan Mlejnek, který se z rodiny přihlásil sám, dále čeledín Matěj Mlejnek, u kterého bohužel nelze v edici dohledat možnou příbuznost se zmíněným Janem, dále hospodyně Mariana Veselá a manželka podruha Rozálie Růžičková. Z Horních Dubenek se přihlásilo 88 osob a z Jihlávky 75 osob.

13. března 1782 přišla na krajský úřad v Jihlavě zpráva,²³⁶ v níž gubernium žádalo o zaslání informací, jaké vesnice se společně dohodnou na vytvoření sboru.²³⁷ Proto vrchní ředitel telčského panství Martin Ignatz Chronitzer jednal se zástupci nekatolíků na telčském panství Tomášem Novákem a Františkem Bělohradem z Jihlávky, Ondřejem Krejčím a Josefem Drápalem z Horních Dubenek, Jakubem Valešem z Nové Vsi, Josefem Příbylem, Pavlem Plachým a Martinem Lahodným ze Šachu a Jakubem Lojkou a Jiřím Kořínkem ze Lhoty, „*zda mají učitele pro výuku na normální škole*“ a kde by mohla být zbudována modlitebna.²³⁸ Zástupci všech vesnic se shodli na tom, že z důvodu velké vzdálenosti Šachu a Lhoty od Jihlávky a Dubenek chtějí učitele dva: jeden by byl u modlitebny a druhý v Horních Dubenkách. Současně také dodali, že děti nemohou v létě chodit do školy, protože jich je třeba v hospodářství, a svého učitele zatím nemají.²³⁹ Žádosti o dva učitele bylo vyhověno. Přispěla k tomu dohoda evangelíků z telčského panství s evangelíky dačickými a kostelnovyderskými, kteří

²³⁴ Duchovenská zpráva ze 7. dubna 1782; TAMTÉŽ.

²³⁵ Celkem se z panství Telč jednalo o osoby z patnácti vsí: Borová, Olší, Velká Lhota, Šach, Zadní Vydří, Nová Ves, Horní Dubenky, Jihlávka, Vilímeč, Panské Dubenky, Domašín, Světlá, Sumrakov, Horní Pole, Skrýchov.

²³⁶ *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 25.

²³⁷ Pro vytvoření modlitebny a školy se muselo dle tolerančního patentu přihlásit sto rodin nebo pět set duší; E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 32.

²³⁸ *Přihlášky*, s. 35, 36.

²³⁹ Zpráva panství krajskému úřadu z 26. dubna 1782; TAMTÉŽ s. 35.

byli ochotni se s nimi spojit. Shodli se, že postaví modlitebnu a povolají pastora a dva učitele. Zprvu žádali o kostel sv. Ducha nedaleko Šachu. Posoudit možnost předání kostela evangelíkům měl Michael Loss. 18. dubna 1782 si v doprovodu volfřovského kaplana, pověřeného místním farářem, prohlédl dotyčný kostel a shledal, že „*byl postaven v roce 1609 a dle všech znaků stavebního způsobu nemůže být starší, že je nejen bez oken, ale je i uvnitř na dlažbě a zvenku na střeše velmi poškozený, takže voda teče dovnitř krytinou. Přece však se jednou ročně o svatodušních svátcích podle starého obyčeje konají bohoslužby, obstarávané volfřovským duchovenstvem, za velké účasti okolního lidu*“.²⁴⁰ Tato zpráva rozhodla a Moravské zemské gubernium 18. května žádost zamítlo. Evangelíci dále uvažovali o stavbě modlitebny v Šachu nebo ve Velké Lhotě. Ke stavbě v Šachu dostali 8. června 1782 povolení gubernia.²⁴¹ Zároveň gubernium požadovalo, aby byly pro pastora a učitele dodány křestní listy, pro pastora atest, potvrzení způsobilosti od uherské superintendence nebo těšínské konzistoře a pro učitele ještě vysvědčení o základech nauky pro normální školu.²⁴²

Po přihláškách na panství Telč pokračovala komise na panství Dačice. Zde se slavnostní přihlášky konaly od 11. do 24. března 1782. Ze zprávy krajského hejtmana von Bosse z 31. března 1782 se dozvídáme, že se z jedenácti vsí²⁴³ dačického panství přihlásilo k evangelické víře celkem 342 osob a že „*většinou je v nich stejná tvrdošijnost jako u poddaných telčských i brtnických*“.²⁴⁴ Ředitel dačického panství František Ignác Hrubeš informoval 26. března 1782 krajský úřad v Jihlavě, že z přihlášených ještě před začátkem komise v Dačicích revertovalo 23 osob a během komise 32 osob.²⁴⁵ Na rozdíl od výpovědí evangelíků z telčského panství jsou výpovědi z panství dačického obsáhlejší a více vypovídají o myšlení a názorech přihlášených. Neomezují se pouze na jednoslovné odpovědi, ale objevují se odpovědi formulované do vět a větných souvětí.

²⁴⁰ Dobrozdání jihlavského děkana z 2. května 1782. TAMTÉŽ, s. 37; Potřebné dokumenty o způsobilosti Daniela Boczka, pastora pro sbor ve Velké Lhotě, byly odeslány na gubernium 29. srpna 1782 a dekret mu byl vydán 2. září 1782; TAMTÉŽ, s. 198. Potřebné dokumenty o způsobilosti Daniela Boczka, pastora pro sbor ve Velké Lhotě, byly odeslány na gubernium 29. srpna 1782 a dekret mu byl vydán 2. září 1782; TAMTÉŽ, s. 198.

²⁴¹ TAMTÉŽ, s. 37.

²⁴² Odpověď Moravského zemského gubernia z 8. června 1782; TAMTÉŽ.

²⁴³ Radlice, Volfřov, Markvarec, Valtínov, Horní Němčice, Maršov, Heřmaněč, Lipnice, Toužim Olšany a malý Jeníkov.

²⁴⁴ *Přihlášky*, s. 81.

²⁴⁵ Zpráva panství krajskému úřadu v Jihlavě z 26. března 1782; TAMTÉŽ.

Po prvním kole přihlášek započalo na telčském panství kolo druhé. Složení komise se téměř nezměnilo, pouze zástupce krajského úřadu Johanna Nepomuka von Olnhausena vystřídal Vincenz von Rosenzweig. Na panství Telč začalo druhé kolo 25. června 1782, kdy se dostavili na vrchnostenskou kancelář do Telče evangelíci z Nové Vsi. Převážně to byli ti, kteří při první komisi revertovali a nechali se vyškrtnout ze seznamu přihlášených. Tak tomu bylo i u první příchozí Kateřiny Chvátalové, jejího syna Matouše a dcery Mariany. Novými příchozími byli synové Václava Kříže přihlášeného při první komisi, Matouš a Jakub. Oba byli však již uvedeni mezi přihlášenými v „prvním kole“ slavnostních přihlášek. Tím nabízí otázka, zda tedy nebyl počet evangelíků na panství zkreslen. S oběma bratry přišla i Mariana Vyhlídalo-ová, která byla v rodině jako děvečka. Po ní předstoupil před komisi Josef Hejda. U jeho jména však nalezneme pouze poznámku, že revertoval na domluvy duchovního komisaře Losse. Z Rosenzweigovy zprávy, kterou adresoval krajskému úřadu 26. června 1782,²⁴⁶ se o Josefu Hejdovi dovídáme více. Dle Rosenzweiga byl Josef Hejda „*dosti sečtělý v Písmu svatém a v jiných evangelických knihách*“. Jeho syn Jakub se však přihlásil. Další syn Jiří „*musel zůstat doma, aby byl někdo v domě*“²⁴⁷ a syn Matěj se také nemohl dostavit, protože měl nemocnou nohu. Poslední uvedenou osobou byla Kateřina Berková, která nemohla podle zápisu pro stáří přijít. Všichni se podle již citované zprávy chtěli přidat k Horním Dubenkám.

Za osobami, které se nemohly dostavit ke komisi 25. června do Telče, přišla komise 6. července 1782 do Nové Vsi.²⁴⁸ První předstoupila před komisi Kateřina Berková. Hlásila se k evangelické víře a tvrdila, že je v této víře vychována a vycvičena. O své víře uvedla: „*Věřím sv. Trojici, dvě svátosti a ne více. Držím se Ježíše Krista, který je dveřmi i cestou do nebe a bez něhož nikdo nemůže být spasen. Moje víra byla založena v ráji*“.²⁴⁹ Tato odpověď je jednou z mála obšírnějších výpovědí. Na závěr žádala o připojení k Horním Dubenkám. Jako druhý přišel Vít Veselý, manžel Mariany Veselé přihlášené u první komise. Komisi sdělil, že se k evangelické víře hlásí proto, že ho manželka k tomu přemlouvá, aby nebyli rozdílné víry. Vít Veselý však svou přihlášku nepotvrdil, dal na domluvy duchovního komisaře a revertoval. Poté přišla v doprovodu své matky a nevlastního otce osmiletá Markéta Chvátalová. Dle protokolu děvčátko plakalo a tvrdilo, že nechce být evangeličkou, ale katoličkou. Tento případ ukazuje na to, jak to bylo pro děti ze smíšených manželství velmi složité. Je zajímavé, že se

²⁴⁶ Zpráva krajskému úřadu v Jihlavě z 26. června 1782; *Přihlášky*, s. 41-42.

²⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 40.

²⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 42.

²⁴⁹ TAMTÉŽ.

nechtěla držet víry své vlastní matky a byla ji bližší víra svého otčima. Nebo byl důvod jejího rozhodnutí prostě takový, že jako katolička nemusela svou víru obhajovat před komisí a byla ušetřena zbytečným stresům a nepříjemnostem? Těžko říci, do jaké míry mělo osmileté dítě utříbený pohled na víru a jak to vnímalo.²⁵⁰ Dalšími příchozími byli bratři Hejdovi. Matěj tvrdil, že ho k evangelické víře vedl vlastní duch a podle přání zesnulé maminky prosil o přidělení do Dubenek. Zajímavé je odvolání na matku, která není v žádném prameni uváděna. Bratrovi Matěje, Jiřímu, řeklo podle jeho slov srdce, že má být evangelíkem a jako jeho otec žádal o přidělení do Dubenek. Na samý závěr přišel jejich otec Josef Hejda, který se před komisí 25. června 1782 v Telči nechal vyškrtnout, a opět se přihlásil.

25. října 1782 se komise v Telči sešla znovu. Z Nové Vsi se přišly přihlásit dvě rodiny Soukupovy a seznam uzavřel Matouš Kounický s manželkou Alžbětou. Celkem se jednalo o devět lidí. Na rozdíl od předchozích výpovědí je vidět určitý posun. Odpovědi jsou delší a razantnější. Například Jiří Soukup, uvedený jako první z Nové Vsi, v protokolu před komisí sebevědomě na druhou položenou otázku odpověděl, proč se hlásí k evangelické víře: „*Protože jsme měli takové knihy a děkujeme Bohu, že přišla tolerance, kdy můžeme své náboženství konat svobodně a veřejně*“.²⁵¹ Jeho bratr František Soukup uvedl, že předtím nebyl ani katolíkem, ani evangelíkem, což je diskutabilní, ale od této doby chce být evangelíkem. Na závěr řekl: „*Nyní ale, co jsem si předsevzal, tak zůstane, neboť jsem to našel správným*“.²⁵² A Kateřina, manželka Pavla Soukupa, dokonce ukončila rozhovor s komisí po první otázce slovy: „*Více nic nechci mluvit, také nic nevím, přece se dám učit*“.²⁵³ Ještě 30. prosince 1782 se ke komisi do Telče dostavili Jakub Kolář a Ondřej Kouba z Horních Dubenek. I jejich výpovědi jsou zajímavé. Jakub Kolář tvrdil, že je evangelíkem teprve sedm neděl od doby, kdy byl u pastora. V této době již byl povolen sbor ve Velké Lhotě a první pastor, Daniel Boczko ze Slovenska, zde již působil. Dále také přiznal, že se mu evangelická víra líbí a že jeho matka měla evangelické knihy. Z evangelické víry uvedl dvě svátosti a svou výpověď zakončil větou: „*Vím sice ještě něco, ale co na tom záleží?*“²⁵⁴ Podobný postoj zaujal i Ondřej Kouba, když se jako první odhodlal odpovědět na třetí otázku, proč odstupuje od katolické víry. Vel-

²⁵⁰ Otázce reflexe víry u dětí se budu věnovat níže v samostatné podkapitole.

²⁵¹ *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 42.

²⁵² TAMTÉŽ.

²⁵³ TAMTÉŽ, s. 44.

²⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 48.

mi odhodlaně řekl: „*A nebudu nikdy víc v katolické církvi*“.²⁵⁵ Z posledních uvedených výpovědí je zřejmé, že lidé překonali obavy, vyvolané zážitky z předchozích let, a získali důvěru v změnu náboženských poměrů, protože již měli zkušenost s novým luterským pastorem ve Velké Lhotě.

1. ledna 1783 sestavoval jihlavský krajský hejtman Boss konečný seznam evangelíků v kraji, avšak z telčské kanceláře mu přišla zpráva, že se přihlásily ještě další osoby, ale pro nepřízeň počasí nemohly být vyslechnuty.²⁵⁶ K dodatečnému výslechu došlo 30. ledna 1783. Z Jihlávky se přihlásila Kateřina Pospíšilová a z Horních Dubenek dorazila Anežka Koubová, která dosvědčila, že pilně chodí na kázání svého pastora, který podle ní káže srozumitelně.

Tím byly uzavřeny přihlášky na panství Telč a od 21. února 1783 bylo možné přihlásit se k evangelické víře pouze po vykonání povinného šestinedělního cvičení.²⁵⁷ Z hlášení panství Telč krajskému úřadu v Jihlavě ze dne 26. prosince 1782 vyplývá, že z Horních Dubenek se přihlásilo 93 osob (48 mužů a 45 žen), z Nové Vsi 75 osob (38 mužů a 37 žen) a z Jihlávky 85 osob (45 mužů a 40 žen).

VZNIK SBORU V HORNÍCH DUBENKÁCH

Jak jsem již uvedla v předchozí podkapitole, byl povolen pouze sbor ve velké Lhotě u Dačic. Evangelíci z okolí Horních Dubenek však usilovali o vlastní sbor, modlitebnu a svého pastora. Žádostem o povolení samostatného sboru nebylo vyhověno, a proto chodili lidé na bohoslužby do vzdálené Velké Lhoty. Komplikace spojené s utvořením samostatného dubenského sboru popisoval v dopisech přešpuskému (bratislavskému) luterskému pastorovi Michalu Mošovskému i luterský pastor ve Velké Lhotě Daniel Boczko.²⁵⁸ Daniel Boczko se snažil evangelíkům z okolí Dubenek pomáhat. Radil jim, co mají dělat, kam mají posílat žádosti, aby se mohli osamostatnit. V dopisech také psal, že někteří lidé si nepřejí, aby se od sboru ve Velké Lhotě Dubenky oddělili.²⁵⁹ Dále informoval, že Dubenští dvakrát marně zasílali žádost na císařskou kancelář.²⁶⁰ Ferdinand Lanštlák tuto popsal událost takto: „*S počátku se zdálo, že*

²⁵⁵ TAMTÉŽ.

²⁵⁶ Zpráva krajského úřadu guberniu z 31. ledna 1783; TAMTÉŽ, s. 49.

²⁵⁷ E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 113.

²⁵⁸ Ústředná knihovna SAV-Lyceální knihovna Bratislava.

²⁵⁹ TAMTÉŽ, fascikl 350.

²⁶⁰ TAMTÉŽ, fascikl 595/2.

snahy a kroky jejich budou marné, any' se jim mnohé překážky v cestu stavěly. Zvláště jim škodilo, že v žádosti své udali, že těch, kteří se k učení evanjelickému hlásí, jest 102 rodin; když však dne 16. června 1783 úřední komise k sčítání evanjelíků do Dubenek přišla, mnozí se jí ulekli a od svého předsevzetí odstoupili“.²⁶¹ Problém však nebyl v počtu rodin, ale ve způsobu, jakým komise rodiny sčítala. Rodiny různých generací v jednom domě slučovala a osamělé osoby nezapočetla vůbec.²⁶² Třetí žádost k císařské kanceláři se již zdařila: „Na základě Nejvyššího dvorního dekretu ze dne 6. listopadu 1783 ráčilo Jeho Veličenstvo obyvatelům augsburského vyznání v Horních Dubenkách, panství teleckého, pod tou podmínkou, jestli nejbližší modlitebna jejich náboženství na více nežli na dvě hodiny vzdálená jest, nejmilostivěji povoliti zříditi vlastní modlitebnu a kazatele a učitele povolati; v pádu opačném ale, jest-li v té vzdálenosti jinou modlitebnu mají, budiž jim poručeno, že jejich žádosti, tak dlouho nebude vyhověno, pokud skutečný počet rodin neb duší (100 rodin neb 500 duší) nebudou moci vykázati. Z usnesení moravsko-slezské gubernie v Brně, dne 14. listopadu 1783 Hrabě Carriani v. v.“²⁶³

Toto rozhodnutí přišlo do Jihlavy na krajský úřad dne 24. listopadu 1783 a do kanceláře telčského panství o čtyři dny později.²⁶⁴ Opět byla vyslána komise a absolvovala cestu z Horních Dubenek do Velké Lhoty. Cesta jí trvala tři hodiny, takže požadavek císaře byl splněn a v Horních Dubenkách mohl být ustanoven luterský sbor.²⁶⁵ Dubenští ihned začali shánět pastora. S pomocí pastora Jana Vaníčka z Velké Lhoty získali povolávací listinu pro Ondřeje Lazanyiho. „My níže podepsaní starší církve Horno-Dubenecké z milostivého povolení císařsko královského z nově dosáhnutého, v Jihlavském kraji, na tom jsme, abychom sobě za našeho budoucího věrného pastýře a učitele povolali mnohováženého a dobře učeného pána a muže Ondřeje Lazanyi-ho na ten čas v Kreutzberku u dp. Jana Laho zůstávajícího. Pročež povoláváme my jej na ten způsob, aby nám slovo Boží čistotně a upřímně kázal, články víry křesťanské podle augsburského nezměněného vyznání předkládal, dobrým a ctnostným životem nás předcházel, a vždycky povinnosti kazatelské věrně vykonával. Co se naší povinnosti týče, my slibujeme jemu poslušnost a uctivost příslušnou. A při tom též zavazujeme se, že jemu každoročně platiti chceme: 1. v hotovost penězích 150 zl.; 2. 16 měr žita; 3. od křtu, oddavek a

²⁶¹ Památník, s. 67.

²⁶² Evangelíci, s. 253.

²⁶³ Památník, s. 67-68.

²⁶⁴ TAMTÉŽ.

²⁶⁵ TAMTÉŽ.

pohřbů štolu dobrovolnou; 4. tři ofěry²⁶⁶ na výročné slavnosti; 5. zpovědní peníz a 6. dříví tolik, kolik potřeba vyhledávati bude. A tento závazek potvrzujeme i našich vlastních jmen podepsáním. Vojtěch Jakoubek v. r. z Horních Dubenek; Tomáš Smejkal v. r. z Jihlávky; Jiří Soukup v. r. z Nové Vsi; Matouš Bodlák v. r. z Domašína; Tomáš Dvořák v. r. z Horní Vsi; Matěj Kolman v. r. ze Zahrádek.“²⁶⁷

Podepsanou povolávací listinu poslali po Jakubu Valešovi z Nové Vsi do Krucemburku senioru Janu Lahovi, který ji potvrdil. Ondřej Lazanyi přijal nabídku dubeneckých a 5. prosince 1783 byl seniorem propuštěn. Ten měl Ondřeje Lazanyiho zřejmě velmi rád, neboť se zachovalo svědectví o jeho propuštění, ze kterého je znát, že odchod nesl těžce. „*Nelze mi tajiti, že ne bez bolesti duše nejvýbornějšího muže p. Ondřeje Lazanyiho ode mne popouštím. Odchod jeho zajisté s velikou škodou mého syna spojen jest. S citedlnější bolestí od sebe bych jej propouštěl, kdyby veřejná věc, naše evanjelická církev, nebyla mi na srdci více, než-li mé výhody mé domácnosti.*“²⁶⁸ Do Krucemburku pro Ondřeje Lazanyiho přijeli Pavel Soukup z Nové Vsi a Jiří Volavka z Jihlávky, který vzal povoz. Museli ještě do Modré k superintendentovi Michalu Torkošovi, který Ondřeje Lazanyiho 16. prosince 1783 posvětil k vykonávání kněžského úřadu v evangelickém sboru augšpurského vyznání v Horních Dubenkách.

Do Horních Dubenek dorazili 23. prosince téhož roku. Pastor byl ubytován v domě Josefa Drápala, kde setrval až do postavení dřevěné fary roku 1784.²⁶⁹ Aby mohl Lazányi veřejně vykonávat svůj úřad, musel být ještě potvrzen vrchností. Proto se 27. prosince 1783 vypravili zástupci sboru spolu s Janem Vaníčkem, farářem z Velké Lhoty, do Telče k řediteli panství Antonínu J. Pollakovi. Tam byli dle slov Ferdinanda Lanštjáka vlídně přijati a ujištěni, že požadované potvrzení dostanou. Do té doby, než měl Ondřej Lazanyi potvrzení od vrchnosti, se evangelíci scházeli pouze k soukromým domácím bohoslužbám ve stodole Ondřeje Krejčího z Horních Dubenek č. p. 10.²⁷⁰ Dne 21. ledna 1784 přijeli do Horních Dubenek komisař krajského úřadu a ředitel telčského panství František Ferdinand Meissner a proběhla instalace

²⁶⁶ Sbírky.

²⁶⁷ *Památník*, s. 69-70.

²⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 70. Ondřej Lazanyi se narodil 14. října 1758 v Rožnavě. Od roku 1769 chodil do školy do Březence. Bohosloví studoval v Prešově. Po ukončení studií se stal vychovatelem v rodině Jana Laha, kazatele v Rožnavě. Když Jan Laho přijal nabídku sboru v Krucemburku, aby spravoval tento sbor, následoval ho i Ondřej Lazanyi. Odtud pak odešel do sboru v Horních Dubenkách; TAMTÉŽ, s. 96-97.

²⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 71.

²⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 72; Ústředná knižnica SAV-Lyceálna knižnica Bratislava, fasc. 596/1.

Ondřeje Lazanyiho.²⁷¹ A následující neděli 25. ledna 1784 se konaly ve stodole Ondřeje Krejčího č. p. 10 první veřejné bohoslužby.

První povinností nově ustanoveného faráře byla volba staršovstva. V únoru 1784 proběhla volba, kdy ze vsi, kde je větší počet evangelíků, byli zvoleni dva zástupci, a z vesnice, kde byl menší počet evangelíků, jeden zástupce. Zvoleni byli: z Horních Dubenek Ondřej Krejčí, Pavel Menšík a Vojtěch Kališ, z Jihlávky Tomáš Smejkal a Tomáš Novák, z Nové Vsi Jiří Soukup a Josef Hejda, z Horní Vsi Tomáš Makovička, z Domašína Matěj Bodlák a ze Zahrádek Matěj Kolman.²⁷² Tito zvolení presbyteři vybrali prvního kostelníka a hrobaře. Kostelníkem se stal Jakub Vacek. Plat mu byl stanoven tak, že „každý rolník povinen byl mu dáti po jednom snopu žita a ovsa a od každé selské rodiny dostával tak zvaný koláč a tři chrámové ofěry.“ Zároveň byl i církevním zpěvákem. Prvním hrobařem byl zvolen Ondřej Kouba.²⁷³ Tím byly splněny všechny podmínky pro to, aby sbor mohl fungovat.

Zpočátku se evangelíci k společným bohoslužbám scházeli ve stodole Ondřeje Krejčího. Při vysluhování Večeře Páně se museli scházet v soukromí v domě Pavla Menšíka č. p. 7.²⁷⁴ Proto byla první starost sboru postavit modlitebnu. Nejdříve museli sehnat pozemek. Obec žádný vhodný neměla, tak byl požádán Josef Drápal, který již uvolnil pozemek ke stavbě hřbitova v roce 1782. Josef Drápal svolil a pozdější smlouvou z 6. ledna 1785 byl vyplacen a dostal 1 zlatý a 10 krejcarů. Místo muselo být schváleno, proto z krajského úřadu přijela 18. července 1784 komise ve složení komisař Josef Joppe a ředitel panství František Ferdinand Meissner. Komise vybrala pro stavbu modlitebny místo vedle hřbitova. Farář Ondřej Lazanyi i přítomní presbyteři nebyli s rozhodnutím spokojeni a proto se rozhodli povolat jinou komisi. Ta už vybrala příhodnější místo ležící nedaleko silnice.²⁷⁵ Základní kámen ke stavbě modlitebny byl položen 26. dubna 1786. Přítomen byl i Jan Vaníček z Velké Lhoty, který spolu s Ondřejem Lazanyim položil základní kámen. Stavba trvala šest měsíců. Kromě dříví, cihel, kamene a vápna, které byly získány darem, činil náklad 912 zlatých. Ze sbírek bylo vybráno 549 zlatých 49 krejcarů, zbytek byl rozpočítán na jednotlivce a splacen. Při stavě také pomáhali členové ze sboru ve Velké Lhotě. Posvěcení nově postavené modlitebny proběhlo 22.

²⁷¹ Ondřej Lazanyi byl instalován na základě dekretu od c. k. moravsko-slezského gubernia v Brně ze dne 8. ledna 1784, č. 214; *Památník*, s. 72.

²⁷² TAMTÉŽ, s. 73.

²⁷³ TAMTÉŽ, s. 77.

²⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 78.

²⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 79.

října 1786. Zúčastnili se ho faráři i z jiných sborů, například Jan Molitoris z Krucemburku, Štěpán Kalmár z Trnávky a Jan Vaníček ze sousední Velké Lhoty, který měl první kázání; druhé vykonal místní Ondřej Lazanyi. Nová modlitebna splňovala všechna nařízení daná tolerančním patentem. Neměla vchod z ulice ani věž a jako ostatní toleranční modlitebny připomínala spíše stodolu. Jelikož se jednalo o luterský sbor, lišilo se vnitřní vybavení modlitebny od modliteben reformovaných. Velkým rozdílem bylo, že za stolem Páně byl oltář. Poměrně dlouhou dobu chyběly v modlitebně varhany, takže až do roku 1840 se zpívalo bez varhan.

Povolením sboru, ustanovením staršovstva a stavbou modlitebny se uzavřela jedna etapa. Z ilegální církve se stala církev tolerovaná a její vyznavači se mohli veřejně ke své víře přiznat. Byl to velice zásadní zlom v životě státu i v životě evangelíků. Povoleny byly dvě konfese, augšpurská – luterská a helvétská – reformovaná. Mezi nimi byly určité rozdíly a ani jedna se plně neshodovala s konfesí českou. Proto první fáze tolerance byla plná rozčarování. Evangelíci se mohli přihlásit ke konfesím, o kterých mnoho nevěděli, a po příchodu pastora se museli vyrovnat s odlišnou liturgií a jiným průběhem bohoslužeb. Změnám a proměnám, které toleranční doba s sebou přinesla bych se chtěla věnovat v jedné z následujících kapitol.

VNĚJŠÍ OZNAČENÍ A SEBEOZNAČENÍ NEKATOLÍKŮ, REFLEXE VÍRY A KONSTRUKCE OBRAZU TOHO DRUHÉHO

V této podkapitole bych se chtěla věnovat několika specifickým otázkám. Nejprve se budu zabývat vnějším označením a sebeoznačením nekatolíků a poté tolerovaných evangelíků ve sledované oblasti. Chtěla bych zachytit, jak byli nekatolíci označováni a vnímáni státní a církevní správou a jak se naopak v dochovaných písemných pramenech vnímali oni sami. Pro předtoleranční období využiji nařízení proti nekatolíkům,²⁷⁶ písemnosti vzešlé z agendy kriminálního soudu z procesů s držiteli zakázaných knih, kde nalezneme jak označení úřadů, tak sebeoznačení vyslychaných,²⁷⁷ a také písemnosti církevní správy, především visitační protokoly,²⁷⁸ farářské relace²⁷⁹ a výslechové protokoly²⁸⁰ osob, u kterých byly nalezeny kacířské knihy. Pro období prvních let tolerance lze využít také tolerančních přihlášek a zpráv

²⁷⁶ SOKA Pelhřimov, AM Pelhřimov, inv. č. 1101, č. spisů 1376-1379.

²⁷⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 1108, č. spisů 1418-1426; registry z procesu roku 1763 z telčského a dačického panství; Jiří MELMUK, *Předtoleranční evangelictví*, příloha č. 5, s. 213-261

²⁷⁸ MZA Brno, Ordinariát Brno, inv. č. 5026, sign. V 4/24, kart. 698.

²⁷⁹ NA Praha, APA, inv. č. 1345, sign. B 13/5, fol. 91-105.

²⁸⁰ TAMTÉŽ, inv. č. 3046, kart. 1422.

knihy. Pro období prvních let tolerance lze využít také tolerančních přihlášek a zpráv duchovního komisaře Michaela Losse a vrchnostenských i krajských úředníků.²⁸¹ Stejnému tématu se věnoval Zdeněk R. Nešpor v článku *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století*,²⁸² od kterého jsem převzala terminologii.

Druhým tématem této kapitoly se stane reflexe víry, tedy otázka, jak vnímali svou víru samotní nekatolíci, jaké měli ponětí o víře, ke které se hlásili, jak se vymezovali vůči většinovému katolickému náboženství a jak naopak vnímal katolickou víru jihlavský děkan Michael Loss, jihlavský krajský hejtman a jeho zástupci, když byli konfrontováni s výpověďmi nekatolíků při slavnostních přihláškách.

Další téma je velmi blízké tématu předcházejícímu a mohli bychom ho nazvat jako „konstrukce obrazu toho druhého“. Budu se ptát, jak viděli nekatolíci katolíky a naopak jak se katolíci dívali na evangelíky. Využiji přitom zprávy krajských a vrchnostenských úředníků, duchovního komisaře M. Losse a některých venkovských obyvatel. Mimo již výše zmíněné prameny bych chtěla využít ještě různá udání a stížnosti.²⁸³

Na závěr této kapitoly se chci zaměřit na otázku víry u žen a dětí. Bude mne zajímat, jaký postoj zaujímaly ženy při volbě víry v toleranční době, zda byly spíše pasivní či aktivní, zda přejímaly víru svých mužů nebo naopak se vůči nim nějakým způsobem vymezovaly. Podobně se budu ptát i v případě dětí, jak ony vnímaly víru, jaká stanoviska k ní zaujímaly a do jaké míry pro ně byla rozhodující víra jejich rodičů.

Přistoupím-li k vnějšímu označení nekatolíků, vyplývá z pramenů, že pro předtoleranční období se objevují ve většině případů podobná označení, která ve své studii uvedl Z. R. Nešpor. V císařském nařízení datovaném k roku 1650 se píše o osobách nekatolického vyznání nebo také o vyznání reformovaném. V následujících nařízeních z let 1726 a 1749 se objevují označení jako kacíř a heretik, kacířský blud a podobně. V církevních spisech se roku 1700 píše o akatolících nebo nekatolících a později především jako o hereticích. Poněkud jiná označení nalezneme v prvních letech tolerance. Zde se výrazy mění s časem. Nejostřejší a nejhanlivější jsou označení v prvních měsících slavnostních přihlášek. Jihlavský hejtman Balthasar Clement von Boss v přihlašujících se vidí husity, fraigaistry, rouhače Boha, sektáře,

²⁸¹ *Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančního patentu v letech 1781-1782*, země Morava, kraj II Jihlava, Praha 1987.

²⁸² Z. R. NEŠPOR, *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století*, Religio 10/2, 2002, s. 215-235.

²⁸³ SOKA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv. č. 10, kart. 1, f. 31-33.

bludaře a odpadlíky.²⁸⁴ V roce 1783 je již označil jako nekatolíky a evangelíky.²⁸⁵ Podobně se vyjádřil i jihlavský děkan a duchovní komisař Michael Loss. Ten dokonce pokládal za sektu celou augsburskou konfesi: „*Jednotlivé osoby se přihlásily k augsburské či evangelické konfesi. Zjistilo se však, že vlastní učení a základy této sekty neznají.*“²⁸⁶ Největší odstup si zachoval zástupce moravského zemského gubernia von Herdy, který po celou dobu slavnostních přihlášek používal výrazy nekatolík nebo evangelík.

Zdeněk R. Nešpor ve své studii uvádí, že husity v nekatolicích viděli jen ti, kteří s nimi nepřišli do kontaktu.²⁸⁷ Situace v Jihlavském a i Tábořském kraji však tomuto tvrzení neodpovídala. Jihlavský krajský hejtman, který se o přihlášených zmiňoval jako o husitech, sám přiznal, že 39 let přicházel s dotyčnými osobami do kontaktu.²⁸⁸ Navíc byl také v komisi při hrdelním soudu, takže osudy některých přihlášených znal velmi dobře. Při přihláškách v Tábořském kraji se o husitech píše v souvislosti s nekatolíky ze vsi Zahrádek. Jako duchovní komisař zde působil farář z Nové Cerekve Vincenc Josef Rubricius. Ten nekatolické prostředí také dobře znal, protože od roku 1780 působil jako iquisitor haereticae pro východní část Tábořského kraje a zároveň spolupracoval s pelhřimovským kriminálním soudem.²⁸⁹ Jako duchovní osoba, která jistě znala husitskou problematiku a učení, posoudil přihlášené osoby takto: „*Josef Hřava však ukázal, že je pravým husitou, starý Josef Brchaň a jeho manželka Anežka a Rosálie Smrčková jsou spíše husity než luterány a kalvíny. Ostatních 11 osob se projevuje tak, že nejsou ani luterány, ani římskými katolíky, ale ponejvíce husity.*“²⁹⁰ Z uvedeného vyplývá, že za husity pokládali přihlašované osoby především lidé, kteří nekatolické prostředí znali a nebyly to pouze duchovní osoby, které měly k nekatolické literatuře přístup.

Reflexe víry nebo vnímání víry u osob odstupujících od katolického náboženství je otázka velmi komplikovaná. Jen velmi těžko můžeme poodhalit skryté myšlenky, názory a uvažování. Ve velmi malých střípcích se nám poodhaluje myšlení ve výpovědích samotných nekatolíků. Ale ty jsou většinou velmi strohé, avšak leckdy velmi výmluvné. Ve většině pří-

²⁸⁴ *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 3, 136.

²⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 49.

²⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 138.

²⁸⁷ Z. R. NEŠPOR, *Vnější označení*, s. 220.

²⁸⁸ Citace z hlášení Clementa von Bosse Moravskému zemskému guberniu z 8. března 1782: „*To je mi za 39 let, kdy jsem s těmito lidmi měl denně co činiti, nejlépe známo*“; *Přihlášky*, kraj Jihlava s. 25.

²⁸⁹ L. MARTÍNKOVÁ, *Agenda pravitatis haeticorum*, s. 37.

²⁹⁰ *Edice tolerančních přihlášek*, kraj Tábor, Telč 2005, s. 17.

padů se prohlašovali za evangelíky a přiznávali se ke dvěma svátostem, křtu a svaté Večeři Páně pod obojí.²⁹¹ Shodovali se v tom, že nevěří na očistec, ve svaté a v modlitby za mrtvé.²⁹² Často uváděli citace z Bible nebo jiných knih a odkazovali na to, že jim byly dříve odebrány.²⁹³ Vyjadřovali se také, že jejich víra byla dlouho zakázaná a proto ji museli vyznávat tajně a také že jsou velice rádi, že byla povolena.²⁹⁴ V některých výpovědích se objevuje určité vy-

²⁹¹ Výpověď Anny Plucarové z Radlic na panství Dačice při přihláškách roku 1782: „Věřím, že jsou dvě svátosti, protože to stojí v našich knížkách, naše náboženství začalo v ráji“. Výpověď Martina Berana z Volfřova: „Líbí se mi Večeře Páně pod obojí a dvě svátosti. Znáám evangelický i katolický katechismus a jakkoli je dobré přijímat podjednou, jak Kristus praví, lepe je podobojí“. Výpověď Matěje Nováka z Volfřova: „Držím své náboženství za pravé, protože v něm se přijímá podle Kristova příkazu podobojí“; Přihlášky, kraj Jihlava, s. 63, 64.

²⁹² Výpověď Rosiny Koutné z Radlic na panství Dačice při přihláškách roku 1782: „Nevěřím na očistec a proto se nemodlím za mrtvé“. Výpověď Jiřího Smejkal z Radlic: „Nevěřím o očistci. Kdyby přišel anděl a chtěl mne jinak učit, nevěřil bych“. Výpověď Anny Procházkové z Radlic: „Nevěřím na očistec, protože Kristus pravil jen o dvou cestách. Kdybych měla s sebou svůj katechismus, věděla bych více, tam stojí vše, co mám věřit“. Výpověď Voršily Poláčkové z Radlic: „Nevěřím na očistec, nevzývám svaté. To vím, že žijící mezi sebou a jeden za druhého se mají modlit, ale ne za mrtvé“. Výpověď Markéty Procházkové z Radlic: „Vím, že se nemáme modlit Zdravas Maria“, TAMTÉŽ, s. 55, 57, 63.

²⁹³ Výpověď Mariany Kopečné z Volfřova: „Vím ještě více, ale protože nám byly knihy už dávno odebrány, nemohu si hned na to vzpomenout“. Výpověď Růženy Plaché z Brandlína: „Když jsem byla mladá, tak jsme o tom nemohl nic slyšet, potom jste jim docela vzali knihy, obě víry jsou dobré, my půjdeme všichni společně do nebe“. Výpověď Mariany Novákové z Volfřova: „Vše se mi líbí u katolické víry, jenomže se nepřijímá podobojí, neboť vedle chleba je tělo Kristovo a vedle vín je krev Kristova, tak je to napsáno v písmu: Pojdte všichni, bude vám zadarmo dáno“. Výpověď Martina Plucara z Radlic: „Věřím, že je lépe věřit učením písem, než ústní tradici, písemnému, než ústnímu učením“. Výpověď Ondřeje Stuhlíka z Volfřova: „Věřím dvě svátosti, protože stojí v Bibli. Více svátostí nevěřím, protože v Bibli nejsou“; TAMTÉŽ, s. 64, 66, 120.

²⁹⁴ Výpověď Marianny Žahorkové z Vzdří na panství Telč při přihláškách roku 1782: „Jsem víry evangelické, ale nesměla jsem se k tomu znát až do patentu“; Jakuba Janů z Radlic: „Jsem víry evangelické, devět let tajně od patentu otevřeně“; Jiřího Vítů z Radlic: „Jsem evangelík od mládí, až do patentu jsem musel vykonávat katolickou víru, teď jsem se obrátil zase k evangelické“; Jiřího Soukupa z Nové Vsi: „Jsem evangelík od mládí, protože jsme měli takové knihy a děkujeme Bohu, že přišla tolerance, kdy můžeme své náboženství konat svobodně a veřejně“; TAMTÉŽ, s. 5, 43, 52, 56.

mezení vůči katolické víře a jejímu učení.²⁹⁵ Jiří Smetana z Radlic na panství Dačice například při přihláškách roku 1782 vypověděl: „*Naše víra je postavena a založena na Kristu a katolická na svatém Petru, ten věk již pominul*“.²⁹⁶ Jiní v katolících viděli osoby, které uctívají obrazy a přijímají pouze podjednou, jak vypověděl při přihláškách rok 1782 například Matouš Dvořák z Markvarce na telčském panství.²⁹⁷ Kromě požadavku Večeře Páně vysluhované podobojí a redukce počtu svátostí na dvě byla častá otázka očištění a spasení.²⁹⁸ Tyto poslední otázky, tedy očištění a spasení, pravděpodobně úzce souvisely s barokní zbožností, kdy právě na tyto otázky byl kladen velký důraz.

Ve výpovědích také nalezneme zajímavý příklad historické paměti. Ve vzpomínkách na předtoleranční výsledky prosvítá návaznost doby předtoleranční a toleranční. Jako by osoby, které při přihláškách uvedly, že jsou evangelíky od mládí a byly pro tuto víru již trestány, veřejně demonstrovaly svoji konfesní příslušnost.²⁹⁹ Pozoruhodná je i ta skutečnost, že potomci starší generace mnohdy dosvědčovali, že byla tolerance nekatolického vyznání u starší generace očekávána, a proto jim kladli na srdce, aby až tento čas nastane, pamatovali na jejich slova. V době toleranční se pak u některých osob stalo přihlášení k nové víře pamětí na rodiče.³⁰⁰

²⁹⁵ Výpověď Kateřiny Hledíkové z Brandlína na statku Kostelní Vydří: „*Katoličkou být nechci, od toho mne chraň Bůh*“; TAMTÉŽ, s. 113

²⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 60.

²⁹⁷ „*Katolíci považují obrazy za bohy a přijímají podjednou. Katolická víra se mi nelíbí, nijak ji však nehanobím*“; TAMTÉŽ, s. 96.

²⁹⁸ Výpověď Marianny Smejkalové z Radlic na panství Dačice roku 1782: „*I když jsem vždy důvěřovala, že i v katolické víře budu spasena, přece bez ohledu na to budu evangelička*“. Výpověď Eleonory Šimandlové z Lipnice: „*V každém náboženství můžeme být spaseni, věrou nejsme spaseni, ale dobrými skutky*“. Výpověď Anny Dvořákové z Markvarce: „*Doufám, že mohu v té víře jako v katolické být spasena*“; TAMTÉŽ, s. 64, 77, 97.

²⁹⁹ Výpověď Tomáše Šimandla z Lipnice na panství Dačice roku 1782: „*Jsem evangelík od mládí. Mé knížky mi však byly odebrány a musel jsem pak být katolík, ale zůstal jsem přece vždy tajně evangelík*“. Výpověď Jakuba Maňhala z Jihlávky na panství Telč: „*Jsem evangelík od mládí a byl jsem už proto trestán*“. Výpověď Jiřího Šprincla z Radlic na panství Dačice: „*Jsem evangelík 50 let a byl jsem již proto jednou zatčen a trestán*“; TAMTÉŽ, s. 78, 20, 50.

³⁰⁰ Výpověď Matouše Mátl z Prostředního vydří na panství Telč roku 1782: „*Otec mi od mládí říkal, abych zůstal v evangelické víře*“. Výpověď Mariany Vybíralové z Radlic na panství Dačice: „*Rodiče mi řekli, kdyby zase začalo evangelické náboženství, mám je přijmout*“. Výpověď Voršily Plucarové (ženy Jana Plucara) z Horních Němčic: „*Otec mne v tom vyučil a koupil mi knížku*“. Výpověď Voršily

Z pohledu katolického duchovního komisaře Michaela Losse věděli nekatolíci o víře, ke které se hlásili, jen velmi málo.³⁰¹ Ale pro konfrontaci musíme vzít v úvahu, z čeho se mohli nekatolíci o jiné víře dozvědět a získat informace. Na prvním místě to byly jistě knihy, na které se také většina odvolávala, ale ty jim byly zabavovány a bylo nákladné si je opětovně opatřit, a samozřejmě Bible. Někteří zřejmě poznali praxi nekatolických bohoslužeb, když do oblasti zavítal predikant. Mnoho příležitostí pro rozšiřování vědomostí o zakázané víře tedy nekatolíci neměli. Proto z pohledu „obyčejného“ věřícího věděli v podstatě to nejdůležitější a nejzákladnější. Znali to, co jim dovolovala situace. Nejsem si jistá, zda by průzkum věroučných znalostí mezi dnešními evangelíky odhalil něco jiného. Myslím si, že by odpovědi byly více či méně podobné. Od duchovních komisařů se očekávalo, že se v učení „zakázaného“ náboženství orientují a znají alespoň částečně teologické pozadí. Měli také možnost si tuto problematiku nastudovat a využít dostupnou literaturu. Proto se mi stále opakované tvrzení, že nekatolíci o víře, ke které se přihlašovali, nic nevěděli, zdá zavádějící a příliš snadno zkreslující. Není možné požadovat odborné teologické odpovědi od osob, které si vytvářely vlastní

Janouškové z Valtínova: „Vždycky jsem myslela na tu víru, slýchávala jsem od svých předků, že to jednou přijde“; TAMTÉŽ, s. 38, 61, 98

³⁰¹ Citace ze zpráv Michaela Losse zasílaných Moravskému zemskému guberniu a biskupství do Brna, zpráva z února roku 1782 o průběhu přihlášek na panství Telč: „Po zjištění, ž 23 nekatolických rodin z brtnické farnosti je dostatečně vyučeno v katolické víře, zatímco v učení sekty, kterou slepě vyznávají, se u nich spojuje velká nevědomost se zarputilou tvrdošijností [...]. Ze všech vyslychaných bylo asi pět, kteří měli průměrné znalosti evangelického náboženství“. Zpráva ze 7. dubna 1782 uvádí: „Jednotliví se hlásili k evangelickému náboženství, mnozí k augšpurské konfesi, ačkoli jestliže vyjmu několik vzdělanějších lidí, tak neznali žádné [...]. Vyjmu-li asi 22 osob, z nichž šest je v evangelické víře dosti vzděláno, 16 tak prostředně obeznámeno, ostatní neznali nic“. Zpráva z 12. prosince 1782 z panství Dačice: „Všech 23 osob se shodlo na helvetské konfesi, ačkoli i dnes nevěděli, co by měli věřit, připraveni však věřit vše, co je bude učit helvetský pastor“. Zpráva z 24. dubna 1782 ze statku Kostelní Vydří: „Shledal jsem v evangelickém náboženství poučené v tomto místě sedm osob, jednoho dokonce výborně vzdělaného. Ostatní nic neznajíce, ujišťovali, že se naučí, až přijde pastor [...] nejvzdělanější z nich zjevně dosvědčil, že i kdyby naše církev byly pravá a založena Kristem Pánem a i kdyby měl v evangelickém náboženství zemřít, nechce ani se nepodvolit, a i když přece očekává spojení katolíků s evangelíky, nyní však od evangelické neodstoupí“. Zpráva z 1. listopadu 1782 ze statku Puklice: „Na otázky o víře nebo odmítání nevěděli nic jiného, než že odmítají očistec, a pět svátostí, kromě křtu a Večeře Páně, které věří katolíci. Komise nemohla nic jiného zjistit než to, co evangelíci odmítají nebo popírají“; Přihlášky, s. 138, 26, 110, 127, 146.

víru, neomezenou církevní normou a především nelegalizovanou. V zásadě se nejspíš jednalo o osobní víru bez teologického ukotvení.

Otázka, jak vnímal katolickou víru sám duchovní komisař M. Loss v konfrontaci s názory lidí od této víry odstupujících, je velmi specifická a náznaky odpovědi jsou ukryty pouze v několika krátkých poznámkách, které duchovní komisař připsal do hlášení o průběhu přihlášek. Jednou ze základních otázek, jak jsem již uvedla výše, byla otázka spasení. Katolická církev uznávala za jedinou možnost dosažení spásy pouze v lůně samospasitelné římskokatolické církve. Proto není divu, že odstupujícím s obdivuhodnou vytrvalostí přinášel důkazy o samospasitelnosti a neomylnosti katolické církve. Jeho práci měli snahu chválit jak správci panství, tak krajští zástupci.³⁰² Katolickou víru vnímal jako jedinou správnou a pravdivou a její důležitost spatřoval v dlouholeté tradici. Proti „*bludům*“ se snažil bránit „*neotřesitelnou autoritou pravověrné církve*“, kterou považoval za „*zaslíbení Kristova schválené učení Písma svatého a staré tradice*“.³⁰³ Každé odpadnutí ho velmi mrzelo, popisoval ho velmi suggestivně³⁰⁴ a pokládal to za „*odvracení od pravdy*“.³⁰⁵ Neuznával argumentace přihlášených, kteří tvrdili, že se jim evangelická víra „*líbí více než katolická*“. Snažil se argumentovat, že „z

³⁰² Část zprávy ředitele panství Dačice France Ignáce Hrubeše z 25. března 1782: „*Pan duchovenský komisař se z povinnosti svého úřadu snažil s veškerou pílí, dobrými, vlídnými a přesvědčivými slovy, včetně osvědčujících důkazů, které většinou přednesl z Bible svaté, potom ze stálé, obecné církevní nauky, z věrohodnosti a klíčů rozumu, je povzbudit a přivést zpět ke katolickému náboženství. Z Písma svatého a prastaré tradice, zřetelně vyvracel jednotlivé přednesené články, buď o možnosti být spasen v každé víře křesťanské, nebo o dvou svátostech, o nepotřebnosti oběti mše svaté, o nutnosti přijímání podobojí pro všechny, proti viditelné hlavě církve, proti vzývání svatých, nebo jejich přímluvám za žijící, proti třetímu místu pobytu duší. Kromě toho dokazoval, že opak je pravdou, jakož i předkládal s útěšnými důkazy a příkazy pravdu samospasitelné víry Kristovy, jeho viditelné církve, potřebnost jejích znaků a pravdu nepsaného slova Božího*“; TAMTÉŽ, s. 80.

³⁰³ Duchovenská zpráva z 10. dubna 1782; TAMTÉŽ, s. 82.

³⁰⁴ Michael Loss 10. dubna 1782: „*Ačkoli jsem tehdy na ta vynaložil všechny své síly, přece jsem k velkému zármutku své duše zjistil, že se znovu odvracejí od pravdy a jak nejenom ke zděšení duše, ale ke zděšení sluchu dosvědčují, že raději postoupí nejružnější i nejhorší osudy, než by přijali pravověrnou víru. Někteří přímo se nezdráhali ujistit, jestliže někdo by proti evangelickému náboženství něco i z Písma sv. dokazoval, i kdyby tak učinil anděl přicházející s nebe, že by mu nevěřili. Ať jsem cokoli předložil pro pravdu pravověrné a samospasitelné víry, ať jsem cokoli dovodil proti dogmatům evangelického náboženství, nedali v odpověď žádné jiné prohlášení, než že neodstoupí od pojatého předsevzetí a že už jinak neudělají*“; TAMTÉŽ.

³⁰⁵ TAMTÉŽ.

různých náboženství není správné si vybrat to, které se líbí lépe, ale to jediné spasitelné, které Pán Kristus svou církví skrze Ducha svatého tak jasným zaslíbením zjevil.“³⁰⁶ Každého se snažil „zachránit“, a proto neúnavně vyvracel „bludná dogmata“ na základě Písma svatého a staré tradice a dokazoval, že „jsou pro všechny věky falešná a že odporují psanému slovu Božímu“.³⁰⁷ Musíme uznat, že jihlavský děkan Michael Loss byl horlivým zastáncem katolických dogmat a pro záchranu samospasitelné katolické víry se snažil udělat maximum. Vezmeme-li v úvahu, že se aktivně účastnil všech přihlášek v Jihlavském kraji na panstvích Brtnice, Telč, Dačice, Třebíč a Velké Meziříčí i na statečích Puklice a Kostelní Vydří od 13. února 1782, kdy byl biskupstvím pověřen funkcí duchovního komisaře, až do 11. května toho roku, kdy první kolo přihlášek skončilo (přičemž některé komise trvaly přes osm hodin), je to výkon pozoruhodný. Přihlášky vyžadovaly velké psychické i fyzické nasazení a bylo by zajímavé zjistit, jak bylo děkanovo snažení hodnoceno nadřazeným orgánem – biskupstvím.

Zajímavý pohled na katolickou víru nabízí zprávy krajských a vrchnostenských úředníků. Tyto světské osoby se v rámci svých možností a kompetencí snažily o záchranu katolické víry a odstupující zpočátku označovali, jak bylo uvedeno již výše, velmi hanlivými výrazy a pokládali je za zrádce a bloudící lidi. To platí především pro jihlavského krajského hejtmana Clementa von Boss a jeho dva zástupce Vincence von Rosenzweig a Johanna Nepomuka von Olnhausena. Jejich velmi osobní zaujetí v otázkách přestupu poddaných na nekatolickou víru bylo nejlépe vidět v prvních měsících roku 1782 a v postupu při prvních přihláškách v kraji na panství Brtnice a Telč. Ač se od nich očekávalo pouze stručné a objektivní písemné hlášení o průběhu přihlášek pro Moravské zemské gubernium, přesto překračovali své kompetence, účastnili se přímo přihlášek, vstupovali s nekatolíky do sporů a dbali na to, aby katolická samospasitelná víra nebyla nijak „tupena“, „haněna“ a „zlehčována“.³⁰⁸ Von Boss viděl v přestupech rouhání se samotnému Bohu. Nemohl přenést přes srdce, že odstupujících stále přibývá a své pocity sdělil na moravské gubernium: „Musím přiznat, že srdce každého člověka, neřku-li pravého římskokatolického křesťana, je otřeseno při pohledu na zavedenou mládež, vyučenou základům pravého náboženství, kterou tak nešťastně zavedli tělesní otcové, že

³⁰⁶ Duchovenská zpráva z 12. prosince 1782; TAMTÉŽ, s. 110.

³⁰⁷ Duchovenská zpráva z 7. dubna 1782; TAMTÉŽ, s. 25.

³⁰⁸ Dotaz Johanna Nepomuka von Olnhausen z 7. března 1782, „Zda nejde o úmyslné a svévolné odpadnutí od samospasitelné katolické víry a její zjevné tupení? Není třeba vyhledat a použít takové vydatné pomocné prostředky, které by zabránily tomuto denně se rozšiřujícímu zavedení a odpadlictví k bludu, aby se zachránilo od záhuby mnoho ještě mladých a nevinných duší a postavily se určité meze?“; TAMTÉŽ, s. 24-25.

v důsledku požadované svobody chování upadne do všech možných špatností a v důsledku toho upadne na těle i na duchu.“³⁰⁹ Krajský hejtman i jeho zástupce Olnhausen spatřovali v katolické víře důležitý prostředek sociální disciplinace obyvatel. S nově povolenými vyznáními podle jejich myšlení přijde nepořádek a lidé tak upadnou na „*těle i duchu*“. Von Boss v náboženské toleranci dokonce spatřoval nebezpečí, pokládal ji za „*svobodu chování*“ a obával se sociálních nepokojů. Situaci srovnával s nedávnými protirobotními bouřemi a měl potřebu přestupující umravňovat a disciplinovat: „*Jejich zlobu a prostopášnost nelze zadusit jinak než citelným trestem.*“³¹⁰

Tato problematika velmi úzce souvisí s tématem nazvaným jako „konstrukce obrazu toho druhého“. Proto se budou citace textů prolínat. Krajský hetman i jeho zástupci v nekatolických viděli především poddané, kteří činí v kraji rozruch. Nabourávali harmonii státního samospasitelného náboženství, svévolně hazardovali se svým spasením a navíc mohli způsobit kraji značné ekonomické potíže.³¹¹ Je až zarážející, s jakým odhodláním a zaujetím se krajský hejtman vyjadřoval k náboženským poměrům. Je zřejmé, že měl neustálou potřebu nekatolíky disciplinovat a umravňovat. Když srovnáme postup při probíhajících slavnostních přihláškách krajského hejtmana v sousedním Znojenském kraji, tak nenalezneme ani nejmenší známky osobní zainteresovanosti. Znojenský krajský hejtman Wolfgang Franz von Kaldschmidt von Eisenberg řešil situaci až příliš laxně a stručným úřednickým územ.³¹² Jihlavský krajský hejtman byl jeho opakem. Snažil se šíření nekatolického „*bludu*“ zabránit, žádal o potrestání a zapojení duchovních, aby na nekatolíky působili. Stavil se do pozice soudce nad přihláškami

³⁰⁹ Zpráva krajského úřadu guberniu z 24. února 1782; TAMTÉŽ, s. 136

³¹⁰ TAMTÉŽ, s. 137.

³¹¹ Zpráva krajského hejtmana von Bosse guberniu z 8. března 1782: „*Celkový stav těchto lidí je třeba povážít nejen z ohledu na spasení, ale také na politické okolnosti. V jiných lepších letech byli v takovém stavu, že po zaplacení kontribuce velice bídne sháněli své živobytí, v tomto roce však na Telčském panství tak upadli, že jim z povolení vysokého úřadu musely být půjčeny peníze na šest měsíců ze zásoby kontribučních peněz a mimo to jim muselo být poskytnuto obilí k obživě i k setí. Jestliže tito lidé, kteří jsou v evangelickém náboženství tak špatně vyučeni, dostanou pastora a učitele, kterým budou muset dávat potřebné živobytí a mimoto katolickému duchovnímu štolu a desátek, budou rok za rokem víc a více upadat, až v několika letech připadnou na obtíž veřejnosti. Neboť tito lidé jsou tak umínění, že jsou schopni pro to, aby to dokázali a zaplatili předešlé dávky, prodat potah i nutný dobytek, kdyby se to stalo, není už žádný prostředek, jak jim pomoci*“; TAMTÉŽ, s. 25.

³¹² *Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančního patentu v letech 1781-1782, země Morava, kraj III Znojmo, Praha 1988.*

nekatolíků. Úřední osoba, od které se očekával neosobní přístup, jednala naopak velmi emocionálně a z chování je poznat velký zájem o stav regionu.

Závěrem lze shrnout, že oba krajští úředníci Vincenc von Rosenzweig a Johann Nepomuk von Olnhausen a i krajský hejtman Balthasar Clement von Boss se k nové náboženské situaci stavěli odmítavě a nechtěli se s ní smířit. Jejich reakce vycházely z určitých autostereotypů a kolektivní zkušenosti společnosti. Z jejich postojů vyplouvá na povrch jejich vědomé myšlenkové, kulturní a náboženské ztotožnění s většinovou kulturní a náboženskou identitou. Povolení reformované a luterské konfese vnímali jako útok na jejich identitu a proto se jí snažili před „novým“ náboženským myšlením chránit. Jejich osobní zaujetí bylo korigováno nadřízenou instancí, Moravským zemským guberniem, a to zejména jeho zástupci. O to víc jsou velmi cenné alespoň stručné osobní citově zabarvené písemné projevy.

VÍRA Z POHLEDU ŽEN A DĚTÍ

O ženském a dětském náboženském ukotvení, jejich postojích a názorech toho mnoho nevíme. Je to téma neprávem opomíjené, ba i přehlížené, i když problematika „gendru“ je v poslední době velmi oblíbená. Byla žena v náboženských postojích aktivní nebo spíš pasivní, stála ve stínu svého muže? Jakou roli pro ní hrála víra při volbě partnera? Najdeme ženy mezi aktivními předtolerančními evangelíky? Jak se ženy vyrovnaly s náboženskou tolerancí? To je pouze několik otázek, které mi v souvislosti s problematikou žen a jejich víry vyvstaly. Otázka náboženského vyznání dětí je také velmi zajímavá a taktéž badatelsky podrobněji nereflektovaná. I v souvislosti s tímto problémem je možné položit si několik otázek: Byla pro děti rozhodující víra rodičů? Jak se rozhodovaly v případě, když se jejich rodiče rozcházeli v náboženských postojích? Jak obstály v konfrontaci s duchovním komisařem při přihláškové komisi? Do jaké míry měly možnost svobodné volby?

Podíváme-li se do tolerančních přihlášek, tak z pera duchovního komisaře a světských úředníků se o ženách z panství Brtnice, Telč, Dačice a statků Puklice, Kostelní Vydří a Řečice dovídáme velmi podobné informace. Především jim tyto autority vytýkaly, že se podřizují manželům a přihlašují se k jejich víře, i když před tím byly věrnými katoličkami. Členové komise si také stěžovali, že o evangelické víře mnoho neví a že nejsou ochotné odpovídat na

položené otázky.³¹³ Pokud se podíváme na výpovědi samotných žen, tak se seznámíme s jejich osobními postoji. Víceslovné odpovědi se objevují pouze na brtnickém panství. Ve většině ženy skutečně uváděly, že chtějí být stejné víry se svým mužem a dokládaly to různými argumentacemi. Kateřina Pospíšilová z Jihlávky při přihláškách roku 1782 uvedla: „Protože muž a žena mají být jedno a muž je evangelík, přiznávám se k evangelické víře“.³¹⁴ Mariana Kružíková z Přímělkova se vyznala: „Já jsem víry co můj muž. Jaké by to bylo, kdyby byl každý jinší víry, já jináče neudělám, nýbrž zůstanu při té víře, v které muž je.“³¹⁵ Anna Hlaváčková z Brtnice při přihláškách tvrdila: „Na 14 let jsem víry mužové, totiž evangelické, který mne povídá, že v jeho víře nic zlého není, nýbrž všechno dobré. Kdyby mne k něčemu jinšímu kdo chce vábil, já svůj úmysl více nezměním a ostanu co můj muž“.³¹⁶ Mariana Pazourková z Lipnice se přiznala, že by zůstala katoličkou, kdyby nebyl její muž evangelíkem.³¹⁷ Některé ženy zároveň připouštěly možnost navrácení se ke katolické víře, ale opět pouze s manželem.³¹⁸ Jiné ženy uvedly, že k přihlášení je vedla skutečnost, že se z jejich okolí přihlásilo více lidí.³¹⁹

³¹³ Zpráva krajského hejtmána z Brtnice z 24. února 1782: „Manželky vypověděly, že přijaly náboženství manželů, aniž by věděly v čem pozůstává. Totéž platí o dětech. Všichni totiž plnili povinnosti pravých křesťanů až do publikace tolerančního patentu. Také jsou téměř všichni, i když ne úplně, tedy alespoň v základních samospasitelných římskokatolických zásadách vyučeni, takže ani nepřicházelo v úvahu, aby je musel duchovní komisař osvětlova.“ Zpráva duchovního komisaře brněnskému biskupovi z 13. března 1782: „Ženy vyznávaly víru manželů, děti víru rodičů, slepě a velice tvrdošíjně, jakkoli se zdáli být dosti dobře znalé v učení pravověrné víry“. Zpráva duchovního komisaře z Dačic z 10. dubna 1782: „Z mnoha žen jsem nemohl dostat žádnou jinou odpověď, než že se přihlašují k evangelickému náboženství. K čemukoli dalšímu jako by oněměly. Když jsem se na ně obrátil z otázkou, zda se chtějí vrátit do katolické církve, mlčely. Zda je mám považovat za katolicky podle pravidla: kdo mlčí, svědčí, teprv se jim jazyk rozvázal“. Puklice: „Ženy s neuvěřitelnou vytrvalostí následovaly víru manželů, děti víru rodičů, i když ji posud neznaly, dokonce neznaly ani jméno“; Přihlášky, kraj Jihlava s. 136, 138, 82, 147.

³¹⁴ TAMTÉŽ, s. 49.

³¹⁵ TAMTÉŽ, s. 133.

³¹⁶ TAMTÉŽ, s. 135.

³¹⁷ „Evangeličkou jsem čtyři neděle, protože jsem si vzala evangelického muže, jinak bych byla zůstala katoličkou“; TAMTÉŽ, s. 105.

³¹⁸ Výpověď Kateřiny Pokorné ze Střížova roku 1782; TAMTÉŽ, s. 130.

³¹⁹ Výpověď Terezy Kabátkové ze Smrčného roku 1782; TAMTÉŽ, s. 134.

Mezi ženami se ale našly i takové, které se s manželem ve víře rozešly. Nebylo jich ale mnoho. Katoličkou zůstala například manželka Františka Smolíka z Jestřebí na brtnickém panství, který se však zachoval velmi tolerantně a při přihláškách uvedl: „*Moje žena jest i se dvouma dětma katolické víry, při které ostatí může a já ji k jinší víře nutit nebudu.*“³²⁰ Zajímavé bylo i náboženské rozdělení v rodině Vavřince Lojky z Olší na panství Telč, kdy Vavřinec se spolu se třemi dětmi přihlásil k víře evangelické a žena Rosina se zbylými třemi dětmi zůstala katolička. Víra někde způsobila i odloučení partnerů, jak uvedl Jan Stránský z Nové Vsi u přihlášek z 1782: „*Moje žena je katolička a odešla ode mne, že nejsem katolík jako ona*“.³²¹ Objevily se i opačné případy, kdy se žena přihlásila k víře evangelické a muž zůstal katolíkem. Z Vydří na telčském panství se sama přihlásila Rozina Křemličková, žena Jakuba Kžemličky, a Mariana Žhourková, z Markvarce na dačickém panství Voršila, žena Antonína Pátka, z Řečice Kateřina, žena Jiřího Křišťana, a z Jihlávky na telčském panství Kateřina Adamová.³²²

Poslední zmíněná, Kateřina Adamová z Jihlávky, je příkladem velmi zajímavé, houževnaté a odhodlané ženy, která byla aktivní již v době předtoleranční. Kateřina byla 23., 24. a 25. ledna 1781 vyslýchána počáteckým děkanem, protože u ní byly nalezeny zakázané knihy.³²³ Vlastnila kancionál, který měla dle její výpovědi od Josefa Brchaně. Je tedy nasnadě se domnívat, že byla ve spojení s nekatolíky ze Zahrádek a zcela jistě s Josefem Brchaněm, který velmi často navštěvoval nekatolíky v blízkém i dalekém okolí, zprostředkoval nové informace a dodával knihy. Druhou knihou, která u ní byla objevena, byl z procesů s nekatolickými knihami již známý *Pokojík*. Jistě se v době před vyhlášením tolerančního patentu stýkala i s nekatolíky z Horních Dubenek, nejbližšího okolí a i přímo z Jihlávky. Tomu nasvědčuje i kmotrovská síť. V roce 1773 si zvolila za kmotru pro svého syna Josefa Marianu Drápalovou, manželku Josefa Drápala, výraznou postavu předtolerančního evangelictví v Horních Dubenkách.³²⁴ O tři roky později se staly kmotrami její dcery Žofie Kateřina Volavková a Žofie Smejkalová,³²⁵ manželky aktivních nekatolíků Jiřího Volavky a Tomáše Smejkala z Jihlávky. I sama Kateřina Adamová se stávala velmi často kmotrou evangelickým dětem, a to jak před

³²⁰ TAMTÉŽ, s. 135.

³²¹ TAMTÉŽ, s. 6.

³²² TAMTÉŽ, s. 4, 5, 68, 114.

³²³ SOkA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv. č. 9, kart. 1, f. 3.

³²⁴ SOA Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje 1587-1949 (1952), Matrika narozených Římskokatolického úřadu Počátky 1767-1793.

³²⁵ TAMTÉŽ.

tolerancí, tak i po ní.³²⁶ Z přihlášek se dozvídáme jména dalších Kateřininy dětí: Martin, Pavel, Tomáš, Vít, Kateřina, Mariana, Anežka a Alžběta.³²⁷ Z matričních záznamů lze poznat, že se Kateřině podařilo svoji víru předat dětem a i svému manželovi, který zemřel v roce 1786 ve věku 55 let již jako evangelík. Syn Martin si vzal evangeličku Johanu Kališovou z Horních Dubenek, Tomáš se roku 1794 oženil s Kateřinou Jirků,³²⁸ která po svatbě přestoupila k evangelické víře,³²⁹ a zbývající dcery byly také evangeličkami.³³⁰ Po smrti muže zůstala Kateřina pravděpodobně sama, protože se v matrice nenachází žádný zápis o jejím dalším sňatku. Podle záznamu v pozemkové knize koupil ve stejném roce (1786) statek Pavel Adam z čísla 39 a Kateřina byla vyplacena.³³¹

Kateřina Adamová z Jihlávky nebyla jedinou statečnou ženou, která byla aktivní i v době předtoleranční. Připomenout musím ženy odsouzené v již zmiňovaném procesu s nekato-lickými knihami na telčském a českorudoleckém panství i na statku Kostelní Vydří v roce 1763 Voršilu Fákovou, Marianu Soukupovou, Justinu Koubovou, Kateřinu Koubovou a Marianu Křížovou, které byly odsouzeny k práci na panském, a zejména Rosinu Doležalovou, Voršilu Koubovou a Kateřinu Kovářovou, které si odbyly rok v železech a poutech na olomoucké pevnosti. Dále pak Marianu Prokešovou, narozenou ve Světlé na telčském panství, a Annu Marii Brchaňovou, které byly známé kolportérstvím literatury. A zapomenout bych také neměla na ženy, které měly muže ve vězeních nebo byly neustále předvolávány k výslechům a na nich zůstala tíha vedení hospodářství a domácnosti. I zde se projevila síť rodinných a přátelských vazeb, které ženám pomáhaly obstát těžkým údělům.

O dětech se dozvídáme prostřednictvím výslechů jejich rodičů a také z jejich vlastních výpovědích před komisí. Z kusých výpovědí rodičů o dětech si můžeme sestavit malou mozaiku. Zdá se, že evangeličtí rodiče doma předčítali dětem z Bible a katechismů a také společně zpívali duchovní písně. Zároveň ale děti chodily na katolické náboženství a v té víře byly dobře vycvičeny, jak zhodnotil i Michael Loss při slavnostních přihláškách. Téměř v každé

³²⁶ TAMTÉŽ.

³²⁷ *Přihlášky*, s. 27.

³²⁸ SOA Třeboň, Sběrka matrik, Matrika oddaných Římskokatolického úřadu v Počátkách 1765-1793, 1793-1822.

³²⁹ Je dochovaná její žádost o přestup; SOkA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv. č. 10, kart. 1, f. 1.

³³⁰ SOA Třeboň, Sběrka matrik, Matrika oddaných 1765-1793, 1793-1822.

³³¹ MZA Brno, Pozemkové knihy (1441-1897), Pozemková kniha pro obec Jihlava (1753-1880), kniha 12034.

zprávě o průběhu přihlášek na různých panstvích se zmiňuje o dobré náboženské výchově dětí. V pramenech se také nachází zprávy o tom, že děti se stávaly posly zakázaných knih a nosily je známým a příbuzným. Rodiče si uvědomovali, že dítě je méně nápadné než dospělý. Jejich náboženské uvědomění, mohu-li to tak nazvat, se nejvíce odkrývá při tolerančních přihláškách. S jejich přihláškami to bylo komplikované a ani samotní krajští úředníci nevěděli, jak přesně mají postupovat. Zpočátku byly přijímány přihlášky dětí učiněné jejich rodiči. Žádný problém nebyl, dokud se nepřihlásil pouze jeden z rodičů a děti se rozhodovaly podle vlastního uvážení. V takovém případě se komisaři domnívali, že je nutné dodržovat nařízení daná tolerančním patentem, ale pro jistotu se raději obrátili s dotazem na moravské zemské gubernium. Zástupce gubernia odpověděl, že podle nařízení z 31. března 1782 nesmí rodiče přihlašovat své děti a ani nikoho jiného a že každý se musí osobně zúčastnit přihlášek a být vyslechnut duchovním komisařem.³³²

Proto tedy měla být zavedena nová komise s dětmi. Dětem měla být zachována svoboda v rozhodování a článek tolerančního patentu se podle zástupce gubernia vztahoval pouze na děti z manželství uzavřeného již osobami různého vyznání.³³³ Tato informace přišla v době, kdy měl duchovní komisař Michael Loss za sebou již přihlášky v Brtnici a Telči. Děti od šesti let musely předstoupit samostatně před komisi a učinit přihlášení k evangelické víře. Většina dětí uvedla, že chtěly být stejné víry jako rodiče a někdy k tomu dodaly důraznější projev přesvědčení. Například Kateřina Kabátková ze Smrčného na panství Brtnice při přihláškách roku 1782 uvedla: „*Já jsem té víry co rodičové a jestli rodičové přijdou do pekla, co je z toho, já taky tak udělám. Jsem té víry evangelické od maličkosti, avšak skrytě [...]. Byla jsem jako katolička o Božím hodě vánočním u zpovědi a přijímání roku 1781*“.³³⁴ Vavřinec Kořínek a jeho bratr Jakub ze Skrýchova na panství Telč roku 1782 tvrdili: „*Tak zůstanu, jinak neudělám, i kdyby se mnou dělali co chtěli [...]. Tak zůstanu, jinak neudělám, kdyby i se mnou ještě dáleji mluvili*“.³³⁵ Jako by některé výpovědi byly zrcadlem působení komise a byly jakousi obranou proti útokům z její strany. Duchovní komisař v dětech viděl větší naději na obrácení a návrat ke katolické církvi. Obzvláště malé děti mezi 6. a 12. rokem to měly složitější a i

³³² *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 90.

³³³ TAMTÉŽ, s. 90, 93.

³³⁴ TAMTÉŽ, s. 135

³³⁵ TAMTÉŽ, s. 19.

duchovní komisař Loss uznal, že jsou vzhledem k věku ještě nezpůsobilé k náboženským rozhovorům.³³⁶

Nejkomplikovanější situace pro děti nastala, pokud se k evangelické víře přihlásil pouze jeden z jejich rodičů. V takových případech docházelo i k velmi smutným scénám, kdy malé dítě nevědělo, zda má zůstat s matkou nebo otcem. Není divu, že se v protokolech objevují záznamy, že se dítě při přihláškách rozplakalo a chvíli tvrdilo, že se přihlašuje a za chvíli zase, že se navrací zpět k víře katolické.³³⁷ Tato situace měla vliv na jejich pozdější konverze, kdy se již jako rozumově vyzrálé osoby, které znaly obě náboženská prostředí, rozhodovaly podle svého přesvědčení a názoru.³³⁸

O náboženském povědomí dětí si můžeme udělat pouze malou představu na základě velmi stručných a občasných výpovědích. Zdá se, že děti vnímaly víru nejvíce skrze rodiče nebo prarodiče, kteří je, jak samy děti uváděly, učili.³³⁹ Děti, které uměly číst, se ve víře podle svých slov orientovaly skrze knihy.³⁴⁰ Některé děti se odvolávaly na to, že evangelická víra je lehčí, ojediněle, že by rády slyšely mši v „*moravské řeči*“, a nebo, že většina v okolí se přihlásila, ony nechtějí vybočovat.³⁴¹ Porovnáním odpovědí při přihláškách a například výpovědí při přestupech se ukázalo, že děti byly ovlivněny náboženskou výchovou svých rodičů, pama-

³³⁶ Poznámka k výslechovému protokolu na panství Dačice z 28. června 1782: „*Děti byly vyslechnuty, protože jsou však zatím malé, neví o katolické ani evangelické nic více*“; TAMTÉŽ, s. 94.

³³⁷ TAMTÉŽ, s. 7, 42, 65.

³³⁸ SOkA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv. č. 10, kart. 1 (Přestupy k jiné víře. Vstupy do církve a výstupy 1799-1880).

³³⁹ Výpověď Matouše Papeže z Volfířova na panství Dačice při přihláškách roku 1782: „*Od malička jsem se učil evangelické náboženství od své matky*“. Výpověď Jakuba Nováka z Volfířova: „*Otec mne v tom vyučoval, věřím dvě svátosti, jinak nic nevím, budu se učit*“. Výpověď Rosálie Novákové z Horních Němčic na panství Dačice: „*Jsem evangelička od malička, učila mne moje babička. Věřím dvě svátosti, nepřipouštím očištěc, odpustky ani mši. Jinak neudělám, nenuťte mě, tak zůstanu*“; Přihlášky, kraj Jihlava s. 65, 66, 72.

³⁴⁰ Výpověď dcery Martina Plucara z Radlic na panství Dačice při přihláškách roku 1782: „*Byla jsem až do patentu katolička, ale jsem evangelička. věřím že jsou dvě svátosti, protože to stojí v našich knížkách*“. Odpověď Matěje, syna Jiřího Pokorného z Radlic, na druhou otázku, v čem spočívá evangelická víra: „*Večeře pod obojí, protože tak učí můj katechismus*“. Výpověď Rozálie, dcery Vavřince Němce z Horních Němčic: „*Nazpaměť nic neznám, ale ze své knížky znám více. nehanobím katolickou víru, ale evangelická se mi lépe líbí. Jinak neudělám, kdybych měla hned hrdlo ztratit*“; TAMTÉŽ, s. 62, 65, 72.

³⁴¹ TAMTÉŽ, s. 12, 54, 75, 104.

tovaly si, jak je rodiče nábožensky vychovávali a kam je vodili s sebou do kostela.³⁴² Na jejich náboženské přesvědčení tedy působilo nejbližší rodinné okolí, v němž byly vychovávány, ale také prostředí společenské, ve kterém žily a pohybovaly se.

VLIV NÁBOŽENSKÉ TOLERANCE NA ŽIVOT LIDÍ

V této podkapitole mě budou zajímat problémy, které lidé museli v souvislosti s náboženskou tolerancí řešit. Zaměřím se na nejbližší rodinný okruh a na širší okruh vesnický. Bude mne zajímat, jak se tolerance odrazila do rodinných, kmotrovských, sousedských, přátelských a jiných vztahů. Chci se také ptát, jak lidé na povolení nových konfesí reagovali, jak se s tím vyrovnávali a jak jim to měnilo život a síť jejich vztahů. Protože se jedná o sondu, vybrala jsem si pouze menší okruh kolem Horních Dubenek a přilehlých vsí, které tvořily jádro augšpurského sboru.

Nejprve se zaměřím na rodinný a manželský okruh. Toto téma je v současné době neprávem opomíjené. Částečně se otázce konfesijně smíšených sňatků věnovala ve své studii Alice Velková,³⁴³ ale rozsáhlejší studie věnovaná pouze této otázce dosud schází. Podle mého názoru je toleranční doba velmi zajímavá a v jistém ohledu zlomová. Nastala tolerance jiného vyznání než katolického, lidé se mohli svobodně rozhodnout, k jaké konfesi se přihlásí. Náboženská tolerance rozbila na první pohled konfesijně jednotné rodiny, vesnice, města, regiony. S vydáním tolerančního patentu nastala změna, která proměnila náboženské složení nejen rodin.

V úvodu mě budou zajímat nová nařízení a nové normy vydávané v souvislosti s náboženskou tolerancí. Poté bych zachytila, jak vypadala situace z pohledu matričních záznamů.³⁴⁴ Budu vycházet ze zápisů z děkanského úřadu Počátky,³⁴⁵ kam svou duchovní správou Horní

³⁴² SOkA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv. č. 10, kart. 1.

³⁴³ Alice VELKOVÁ, *Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statcích roku 1802*, *Historická demografie* 29, 2005, s. 109-137.

³⁴⁴ SOA Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje 1587-1949 (1952)*, *Matrika narozených Římskokatolického úřadu Počátky 1767-1793, 1793-1818*; TAMTÉŽ, *Matrika oddaných Římskokatolického úřadu v Počátkách 1765-1793, 1793-1822, 1823-1861*.

³⁴⁵ Počátecká farnost spadala původně pod Veselský vikariát, ale v roce 1672 byla přičleněna k nově vzniklému vikariátu Jindřichohradeckému a v roce 1694 byla povýšena na děkanství. Pod její správu spadalo dest vsí (Ctiboř, Horní Dubenky, Horní Vilímeč, Jihlávka, Kaliště, Leskovec, Polesí, Prostý, Stojcín a Vesce) a jedno město (Počátky).

Dubenky a Jihlávka spadaly. A dále mne budou zajímat dílčí problémy, jako například jakou roli hrála konfesionalita ve volbě partnera a ve volbě kmotrů, jak se manželské soužití dvou osob různého náboženství projevilo ve výchově dětí, zda se norma nerozcházela s praxí, tedy jestli lidé dodržovali různá nařízení například v souvislosti s křtem a tak dále. Následně bych se věnovala proměně vesnického soužití. Zajímá mne, jaké nové spory toleranční doba přinesla, jak se vůči sobě vymezovaly obě náboženské skupiny a jak do soužití promlouvala sociální kontrola neboli sociální disciplinace. Na závěr bych se chtěla věnovat problémům, které vycházely z nábožensky smíšeného vesnického soužití, z pohledu evangelického pastora, který pocházel z jiného prostředí, jiných poměrů a musel se s danou situací vypořádat.

Jaká tedy byla nařízení zaměřená na rodinu a manželství? Toleranční patent v šestém odstavci uvádí: „*Při katolickém otci všechny děti, jak mužského tak ženského rodu mají být vychovány beze všeho dotazování v katolickém náboženství, což se za přednost panujícího náboženství pokládá, naproti tomu při protestantském otci a katolické matce děti pohlaví následovati mají*“.³⁴⁶ Tolerančním patentem se také katolické církvi doporučovalo, aby při smíšených sňatcích ustoupila od podpisování reversů, že děti budou vychovávány pouze v katolické víře. Avšak v roce 1841, bez ohledu na toleranční patent, přiznala rakouská vláda závaznost papežské instrukci, která nařizovala kněžstvu, aby působilo na věřící a snažilo se je od smíšených sňatků odradit. Tím znovu vešly v platnost reversy, kterými se musela evangelická strana zaručit, že nebude na svého partnera naléhat, aby opustil katolickou církev, a že všechny děti vzešlé z tohoto manželství budou vychovávány v katolické víře. Bez podpisu reversu měl být sňatek pouze zapsán do matriky bez provedení církevního obřadu.³⁴⁷ Manželský zákon z 25. května 1868 provedl ve smíšených manželstvích změnu. Od této doby měli chlapci následovat víru otce a dívky měly ve víře následovat matku.³⁴⁸

Náboženská struktura obyvatel zvolené oblasti, tedy Horních Dubenek a nejbližšího okolí, nebyla vyrovnaná. V žádné vesnici netvořili evangelíci většinu. V Horních Dubenkách jich byla téměř polovina a v Jihlávce větší čtvrtina. Stav celé farnosti k roku 1861 zachytil Johann Trajer. V počátečné farnosti tehdy podle jeho záznamů žilo 5467 katolíků a 393 evangelíků.³⁴⁹ Horní Dubenky a Jihlávka byly ve farnosti v počtu evangelíků výjimkami, protože

³⁴⁶ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 157.

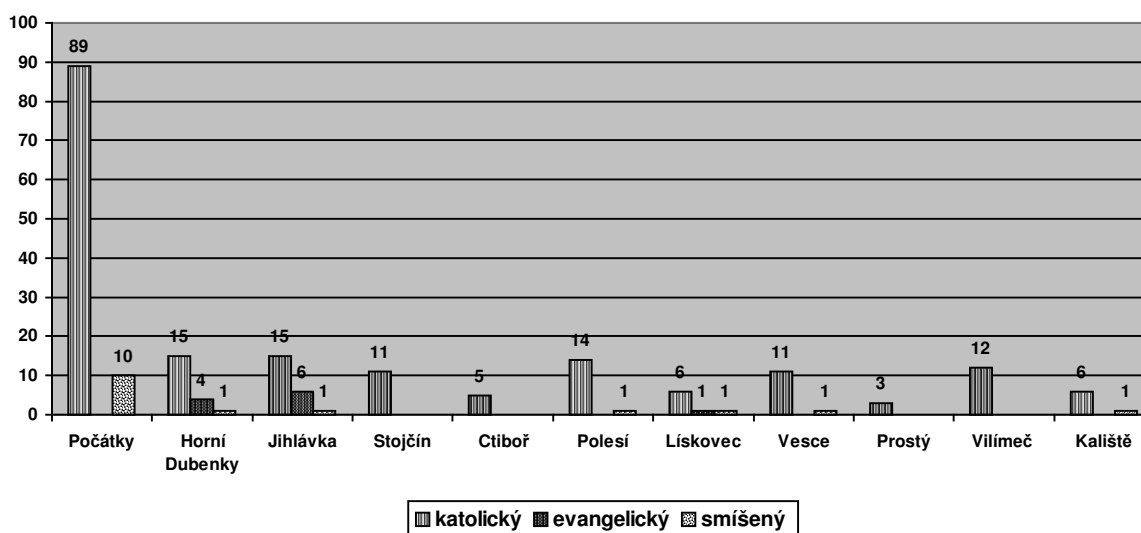
³⁴⁷ Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 130.

³⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 140.

³⁴⁹ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, Budweis, 1862, s. 396-397.

v rámci celé farnosti pocházelo 87 % evangelíků z těchto dvou vsí.³⁵⁰ Ohlédneme-li se do prvních let tolerance, tak v Horních Dubenkách se od 26. února 1782 do 30. ledna 1783 přihlásilo k augšpurské konfesi 92 obyvatel. Z toho bylo 26 mužů, 21 žen a 45 dětí. Celých rodin, tedy otec, matka a děti, se přihlásilo celkem 17. V Jihlávce se ve stejném období přihlásilo 76 obyvatel, z nichž bylo 15 mužů, 19 žen a 42 dětí. Celých rodin se přihlásilo celkem 12.³⁵¹ Dne 16. června 1783, když úřední komise přišla ověřit, zda je možné povolit vznik nového sboru v Horních Dubenkách, se přihlásilo 92 obyvatel v Horních Dubenkách (z toho bylo 25 mužů, 21 žen a 46 dětí) a 88 v Jihlávce (z toho 15 mužů, 19 žen a 54 dětí). Stav mužů a žen zůstal téměř stejný, pouze počet dětí stoupl. Zajímalo mne, jak se vyvíjela sňatečnost, jaký byl poměr sňatků katolických, evangelických a smíšených. Vývoj lze zachytit pomocí následujících grafů:

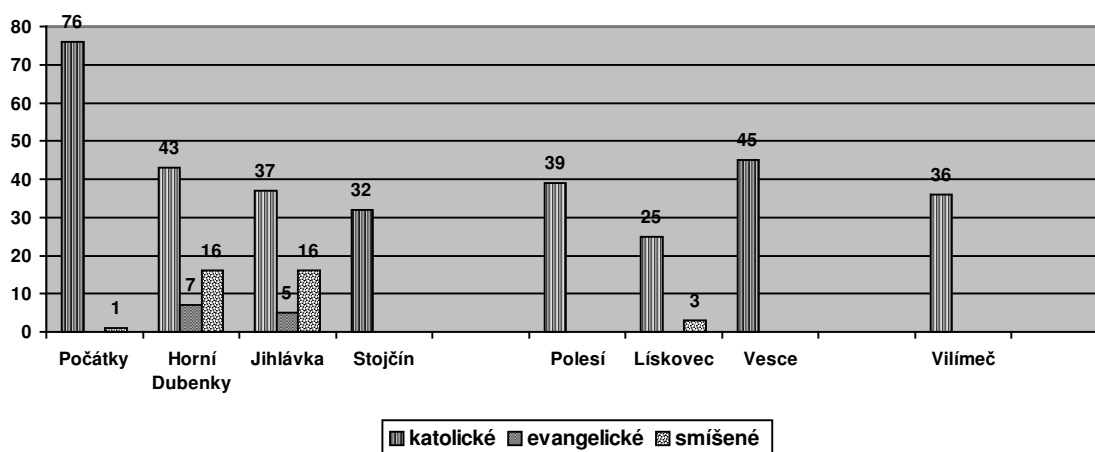
Poměr sňatků v celé počátečné farnosti v letech 1784-1792

³⁵⁰ Ve Stojčíně bylo 161 katolíků, v Polesí 297 katolíků a 8 evangelíků, v Heřmanči 119 katolíků a 2 evangelíci, v Leskovci 201 katolíků, ve Vescích 250 katolíků a 17 evangelíků, ve Vilímči 193 katolíků a 15 evangelíků, v Jihlávce 302 katolíků a 138 evangelíků, v Horních Dubenkách 419 katolíků a 204 evangelíků, v Janštejně 212 katolíků a v městě Počátky 3313 katolíků a 9 evangelíků; TAMTÉŽ.

³⁵¹ *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 3-49.

Poměr sňatků v počátečné farnosti v letech 1793-1822

Z grafů je dobře rozpoznatelný rozdíl mezi Horními Dubenkami, Jihlávkou a zbytkem počátečné farnosti. Je samozřejmé, že pokud bylo v zmiňovaných vsích větší procento obyvatel evangelické víry, muselo docházet i ke smíšeným sňatkům. V Horních Dubenkách v prvních letech po náboženské toleranci docházelo častěji k nábožensky jednotným sňatkům. První smíšený sňatek byl uzavřen v roce 1789, ale k většímu nárůstu konfesijně smíšených sňatků došlo až v roce 1798. Odlišná situace byla v Jihlávce. Tam docházelo k nábožensky nejednotným sňatkům již od prvních let po vydání tolerančního patentu a tento stav se neměnil po celé zkoumané období. Z grafu je také vidět, že ve dvou zmíněných vsích v prvním mezidobí 1784-1792 převládaly sňatky evangelické nad smíšenými, ale v období následujícím, tedy v letech 1793-1822, tomu bylo naopak. Pokud bychom porovnali poměry katolických a evangelických křtů v období 1784-1818, tak v Horních Dubenkách tvořily evangelické křty 35,3 % a v Jihlávce 16,4% všech doložených křtů.

V souvislosti se křty dětí, pro které platilo výše zmíněné nařízení tolerančního patentu, jsem si položila otázku, zda by bylo možné vysledovat, jak byla důležitá pro obyvatele manželská náboženská jednotnost. Porovnávala jsem tedy četnost smíšených sňatků na základě pohlaví a víry. Vyhodnocením obou vsí dohromady vyšlo, že od roku 1784 do roku 1822 bylo uzavřeno 18 sňatků, kdy muž byl evangelík a žena katolička, a 21 sňatků, kdy muž byl katolík a žena evangelička. V letech 1823-1861 vzrostl v prvním případě počet sňatků na 26 a v případě druhém klesl na 14. Jedno možné vysvětlení, proč v tomto období počet jedněch konfesijně smíšených sňatků stoupl a druhých klesl, je to, že klesal počet evangelických dívek. Rodiče mohli nechat pokřtít svou dceru v evangelickém kostele pouze tehdy, když oba byli tohoto vyznání. Proto také nejvíce evangelických děvčat bylo v Horních Dubenkách a Jihlávce, protože zde bylo největší procento evangelických svateb. To také potvrzuje fakt, že ve většině

evangelických svateb uzavřených v počátecké farnosti v období 1823-1861, byla nevěsta z těchto dvou vsí, i když ženichové byli i z různých farností.

Na výše položenou otázku důležitosti náboženské jednoty matriční záznamy jednoznačně neodpověděly. Když se však podíváme do pramenů jiné povahy, například do tolerančních přihlášek nebo do záznamů o náboženských konverzích, tak určité indicie získáme. Některé ženy při přihláškách k evangelické církvi před komisí uvedly, že evangelickou víru vyznávají od doby, co jsou vdané.³⁵² To znamená, že v manželství přijaly víru svého manžela, aby oba byli ve víře jednotní. Některé výpovědi dokonce přesněji zachytily názory na manželskou jednotu víry, jako například výpověď Kateřiny Pospíšilové z Jihlávky na panství Telč při přihláškách roku 1782: „Protože muž a žena mají být jedno a muž je evangelík, přiznávám se k evangelické víře“.³⁵³ Že ženy vyznávaly víru svých mužů, dokládá i zpráva krajského hejtmana Balthasara Clementa von Boss Moravskému zemskému guberniu o průběhu přihlášek k povoleným konfesím v Jihlavském kraji z 24. února 1782: „Manželky vypověděly, že přijaly náboženství manželů, aniž by věděly, v čem pozůstává. Totéž platí o dětech [...]. Otcové rodin jsou pravými svůdci svých žen, dětí a čeledě“.³⁵⁴ Podobné výpovědi nalezneme i v protokolech o přestupech z pozdějších let. Například Rosálie Menšíková z Počátek v protokolu přestupu ke katolické víře z 28. ledna 1869 vypověděla: „Dříve, dokud můj manžel Jan Menšík živ byl, jsem to učinit nemohla, nyní když do stavu manželského vstoupit míním, a katolika si беру, tím spíše to činím, poněvadž chci, aby mezi námi jak v jiných věcech, tím více v té nejdůležitější věci, totiž v náboženství, byla svornost a jednota.“³⁵⁵ Prameny pro tuto oblast dokládají, že to tedy byly především ženy, které ustupovaly a přebíraly víru svých manželů, aby mezi nimi byla náboženská jednota. V pramenech však nalezneme i nepříliš časté případy konverzí mužských. Manželská náboženská jednota byla tedy pro obyvatele nejen Horních Dubenek a Jihlávky poměrně důležitá. Zároveň ale také nelze tvrdit, že by se v tradičních evangelických nebo katolických rodech neobjevovaly konfesijně smíšené sňatky.

S nárůstem smíšených sňatků vzrůstal počet rodin, kde děti byly odlišné víry. Proto jsem se také zajímala o to, zda rodiče respektovali ustanovení daná tolerančním patentem a neprosazovali svou víru při křtu dětí. Když si evangelická dívka vzala katolického muže, vzdávala se zároveň možnosti vychovat potomky ve své víře, protože všechny děti vzešlé z toho man-

³⁵² TAMTÉŽ, s. 22.

³⁵³ TAMTÉŽ, s. 49.

³⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 136.

³⁵⁵ SOKA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv. č. 10, kart. 1, f. 171.

želství musely být vychovávány v katolické víře. V případě, že muž byl víry evangelické a žena katolické, byli synové pokřtěni v evangelickém kostele a dívky následovaly víru své matky. Toto normativní ustanovení bylo pro evangelickou stranu omezující, neboť nemohla vychovat evangelické dívky.

Kombinací záznamů v matrikách narozených a oddaných jsem chtěla zjistit, jaká byla reálná situace. Zda se například norma neminula svým účinkem a nedávali-li tedy lidé přednost vlastnímu přesvědčení před normou. Informace nalezené v matrikách jsem sjednotila do tabulek a v obou vesnicích jsem sledovala vývoj „na každém domě“ v rozmezí let 1784-1822. Z výzkumu vyplynulo, že ve sledovaném období se nevyskytl jediný případ, kdy bylo ustanovení tolerančního patentu o křtech porušeno. Objevil se však jeden případ u dívek narozených ve smíšeném manželství, kde otec byl víry katolické a matka evangelické. Dívky byly pokřtěny podle zásad tolerančního patentu v katolickém kostele, ale u jejich zápisu o křtu byla dodatečně učiněna počátečním děkanem poznámka, že od určitého roku jsou víry evangelické. V době, kdy se uskutečnila tato změna, bylo jedné osm let a druhé čtyři roky.³⁵⁶ Ve fondu Děkanického úřadu Počátky se však zachovala vlastnoruční žádost jejich otce o přestup k evangelické církvi.³⁵⁷ Tím se celá věc objasnila.

Jak již bylo uvedeno v oddílu, jenž byl věnován dětskému pohledu na víru, docházelo při přihláškách k tolerovaným církvím i k bolestným scénám, kdy se jeden z rodičů přihlásil k augšpurské konfesi, druhý zůstal katolíkem a děti nevěděly, jak se mají zachovat. Pozoruhodný je případ patnáctileté Alžběty Jámové ze Šachu, patřícího později ke sboru ve Velké Lhotě u Dačic, která se roku 1782 přihlásila z rodiny sama. U její výpovědi bylo poznamenáno: *„Tato se sice vyjadřuje k víře evangelické, když jak otec, tak matka i jejich pět sester katolíky jsou a zůstati chtějí [...]. Tejto osobě od strany slavné císařské komise domlouváno bylo, aby zůstala katoličkou podle císařského poručení. Ona začala proto plakat řkouc, že nehledíc ke všem napomenutím přece chce být evangelička“*.³⁵⁸ Dojemný je i zápis malé Markéty Chvátalové z Nové Vsi: *„S uplakanýma očima odpovědělo osmileté děvčátko, že nechce být evangelička, ale katolička. To říkalo v přítomnosti svého katolického otčima a nekatolické matky.“*³⁵⁹

³⁵⁶ SOA Třeboň, Matrika narozených Římskokatolického úřadu Počátky, 1793-1818, f.

³⁵⁷ SOkA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv.č. 11, kart. 1, f. 9.

³⁵⁸ *Přihlášky*, kraj Jihlava, s. 8.

³⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 42.

Tyto uvedené případy byly výjimkami, protože ve většině případů se při přihláškách jednalo o celé rodiny. Nevyhnutelné smíšené sňatky vyvolávaly v evangelických matkách dilema, jak mají vychovávat své děti. Ustanovení tolerančního patentu jim nařizovalo, aby děti vychovávaly v katolické víře. Měly samy chodit do evangelické modlitebny, zatímco otec s dětmi do katolického kostela? Podobná situace se objevovala i v rodinách, kde otec byl evangelík a žena katolička. Podle tolerančního patentu mohl otec syny vychovávat ve své víře, ale před svatbou měl podepsat revers, že si nebude činit nárok na výchovu svých dětí v evangelické víře. Jak ale vyplynulo ze studia matrik, tak lidé respektovali ustanovení daná tolerančním patentem. Znamenalo to tedy, že muž se musel se svým svědomím vypořádat, že něco slíbil a zaručil se za to svým podpisem, ale později to nedodržel.

Tím, že synové byli po otci evangelíky a dcery po matce katoličky, se stavěla hráz mezi sourozence. V neděli se rodina rozdělila a dcery šly na bohoslužby s matkou a synové následovali do modlitebny svého otce. Jediné pozitivum na této situaci bylo, že děti z takových rodin se seznámily z oběma náboženstvími a v dospělosti se sami mohly rozhodnout, kterou víru přijmou za vlastní. Že náboženská výchova v konfesijně smíšených rodinách byla problematická, dokazuje výpověď Alžběty Adamové z Jihlávky, která 4. dubna roku 1837 v kanceláři děkanského úřadu v Počátkách oznamovala vystoupení z katolické církve. Její odpověď na otázku, proč odstupuje od katolické církve, byla následující: *„Protože se nepodává podobojí a že jsem od svých rodičů od malinkosti v evangelickém náboženství učena byla a svou pobožnost v Dubenkách vykonávala a za předešlého pastora k stolu Páně chodívala. Povinnosti katolického náboženství nikdy nevykonávala, totiž u svaté zpovědi nikdy nebyla, aniž u přijímání v katolickém kostele.“*³⁶⁰ Velmi podobná byla výpověď Kateřiny Pospíchalové také z Jihlávky, která se roku 1843 rozhodla pro evangelickou víru až v manželství s evangelíkem Josefem Pospíchalem. Při přestupu uvedla: *„Protože mne má matka, která evangelického náboženství sama byla, mne v tom samém náboženství v mládí cvičila, též k takové pobožnosti do modlitebny evangelické vodila, a nyní za muže evangelického náboženství jsem provdána, v jehožto domě to samé Písmo a písně jsem slýchala, tedy to samé náboženství se mi oblíbilo a jeho se přidržeti dle svědectví chci.“*³⁶¹

Velmi zajímavá je i otázka kmotrovství v nábožensky smíšených vsích. Kladla jsem si otázku, zda byly obě náboženské skupiny natolik uzavřené, že si rodiče volili kmotry pro své děti pouze z vlastních řad. Nebo byly obě skupiny navzájem propojené sítí kmotrovských

³⁶⁰ SOKA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv.č. 10, kart.1, f. 40.

³⁶¹ TAMTÉŽ, f. 69.

vztahů? Podle zásad katolické církve však katolickému dítěti nesměl jít za kmotra evangelík. Mohl se stát pouze svědkem.³⁶² Pro pozorování jsem si vybrala Horní Dubenky, kde jsem zapisovala kmotry dětí od roku 1784 do roku 1793. Snažila jsem se na základě sestavených tabulek, které obsahovaly údaje z matrik oddaných a narozených pro každý dům od roku 1784 do roku 1861, a tolerančních přihlášek dohledat náboženskou příslušnost všech kmotrů. Celkem za toto období bylo vykonáno 36 křtů evangelických a 61 křtů katolických. U evangelických dětí se objevilo zhruba sedm kmotrů katolických a u katolických dětí byli čtyři kmotrové evangeličtí. Jak u katolických, tak i u evangelických kmotrů vystoupila na povrch nejčastější jména. Na katolické straně to byli zámožní sedláci Josef a Kateřina Čechovi, kdy Kateřina byla kmotrou dokonce čtrnáctkrát, zatímco průměr byl dvakrát až třikrát. Na straně evangelické to byl Pavel Menšík, výrazná osobnost mezi hornodubenskými evangelíky, který ubytoval evangelického pastora Ondřeje Lazanyiho, než byla postavena první fara,³⁶³ a Marjána Talpová.

V souvislosti s kmotrovstvím mne ještě zajímalo, jestli se určitá uzavřenost v síti kmotrovských vztahů objevovala i před tolerančním patentem, tedy zda si „tajní evangelíci“ chodili za kmotry svých dětí pouze mezi sebou. Za počátek zkoumání jsem zvolila rok 1772, kdy se v matrice začaly objevovat čísla domů a mohla jsem pro lepší orientaci využít i sestavené tabulky. Zaměřila jsem se na rodiny, které se po vydání tolerančního patentu přihlásily k evangelické víře. Sledovala jsem, jestli se mezi kmotry jejich dětí objevují jména později přihlášených evangelíků. Tento předpoklad se potvrdil. V Horních Dubenkách i v Jihlávce se potvrdilo, že předtoleranční evangelíci dávali přednost výběru kmotra pro své potomky z vlastních řad. Ze tří osob, kdy jedna osoba byla kmotr a ostatní svědci, byla vždy alespoň jedna z pozdějších evangelíků. Velmi často byly ale potoleranční evangelíci současně kmotrem i svědky.³⁶⁴

Z uvedených příkladů vyplývá, že situace po vydání tolerančního patentu byla i v rodinách komplikovaná a nejednoduchá. Lidé byli stavěni před mnoho otázek, se kterými se museli nějak vypořádat. Neméně komplikovaná situace nastala i ve vesnickém soužití.

Pravděpodobně největší změnu prodělalo v době náboženské tolerance soužití v rámci vesnice. Je zvláštní, že pro období před vydáním tolerančního patentu nejsou známy žádné

³⁶² *Kodex kanonického práva*, Praha 1994, s. 399 (Kán. 874).

³⁶³ *Památník*, s. 71.

³⁶⁴ SOA Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje 1587-1949 (1952), Matrika narozených Římskokatolického úřadu Počátky 1767-1793.

spory ohledně víry a ani jsem na ně při pročitání různých archivních pramenů nenarazila. Je to zarážející především z toho důvodu, že v rámci vesnického soužití nebyli nekatolíci nebo osoby nábožensky odlišně smýšlející tak tajní, jak je jim někdy přisuzováno. Lidé o sobě věděli poměrně mnoho. Jak vyplynulo z výslechových protokolů při procesech s osobami vlastními zakázané knihy, jimž jsem se věnovala výše, obyvatelé velmi dobře věděli o každém, u koho byly nalezeny knihy, kdo byl „*podezřelej ve víře*“ a kdo musel vykonat veřejné vyznání víry. Taktéž nezůstaly nepovšimnuty výsledky a následné soudní i církevní procesy. V tomto období mezi lidmi panovala jakási solidarita. Přeci jen byli všichni matrikovými katolíky, chodili do stejného kostela na mši, na různé církevní slavnosti, prožívali společně svatby, křty i pohřby. Ale najednou jako by s náboženskou tolerancí nastal zlom. Vesnice se rozdělily na katolickou a evangelickou stranu. Evangelíci měli jistou výhodu v tom, že jim bylo povoleno postavit si v Horních Dubenkách modlitebnu, zato katoličtí obyvatelé museli i nadále chodit na mši do vzdálených Počátek. Lidé, kteří spolu předtím žili v souladu, se začali hlídat a sledovat, aby někdo nehaněl a netupil jejich víru, a náboženskou toleranci bylo obtížné uvést v praxi. O sporech mezi vesničany navzájem svědčí některé prameny.³⁶⁵

Sociální kontrola prováděná do důsledku, kdy soused souseda hlídal a byl ochotný ho chodit udávat, se stávala běžnou praxí. Lidé se začali od sebe diferencovat označením „my a oni“ a začali hájit svou víru a své přesvědčení. V roce 1783 byl obžalován Lukáš Pecha, podruh z Jihlávky, který žil se svou rodinou na statku u svého bratra Adama. Oba se přihlásili k evangelické víře již v prvním kole přihlášek. Lukáš Pecha byl obviněn ze znevažování mše svaté a musel se z toho zpovídat.³⁶⁶ Velmi časté byly také slovní a jiné útoky, jako například posměšná pokřikování „*berani*“ a jiná.³⁶⁷ Patrně největší „kontrola“ byla podrobena smíšená manželství. Představu si můžeme udělat ze zápisu o udání z roku 1836 „*Protokol ze strany hanění, tupení a zlehčování křesťanského katolického náboženství, tak i duchovenstva, též převracování z katolické na evangelické a vykládání písma po domech katolických*“.³⁶⁸ Udán byl Matěj Němec, chalupník z Jihlávky, Josefem Tůmou, který učinil doznání: „*Já Josef Tůma [?] přijda čtvrtou neděli adventní téhož roku [1836] do příbytku Jakuba Kolaříka obyvatele z Jihlávky, jehožto manželka katolického, on však evangelického náboženství jest, a vida*

³⁶⁵ SOkA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv. č. 10, kart. 1; TAMTÉŽ, inv. č. 11, kart. 1; SA ČCE v Horních Dubenkách, inv. č. III-D/4, kart. 14.

³⁶⁶ MZA Brno, Gubernium, inv. č. R 11, sign. 101/2, f. 243-249.

³⁶⁷ SA ČCE v H. Dubenkách, inv. č. III-D/4, kart. 14.

³⁶⁸ SOkA Pelhřimov, DÚ Počátky, inv. č. 10, kart. 1, f. 31-32.

Matěje Němce písmo evangelické čísti a vykládati z pohoršlivým zlehčováním všeho náboženství (totiž křesťanské katolické náboženství) právě že naše náboženství totiž křesťanské náboženství založené jest na baziliškovým [...] a že slova ta z písma dokázati může [...].“³⁶⁹

Docházelo i k velmi otevřeným střetům, kdy jedna skupina vystupovala vůči druhé a počínala si velmi ostře. Ve sborovém archivu se zachovala výpověď Josefa Vobra, který vzpomínal na vypravování svého otce Matěje Vobra (1811-1903) z Horních Dubenek, co zažil, když se po svatbě roku 1829 s Rozinou Menšíkovou chtěl přestěhovat do sousední Nové Vsi.³⁷⁰ Matěj Vobr koupil v Nové Vsi usedlost. Když si prohlížel dům se Salavou Talpou z Horních Dubenek, tak narazili na obrázek svaté Barbory, pověšený na dveřích od maštale. Podle výpovědi do něj měl Talpa „píchnout“ a říci: „*Až tady budeš, tak tohle musí dolů.*“ Tuto jeho průpověď někdo zaslechl a rozšířil po celé vsi, že byla „*zneuctěna světice.*“ Matěje Vobra pak nechťeli do Nové Vsi přijmout, že „*je to numero katolické a že tam nesmí přijít evangelík.*“ Když se Matěj Vobr nedomluvil ani s místním rychtářem, vydal se na vrchnostenskou kancelář do Telče. Tam mu bylo řečeno, že náboženství v tomto případě nehraje žádnou roli a že se muže do Nové Vsi nastěhovat. Podmínkou však bylo, že obrázek svaté Barbory měl na dveřích zachovat, dokud ty dveře tam budou stát. Matěj si podle slov svého syna nechal udělat dveře nové a celá věc tím byla vyřešena. Spis už bohužel dále neuvádí, jak byl Matěj Vobr místními do venkovského společenství přijat. Situace v nábožensky rozdělených vesnicích nebyla jednoduchá a snadná. Sporů přibývalo a tento stav přetrvával po celé 19. století a i do dalších let.

ŽIVOT EVANGELICKÝCH PASTORŮ

Ani nový evangelický pastor neměl své působení lehké. Přišel do zcela neznámého prostředí, které bylo nábožensky znesvářené, byl zvyklý na jiné životní podmínky, na jiné mravy a byl odkázán pouze na členy evangelické církve augšpurského vyznání. I on byl neustále pod kontrolou většinového katolického obyvatelstva a ihned zpočátku svého pobytu se musel vyrovnávat s různými udáními a žalobami na jeho osobu.³⁷¹ Měl však štěstí, že za ním stáli jeho členové sboru. Ani v dopisech, které psal Michalu Institorisovi Mošovskému,³⁷² ani ve vizitač-

³⁶⁹ TAMTÉŽ, f. 31.

³⁷⁰ SA ČCE v H. Dubenkách, inv. č. III-D/4, kart. 14.

³⁷¹ *Památník*, s. 97.

³⁷² Ústředná knižnica SAV-Lyceálna knižnica Bratislava, fasc. 355, 396/1.

ních zprávách³⁷³ se neobjevily žádné zprávy o tom, že by měl se členy sboru nějaké větší potíže a trápení. Objevovaly se diskuse o způsobu podávání Večeře Páně, které byly však shodné pro všechny toleranční sbory. Těmito problémy prošel snad každý toleranční sbor. Ondřej Lazanyi byl však, jak se zdá, muž velice diplomaticky zdatný, tolerantní a přístupný každé diskusi. Proto taky byl velmi oblíben a s lidmi ve sboru se velmi rychle sžil. V roce 1787 si vzal za manželku Kristinu Vaníčkovou, sestru Jana Vaníčka, pastora sousedního sboru ve Velké Lhotě. Narodily se jim čtyři děti Ondřej (1788), Tereza (1794), Alžběta (1796) a Samuel (1799). Posledním třem dětem byli za kmotry členové sboru Matouš a Kateřina Mako-
vičkovi z Horní Vsi.³⁷⁴ Ondřej Lazanyi vycházel dobře i se svými kolegy, a to nejen augšpur-
ské konfese. Svědčí o tom například ta skutečnost, že jeho dceru Kristinu oddával reformova-
ný pastor György (Jiří) Nagy,³⁷⁵ nebo že byl v roce 1787 se třemi dalšími moravskými pasto-
ry vyslán do Uher, kde měl pro chudé moravské sbory sehnat finanční podporu. Lazanyi byl
v Horních Dubenkách zřejmě spokojen a na nové prostředí si zvykl, protože zde vykonával
duchovní práci dlouhých 52 let.

Když bychom se pro srovnání podívali na pastory v sousedství, na sborech ve Velké Lhotě u Dačic a v Moravci, zjistíme, že se potýkaly s mnohými jinými problémy a nesnáze-
mi. Pastor ve Velké Lhotě Daniel Boczko, který zde působil jako první pastor v době, kdy ještě
Horní Dubenky nevytvořily samostatný sbor, narazil na nedorozumění a nepochopení ze stra-
ny věřících. Jeho působení trvalo pouze rok. Během tohoto roku stihl napsat deset dopisů
svému nadřízenému Michalu Institorisovi Mošovskému.³⁷⁶ V některém období se jednalo o dva
dopisy měsíčně, což napovídá, že měl Daniel Boczko mnoho otázek, které potřeboval konzul-
tovat. Jednalo se zejména o způsob vysluhování svaté Večeře Páně, o skupinu evangelíků
v okolí Horních Dubenek, kteří usilovali o samostatný sbor a chtěli se od sboru ve Velké Lho-
tě oddělit, o potíže spojené se zavedením nového zpěvníku, komplikace spojené s povolením
ke studiu v Uhrách pro chlapce ze sboru, o konflikty a potíže s úředníky, o vkus lidí ohledně
literatury a podobně. Členové sboru ve Velké Lhotě nebyli spokojeni s jeho působením a
v zásadě jim nevyhovoval luterský typ bohoslužeb, který neodpovídal jejich tradici. Proto
také odmítli jím vydaný nový zpěvník, který Daniel Boczko vydal v Jindřichově Hradci.

³⁷³ SA ČCE v H. Dubenkách, inv. č. III-D/10, kart. 15.

³⁷⁴ SOA Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje 1587-1949 (1952), Matrika narozených Římskokato-
lického úřadu Počátky 1767-1793, 1794-1818.

³⁷⁵ SOA Třeboň, Matrika oddaných Římskokatolického úřadu v Počátkách, 1793-1822.

³⁷⁶ Ústředná knihovna SAV-Lyceální knihovna Bratislava, fasc. 350, 395/1-2.

V dopisech, které psal do Prešpurku Michalu Mošovskému, superintendentovi luterské církve, Boczko popisoval situaci, do které přišel. Nehodnotil ji nijak pozitivně. Psal, že se nachází v barbarské Arábii a pustině. O svých věřících se vyjadřoval jako o lidech, kteří nemají dobrý vkus ve výběru literatury, „*Hussowe haraburdi snad by lépe kupovali*“³⁷⁷ a „*když by někdo vydal výklad na Janovu apokalypsu podle jejich vkusu, pak by to zdejší kupovali a četli, především pokud by tím jako většinou odporovali knězi*“.³⁷⁸ Stěžoval si také na potíže, které jemu a evangelíkům způsobovali správce telčského panství a krajský hejtman, kteří podle jeho slov již byli několikrát napomínáni z Vídně.³⁷⁹ Boczko také v dopisech popisoval dobovou náboženskou situaci v regionu. Psal o nově vznikajících sborech v Humpolci, Opatově a Horních Dubenkách. Dozvídáme se, že sborům pomáhal vyřizovat potřebné dokumenty a radil jim, jak mají postupovat. Vyslovoval i své domněnky, kam by měl nastoupit jaký pastor. Za velmi důležité pokládal, aby nový pastor byl trpělivý, zvyklý na přísný život a uměl dobře německý jazyk. V dopisech se objevují i nelichotivé poznámky o vznikajícím reformovaném sboru v Moravci. O „reformovaných“ psal jako o „*staročeských bláznech*“ a jejich pastory pokládal za špatné kazatele, kteří podle něj neuměli ani česky. V reformovaných viděl jistou konkurenci, která by mohla komplikovat vzrůst počtu nových luterských věřících. Boczko si v dopise z 20. srpna 1783 také stěžoval na blížeji neurčené katolické faráře, kteří podle jeho slov šířili zprávy, že brzy i katolíci budou celou Večeři Páně přijímat pod obojí způsobou, a tím odrazovali nové konvertity.³⁸⁰ Z korespondence se také dovídáme, že Daniel Boczko dovážel z Prešpurku a Vídně literaturu pro věřící a ze svého sboru poslal tři chlapce na studia do Uher. V dopisech rovněž velmi často psal, že se těší na návrat domů a že žádá o svého nástupce. Daniel Boczko se zřejmě nedokázal vyrovnat s náboženskými názory členů sboru, nedokázal se skloubit tradicí s novou luterskou praxí, a proto raději sbor opustil a vrátil se zpět do rodné země. Po něm nastoupil na sbor Jan Vaníček, za kterého došlo k oddělení části sboru s novým centrem v Horních Dubenkách. Působil zde do roku 1788 a ani on neměl lehkou pozici. Nasvědčuje tomu i jeho odchod z augšpurské církve. V archivu brněnského biskupství se zachovaly jeho žádosti o přijetí do katolické církve a do kněžského semináře.³⁸¹

³⁷⁷ Dopis ze 14. května 1783, Ústředná knihovna SAV-Lyceální knihovna Bratislava, fascikl 595/1.

³⁷⁸ „*Si quis ederet epllicationem Apocalipseos Joannae ad gustum eorum, hanc illi auide emerent et reget, praesertim si in ea quam plurimum contra pontificem occurreret*“; TAMTÉŽ.

³⁷⁹ Dopis ze 16. září 1783; TAMTÉŽ, fascikl 595/2.

³⁸⁰ TAMTÉŽ.

³⁸¹ MZA Brno, Ordinariát Brno (1541) 1778-1952, inv. č. 5239, sign. W 41, kart. 738, f. 1-7.

Nesnáze jiného charakteru měl první reformovaný pastor v Moravči na panství Červená Řečice, který sepsal své paměti.³⁸² Jan Salatnay narozdíl od D. Boczka a J. Vaníčka neměl žádné výraznější problémy se svým sborem, ale trápily ho konflikty s novocerekvickým děkanem Vincencem Rubriciem, známým již z tolerančních přihlášek, kdy působil jako duchovenský komisař pro Tábořský kraj, a s některými pelhřimovskými měšťany. Začátky, kdy si zvykal na nové prostředí, neměl také lehké. Protože se pro něj nenašlo vhodnější místo, kde by mohl bydlet do té doby, než byla postavena fara, musel se spokojit s místností, která byla spojena s maštálí, oddělenou pouze tenkou zdí. Jak sám píše, tak po krátkém čase se rozstónal: „*A po krátkém času dílem skrze to nepohodlné přebývání, dílem pak skrze zdejší stravu, které jsem nepřivykl, a skrze zármutek z těch a jiných příčin pocházející, rozstónal jsem se a do nebezpečné nemoci jsem upadl.*“³⁸³ Děkan z Nové Cerekve nespustil Salatnaye z očí, neustále ho sledoval, kontroloval, dohlížel na to, zda dodržuje to, co má, a při každé příležitosti si na něj stěžoval. Salatnay uvádí, že se Rubricius účastnil jednoho křtu, který vykonával v době, kdy ještě neuměl plynule česky a musel text číst z *Agendy*. Rubricius na něj podal stížnost na konzistoř i na krajský úřad v Táboři a Salatnayovi bylo nařízeno, že dokud se nenaučí řádně českému jazyku, musí vykonávat křty v latinském jazyce. Rubricius se také zapřičinil, aby nebyly do tolerančních přihlášek na panství Červená Řečice započítány děti a později si vynutil jejich šestinedělní cvičení, které jak mohl, tak protahoval. Na Salatnaye podal další žalobu skrze porušování nařízení, že se evangelických bohoslužeb nesmí účastnit žádná osoba, která se řádně nepřihlásila nebo nevykonala šestinedělní cvičení.³⁸⁴ Později si na něj stěžoval u krajského úřadu v Táboři, „*že já proti císařskému patentu vejroční svátky tři dni světím a že jsem Herinkovi [učíteli] v chrámě postilu čísti zapověděl.*“³⁸⁵

Poslední Rubriciova stížnost, kterou Salatnay uvádí, se odehrála v roce 1819. Salatnayových nedělních bohoslužeb se měl účastnit Jan Mareš ze vsi Rynárec, který v tu dobu ještě vykonával šestinedělní cvičení, a Jan Salatnay ho měl pozvat po bohoslužbách na oběd.³⁸⁶ Jan Salatnay píše: „*Rubricius o tom na mě tvrdě odepsal a doložil, že on proti mně povede a strasti se bude o mé z Moravče přeložení. Já jsem ale to lživé udání farářovo vyvrátil a Rubriciovi mé psaní takto zavřel: Tak tedy ty Jevnost pana, k večeru života svého o mé*

³⁸² F. HREJSA (ed.), *Jan Salatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931.

³⁸³ TAMTÉŽ, s. 55.

³⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 60.

³⁸⁵ TAMTÉŽ s. 77.

³⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 97.

z Moravče *Přeložení chceš se starati a pracovati, ježto již sám Bůh všemohoucí i mne i tebe brzy přeloží a nás obouch k soudu povolá. Já před soudnou stolicí lidskou snadno odpovím, ale tam-tam před soudnou stolicí Boží, kdežto všickni se ukázati a povstati máme, budiž mne i tobě Slitovník náš milostiv.*³⁸⁷ O té doby už Rubricius Salatnaye neobtěžoval. Jednou z příčin byla jistě ta skutečnost, že již byl pokročilého věku a za dva roky poté zemřel.

Neméně nepříjemné byly Salatnayovy střety s pelhřimovskými obyvateli. Jan Salatnay jezdil vykonávat bohoslužby také do vzdálených Strměch. Cestou projížděl Pelhřimovem a často si musel od tamních obyvatel vytrpět různá příkoří a vyslechnout hanlivé nadávky. V archivu města Pelhřimov se dochovala Salatnayova stížnost z 2. června 1784 na místní obyvatele, kteří na něj při průjezdu branou hodili dobytčí hnůj.³⁸⁸ V pamětech uvádí, že na něj pokřikovali: „*Beránský kněze!, Šafraníku!, Nunváři!*“³⁸⁹ a zpívali: „*Jan Salatnay ve stodole/podává tam podoboje. To je šelma proklatá/řezal prve hříbata.*“³⁹⁰ Dále si také stěžoval, že po něm házeli kamení a nepřátelsky se vůči němu chovaly i děti. Zastání podle jeho slov našel například u pelhřimovského děkana Františka Kavky, který dětem domluvil a vysvětlil, jak se mají k duchovní osobě chovat.³⁹¹ I u soudu měl štěstí a vždy bylo rozhodnuto v jeho prospěch. Jan Salatnay se snažil trpělivě bojovat proti příkoří a nevzdávat se. Hájl se všemi možnými prostředky: odpovídal na dopisy, dostavoval se k soudním přelíčením a psal různé stížnosti. Nenechal se odradit nevstřícným chováním vůči němu a na sboru setrval až do své smrti roku 1827.

V této části diplomové práce jsem se snažila upozornit na některé problémy, které s sebou přinesly změněné náboženské poměry po roce 1781. Chtěla jsem zaměřit svou pozornost na důsledky vydání tolerančního patentu, tedy na samotné obyvatelstvo, kterým proměnil život. Upozornila jsem na změny privátní – v rodině a manželství, věnovala jsem se i soužití kolektivnímu – vesnickému. Dotkla jsem se také otázek spojených s náboženským vyznáním rodičů a dětí a následných konverzí. A na závěr jsem chtěla upozornit na to, že i noví pastoři neměli své působení v rané toleranční době jednoduché. Někteří se setkávali s nepochopením ve svém sboru, někteří nebyli vlídně přijati okolním obyvatelstvem a katolickými duchovními a nakonec se všichni bez rozdílu museli sžívat s novým prostředím, zvyky, jazykem, odlišný-

³⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 97-98.

³⁸⁸ SOkA Pelhřimov, AM Pelhřimov, inv. č. 1108, č. spisu 1426.

³⁸⁹ F. HREJSA (ed.), *Jan Salatnay*, s. 89.

³⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 92.

³⁹¹ TAMTÉŽ, s. 91.

mi stravovacími návyky a byli odkázáni na sborové prostředí, které se jim mělo postarat o bydlení a potřebné živobytí.

Závěr

Mám-li shrnout obsah své diplomové práce, musím předem naznačit její členění. Rozdělila jsem ji do třech hlavních kapitol, které rozdělují práci na část věnující se době předtoleranční a část zachycující dobu toleranční. Každá kapitola obsahuje ještě několik podkapitol zabývajících se určitým tématem. První část diplomové práce je více teoretická. Věnovala jsem ji pramenům, jejich stručnému popisu a možnostem jejich využití pro zvolené téma, a popisu současného stavu bádání v oblasti religiozity 18. a první poloviny 19. století. Pro tuto práci jsem použila odbornou literaturu, vydané edice Tolerančních přihlášek pro Jihlavský a Tábořský kraj, vydané paměti Pavla Ferdinanda Lanštjáka a Jana Salatnaye, písemnosti z velkostatku Telč, farních a vikariátních úřadů, z brněnského biskupství a pražského arcibiskupství a také dopisy prvních luterských pastorů posílaných Michalu Istitorisu Mošovskému do tehdejšího Prešpurku, které jsou uloženy v Ústřední knihnici Slovenské akademie vied-Lyceální knihnice v Bratislavě. Snažila jsem se zachytit náboženský vývoj v oblasti jihozápadní Moravy a proniknout do světa nekatolíků a osob stojících na druhé straně.

Další kapitoly jsem již věnovala průběhu tajného a tolerovaného nekatolictví na jihozápadní Moravě se zaměřením na oblast v okolí Horních Dubenek. Snažila jsem se hledat odpovědi na otázky, které jsem si kladla v úvodu. Zjistila jsem, že ani této oblasti se nevyhnuly rekatolizační snahy. Objevily se zde doklady o odchodech za hranice země pro víru, různých vyšetřováních, výsleších a trestech. Velmi zajímavé jsou tři na sebe navazující procesy z let 1762 až 1763 s držiteli zakázaných knih. Z výslechových protokolů vyplynulo několik důležitých informací. Výpovědi na jedné straně velmi dobře podhalily síť vztahů nekatolíků, jejich myšlení, názory a postoje, jejich sociální postavení, jejich mobilitu po regionu a částečně jejich „svět“, a na straně druhé odkryly postupy katolických duchovních a misionářů telčské jezuitské koleje. Dozvěděli jsme se také, že nekatolíci využívali katolických poutí, aby se setkali s osobami shodně nábožensky smýšlejícími nebo také s predikanty, získali nové informace či nové knihy a nevzbudili tak tím u nikoho žádné podezření. Zajímavá je i skutečnost, že se lidé z této odlehle a zastrčené části země vydávali na bohoslužby za hranice země, kde udržovali kontakty se svými krajany-emigranty. Neméně zajímavým zjištěním jsou častá

obvinění skupin mlynářů. Ukázalo se, že v mlýnech docházelo k častým setkáváním nekatolíků, setkávání osob z blízkého i vzdáleného okolí, které umožňovalo výměnu nových zpráv a informací. Soustředila se zde také zakázaná literatura, jíž bylo možné si půjčit či zakoupit.

Toleranční doba s sebou přinesla mnoho změn. Snažila jsem se popsat vývoj tolerančních přihlášek ve sledované oblasti a zachytit proměny toleranční doby. Ze studia tolerančních přihlášek a doprovodné korespondence kanceláří panství, krajského úřadu v Jihlavě, Moravským zemským guberniem a duchovním komisařem se odrazila dobová náboženská situace a odkryly se určité stereotypy myšlení a kolektivní zkušenosti. Zamýšlela jsem se nad průběhem slavnostních přihlášek i nad jednotlivými výpověďmi. Ze zkoumání vyplynulo, že se v průběhu zhruba rok trvajících přihlašování měnila forma a délka výpovědí. Ze začátku převládaly stručné, většinou jednoslovné odpovědi a někdy dokonce odpověď scházela. Postupem času se stávaly odpovědi bohatšími. Důvodem toho patrně bylo, že noví evangelíci překonali prvotní obavy a objevila se u nich větší ochota k diskusi. Porovnáním jmen ze zpovědních seznamů a jmen ve výslechových protokolech z procesů s nepovolenou literaturou doplněným o matričními údaje se ukázalo, že některé rodiny byly po dlouhá léta tradičně evangelické a potomkům se podařilo udržet si víru až do tolerance a do dalších let. V tolerančních přihláškách se také odrazila určitá historická paměť. U osob přihlašujících se k povoleným konfesím nalezneme připomínky na pronásledování a věznění. Velmi zajímavé byly výpovědi, které se odvolávaly na rodiče a na jejich rady. Proto se některé přihlášky staly určitou manifestací paměti na rodiče a jejich víru. Dále jsem se také pokusila o zachycení reflexe víry, jak kdo víru vnímal a chápal. Velmi zajímavé náboženské myšlení se odrazilo v chování krajských a vrchnostenských úředníků a zejména jihlavského krajského hejtmana Clementa von Bosse. Od úředníků se v době tolerančních přihlášek očekával nezaujatý, profesionální přístup, který neměl zasahovat do dění. V chování úředníků v období prvních měsíců přihlášek, kdy ještě nebyly přesně stanoveny normy a směrnice jak postupovat, se velmi dobře odrazilily jejich názory na dobovou náboženskou situaci. Nepřímo vyplynulo, že s tolerancí nesouhlasili, katolickou víru vnímali jako účinný prvek sociální disciplinace a krajský hejtman se dokonce obával, že náboženská tolerance přinese morální i hmotný úpadek obyvatel. Proto také evangelíkům stěžoval situaci při zakládání sborů a jak vyplynulo z dopisů prvního pastora ve Velké Lhotě Daniela Boczka, tak ani jemu neusnadňoval jeho působení.

Dále jsem se také snažila nahlédnout do života lidí toleranční doby a popsat jeho proměny. Na základě formálních a neformálních vztahů jsem zachytila proměny v soužití rodinném a vesnickém. Věnovala jsem se konfesijně smíšeným sňatkům, které proměnily náboženskou strukturu rodin a ovlivnily i náboženskou výchovu dětí. Pozornost jsem věnovala i otáz-

ce kmotrovství v nábožensky rozdělené vesnici, kdy se odkryla jistá síť kmotrovských vztahů v nekatolickém společenství, která sahala i do období předtolerančního. Velkou změnou prošlo i soužití vesnické. Na rozdíl o doby předtoleranční, kdy vládla určitá solidarita a tichá tolerance, způsobil toleranční patent netoleranci a někdy i náboženskou nesnášenlivost. Lide se začali hlídat a obviňovat, podávat na sebe udání. Do té doby dokud byli všichni alespoň matrikovými katolíky, byli jakoby na stejné lodi, byli si rovni a nebyl důvod k nepokojům. Ale v situaci, kdy se někteří stali členy jiné církve a stali tak konkurenty, nastal problém. Sociální kontrolu, kterou v době předtoleranční vykonávala církev nebo vrchnost, převzali v době tolerance lidé sami.

Těžkou pozici měli i noví evangeličtí pastoři, kteří do nesvářeného prostředí přišli. Museli se vyrovnat nejen s odlišnými životními podmínkami, než na které byli zvyklí, s jazykovými a jinými bariérami, ale také s odlišným náboženským smýšlením a určitými náboženskými stereotypy.

Pro další bádání by bylo velmi zajímavé se podrobně věnovat určitým zde nastíněným tématům jako jsou například předtoleranční procesy, postoje krajských a vrchnostenských úředníků, nesnáze prvních evangelických pastorů a jiné.

Prameny a literatury

Prameny

Národní archiv Praha

Archiv pražského arcibiskupství

inv. č. 1345, sign. B 13/5, f. 91-105 (Zprávy farářů o stavu far z roku 1700, vikariát Jindřichův Hradec)

inv. č. 3046, kart. 1422 (Výslechové protokoly)

Moravský zemský archiv

Velkostatek Telč

inv. č. 212, sign. B 3, kart. 1 (Písemnosti k historii evangelíků z let 1782 až 1809)

inv. č. 213, sign. B 4/1, kart. 1 (Přestupy poddaných na evangelickou víru z roku 1786)

inv. č. 214, sign. A 4/2/5, kart. 1 (Budování evangelických modliteben a hřbitovů)

inv. č. 215, sign. B 4/2/5, kart. 1 (Nařízení týkající se evangelíků)

inv. č. 216, sign. B 4/2/7, kart. 1 (Nařízení o projednávání přestupků evangelíků z let 1782 až 1783)

inv. č. 497, sign. C 94/5, kart. 22 (Dotaz vrchního úřadu v Telči na schvalování přestupů na evangelickou víru z roku 1783)

Ordinariát Brno

inv. č. 106, sign. A 15, kart. 72 (Obecné písemnosti k nekatolíkům)

inv. č. 108, sign. A 15/2, kart. 72 (Nařízení týkající se nekatolíkům)

inv. č. 109, sign. A 15/3, kart. 72 (Protokoly o výslechu nekatolíkům)

inv. č. 1364, sign. E 1/2, kart. 403 (Zprávy o stavu diecéze podávané papeži)

inv. č. 2257, sign. J 55/1, kart. 453 (Informační tabulky o diecézním duchovenstvu)

inv. č. 5004, sign. V 4/2, kart. 664 (Instrukce k provádění vizitací)

inv. č. 5026, sign. V 4/24, kart. 698 (Generální vizitace Telč 1778-1828)

inv. č. 5239, sign. W 41, kart. 738 (Žádost pastora Jana Vaníčka o přijetí do katolické církve 1788- 1790)

Pozemkové knihy

kniha č. 12030 (Pozemková kniha pro Horní Dubenky)

kniha č. 12034 (Pozemková kniha pro obec Jihlávka)

Státní oblastní archiv Třeboň

Sbírka matrik Jihočeského kraje 1587-1949 (1952)

Matrika narozených Římskokatolického úřadu Počátky 1767-1793, 1793-1818.

Matrika oddaných Římskokatolického úřadu v Počátkách 1765-1793, 1793-1822, 1823-1861.

Státní okresní archiv Pelhřimov

Děkanství Počátky

inv. č. 1, kniha č. 1 (Pamětní kniha)

inv. č. 9, kart.1 (Protokoly z inkvizičních výslechů 1780-1781)

inv. č. 10, kart. 1 (Přestupy k evangelické víře 1799-1880)

inv. č. 11, kart. 1 (Záležitosti jinověrců 1813-1863)

inv. č. 12, kart. 1 (Zkoušky víry snoubenců různého vyznání 1807-1859)

inv. č. 18, kart. 3 (Povolení ke sňatku 1794-1876)

Archiv města Pelhřimov

inv. č. 1101, č. spisů 1376-1379 (Nařízení proti nekatolíkům)

inv. č. 1108, č. spisů 1418-1426 (Výsledky držitelů kacířských knih; zpráva Salatnaye o chování pelhřimovských obyvatel vůči němu)

Sborový archiv Českobratrské církve evangelické v Horních Dubenkách

inv. č. L-III-D/4, kart. 14 (Různé paměti)

inv. č. L-III-D/10, kart. 15 (Vizitační zprávy 1783-1866)

Ústředná knihovna SAV-Lyceální knihovna Bratislava

fasc. 350, 355, 395/1-2, 396/1 (Dopisy evangelických pastorů Daniela Boczka a Ondřeje Lazaniho Institorisovi Mošovskému do Prešpurku)

Edice

Hrejsa, Ferdinand (ed.), Jan Salatnaye a jeho paměti z doby toleranční, Praha 1931.

Památník věnovaný duchovnímu pastýři Pavlu F. Lanštjákovi, Horní Dubenky 1929.

Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančního patentu v letech 1781-1782, země Čechy, kraj 14 Tábor, Telč 2005.

Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančního patentu v letech 1781-1782, země Morava, kraj II Jihlava, Praha 1987.

Šimák, J. V. (ed.), Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671-1752, díl II. sv. 1 Bechyňsko, Praha 1928.

Literatura

Bílek, Tomáš V., Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém, Praha 1893.

Bílek, Tomáš V., Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské, Praha 1982.

Čáňová, Eliška, Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech 1620-1671, Sborník archivních prací 35, 1985, s. 486-560.

Čechura, Jaroslav, Mikrohistorie - nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?, Dějiny a současnost 16, 1994, č. 1, s. 2-5.

Ducreux, Marie-Elisabeth, Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politik v Čechách 18. století, Literární archiv Památníku národního písemnictví 27, 1994, s. 61-87.

van Dülmen, Richard, Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly, Praha 2002.

Grulich, Josef, Zkoumání „maličkovatosti“. Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie, Český časopis historický 99, 2001, č. 3, s. 519-547.

Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě 1-8, Praha 1995.

Hanzal, Josef, Pobělohorská rekatolizace v jižních Čechách, Jihočeský sborník historický 48, 1979, s. 181-189.

Hosák, Ladislav, Historický místopis země Moravskoslezské, Brno 1938.

Hrejsa, F., Dějiny křesťanství v Československu IV, Praha 1948.

Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka – Dobeš, Jan, Dějiny správy v českých zemích od počátků státu do současnosti, Praha 2005.

Hrubý, František, Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. stol., ČČH 45, 1939, s. 31-44.

Hrubý, F., Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou, ČČH 40, 1934, s. 265-309; 41, 1935, s. 1-40, 237-258.

Kadlec, Jaroslav, Přehled českých církevních dějin, Řím 1987.

- Klabouch, Jiří, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962,
- Kodex kanonického práva, Praha 1994.
- Kowalská, Eva, Heretici, bludáři a proselyti. Formovanie a vnímanie, konfesijnej identity českých protestantov po roce 1781, *Acta Univesitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 5, 1999, s. 135-146.
- Kutnar, František – Marek, Jaroslav, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997.
- Lukášek, Josef, *Z doby toleranční*, Praha 1914.
- Mahovský, Rudolf, *K 150 výročí tolerančního chrámu Páně v Humpolci*, Praha 1935.
- Martínková, Lenka, *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku (Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století)*, *Archivní časopis* 54, 2005, č. 2, s. 89-116.
- Martínková, Lenka, *Dějiny pelhřimovského děkanství v letech 1620-1790*, *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* 12, 2001, s. 43.
- Medek, Zdeněk Jan, *Na slunce a do mrazu. První čas josefinské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982.
- Melmuk, Jiří, *Předtoleranční evangelictví jižní Vysočiny 1621-1782*, Telč 1976.
- Melmuková, Eva, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999.
- Melmuková, Eva, *Evangelické jižní Čechy a jižní Morava*, Praha 1992.
- Melmuková, Eva, *Neznámé telčsko*, Telč 2001.
- Melmuková, Eva, *Toleranční patent Josefa II. z roku 1781 a jeho publikace v Čechách a na Moravě*, *Sudia Comeniana et historica* 35, 2005, s. 252-260.
- Molnár, Amedeo, *Valdenští*, Praha 1991.
- Nešpor, Zdeněk R., *Víra bez církve? Východočeské sektářství v 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2004.
- Nešpor, Zdeněk R., *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006.
- Nešpor, Zdeněk R. (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007.
- Nešpor, Zdeněk R., *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18.-19. století*, *Religio, Revue pro religionistiku* 10, 2002, 2, s. 175-196.
- Z. R. Nešpor, *Skryté semeno nevzklíčilo aneb polemika s radikálními tezemi o kontinuitě české reformace*, *Sudia Comeniana et historica* 35, 2005, s. 239-252.

- Nešpor, Zdeněk R., Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse, Český lid 93, 2006, č. 1, s. 71-85.
- Nešpor, Zdeněk R. – Horský, Jan, Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie, Kuděj 6, 2004, č. 1, s. 61-81.
- Pánek, Jaroslav, Soužití z nezbytnosti a jeho meze. Česká náboženská tolerance na přelomu středověku a novověku, Dějiny a současnost 19, 1997, č. 4, s. 13-18.
- Pánek, Jaroslav, Moravští novokřtění. Společenské a politické postavení předbělohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů, ČČH 92, 1994, s. 242-255.
- Pražák, Richard, Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození, Praha 1962.
- Purš, Jaroslav – Kropilák, Miroslav, Přehled dějin Československa I/2, Praha 1982.
- Rejchrtová, Noemi, Přehled literatury k upřesnění pojmů „reformace – protireformace tolerance“. Prolegomena, ČČH 89, 1991, s. 787-796.
- Rezek, Antonín, Dějiny prouboženskoú hnutí náboženskoú v Čechách, Praha 1887.
- Šorm, Petr, Četba a literatura v životě opočensoú nekatolíkú na přelomu první a druhé třetiny 18. století, Český lid 94, 2007, 3, 257-282.
- Štěříkovoú, Edita, Stručně o pobělohorských exulantech, Praha 2005.
- Tiray, Jan, Místopis Moravy, Teleckoú okres, Brno 1913.
- Trajer, Johann, Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis, Budweis, 1862.
- Velková, Alice, Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statcích roku 1802, Historická demografie 29, 2005, s. 109-137.
- Zuber, Rudolf, Osudy moravské církve v 18. století II, Olomouc 2003.

